

HAVAS LÁSZLÓ

**A SZENT ISTVÁN-I INTELMEK
MINT A TEOKRATIKUS KERESZTÉNY MONARCHIA ESZMÉNYÉNEK
ÚTTÖRŐ JELENTŐSÉGŰ METAFORIKUS MŰFAJI MEGSZÓLALTATÁSA**

A magyarországi írásbeli szépirodalom a Szent Istvánnak tulajdonított *Libellus de institutione morum sive admonitio spiritualisszal* indul, amelyről már Balogh József meggyőzően igazolta, hogy műfajilag a „királytükör” irodalmához tartozik.¹ E műforma elemzése azonban az elmúlt félszázad folyamán sokat változott az igen kiterjedt kutatások révén, s ezért előljáróban mindenképpen ki kell térnünk ezeknek az eredményeknek az összefoglalására. Először is érzékelnünk kell, hogy a fogalom alkalmazása éppen a kutatásban való gyakori használata miatt meglehetősen határozatlanul körvonalazott jelleget öltött.² Ehhez az is hozzájárult, hogy az utóbbi években a korábbinál sokkal

¹ BALOGH J., *A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere*, Száz, 66(1932), 152–168; Uő, „Ratio” és „mos”, EPhK, 67(1943); Uő, *Szent István és a „Róma-eszme”*, BpSz, 207(1927); Uő, *Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről?*, MNy, 27(1931), 158–165; Uő, *Nemzet és nemzetköziség Szent István Intelmeiben*, ItK, 37(1927); Uő, *Szent István politikai testamentuma*, Minerva, 10(1931), 39–51, 106–114; Uő, *Szent István Intelmeinek forrásai = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, szerk. SERÉDI J., Bp., 1938, II, 397–425. – Az övétől annak idején több ponton eltérő véleményt képviselt GUOTH K., *Egy forrás két történet szemlélet tükrében*, Száz, 76(1942), 43–64; Uő, *Megoldandó kérdések az Intelmekben*, Száz, 77(1943), 1–40; Uő, *Eszmény és valóság királylegendáinkban*, ErdMúz, 49(1944), 304–347.

² W. BERGES, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*, Leipzig, 1938 (MGH-Schriften, 2). A műfajról jó áttekintést ad H. H. ANTON, *Fürstenspiegel = Lexikon des Mittelalters*, IV, München, 1989, 1040–1049; aki azonban már tekintettel van a klasszikus ókor hagyományára is, lásd Uő, *Fürstenspiegel = Der neue Pauly: Enz. der Antike*, XIV, Stuttgart, 2000, 76–81; ill. még korábban: Uő, *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit*, Bonn, 1968, 45 skk. Az ő korábbi irodalmi munkásságáról teljes áttekintést ad: H. H. ANTON, *Königtum – Kirche – Adel*, Hrsgg. B. APSNEDR, Th. BAUER, Trier, Kliomedia, 2002, 467 skk. Nála is erőteljesebben irányítja a figyelmet a görög–római antikvitásra J. M. SCHULTE, *Speculum Regis: Studien zur Fürstenspiegel-Literatur in der griechisch-römischen Antike*, Münster stb., 2001 (Antike Kultur und Gesch., 3 – Diss. Mannheim, 1999), akinél jó összefoglalás is található, vö. 9–19. A tárgyhoz további hasznos kiegészítések vannak még itt: B. SINGER, *Fürstenspiegel = Theol. Realenz.*, XI, Berlin, 1983, 707–711; D. PEIL, *Fürstenspiegel = Reallex. der dt. Literaturwiss.*, I, Berlin, 1997, 640–642; M. PHILIPP, Th. STAMMEN, *Fürstenspiegel = Hist. Wb. der Rhetorik*, III, Tübingen, 1996, 495–507. Mindehhez H. H. ANTON további hasznos és lényeges kiegészítéseket fűz: *Forschungsberichte: Fürstenspiegel (Königsspiegel) des frühen und hohen Mittelalters. Ein Editionsprojekt an der Universität Trier*, <http://www.ahf-muenchen.de/Forschungsberichte/Jahrbuch2003/Anton.pdf> (2012.12.07), 15 skk. (további gazdag irodalommal); Uő, *Fürstenspiegel der frühen und hohen Mittelalters*, Darmstadt, 2006 (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters – Freiherr-vom-Stein-Gedächtnisausgabe, 45), ahol a bilingvis formában közölt források előtt

szélesebb anyagra kezdték alkalmazni ezt a terminus technicust: egyes politikaelméleti, állambölcseleti és publicisztikai jellegű írásokra, értekezésekre csakúgy, mint különféle típusú tanácsadó szövegekre.³ Ezenkívül még olyan tablókra, bemutatásokra, azaz valóban „tükörkre” is, amelyek egy-egy társadalomról igyekeztek minél pontosabbnak hitt képet „visszaverni”. Ennek ellenére nem kétséges, hogy maga a „tükör” (speculum, miroir, mirror, Spiegel, specchio) szakkifejezés ilyen vonatkozásban csak a középkorban jelent meg, még ha az elnevezés azért metaforaszerűen már jóval korábban is feltűnt. Ennek megfelelően igazán széleskörűen először a medievisztika ill. azt követően a kora-újkor történetkutatás és irodalomtörténet alkalmazta. Ezután következett be átvitele más korszakokra, különösen az ókorra, amelynek manapság egyik legrégebb és legerjedtebb *genus*aként kezelik, különösen az ún. „bölcseletirodalom” tárgykörében.⁴ Így állt elő az a helyzet, hogy az efféle szellemi termékekről igen nehéz egy olyan valóban pontos definíciót adni, amely a szó szorosabb értelmében ténylegesen megfelelne egy irodalmi műfaj valamennyi kritériumának. Így egyet kell értenünk H. H. Anton, német középkorász ama megállapításával, hogy manapság be kell értenünk egy inkább csak ideiglenes meghatározással, amely gyakorlatiasan egyesíti az irodalmi és a különféle tárgyszerű szempontokat, ezzel lehetővé téve azoknak a vizsgálatoknak szakszerű lebonyolítását, amelyek elvezethetnek egy majdani újabb egyetemesebb nézőpont kialakításához, amely a legfrissebb kutatási eredmények nyomán bontakoztatható ki egy széleskörű irodalmi jelenségre vonatkozólag.

Feltételes munkadefinícióként egyelőre tehát az alábbi műfaji körülhatárolást vázolhatjuk fel. A mai helyzetben azt az alkotást tekinthetjük „fejedelemtükör”-nek, amely tanító szándékkal mint valami *paraenesis* (παραινεσις) készült egy mindenkori király

tömör, de tartalmas *Einleitung* is található, 3 skk. (Itt a források és a felhasznált fontosabb szakirodalom jegyzéke is megtalálható, 40–44.) A tárgykör újabb, tanulmánygyűjtemény formájában való áttekintését adja: *L'Éloge du Prince, de l'Antiquité au temps des Lumières : Actes du colloque international... 1997*, sous la dir. d'I. COGITORE, F. GOYET, Grenoble, 2003.

³ A továbbiakban itt főleg H. H. ANTON *Forschungsberichtjére* építünk, lásd az előző jegyzetet.

⁴ K. RUDOLPH, M. KÖHLMOS, J. J. COLLINS et al., s. v. *Weisheit/Weisheitsliteratur, I. Religionsgeschichte, II. Altes Testament, III. Judentum, IV. Neues Testament, V. Systematisch-theologisch, V/1. Dogmatisch, V/2. Ethisch, VI. Praktisch-theologisch = Theol. Realenz.*, XXXV, 2003, 478–522; J. ASSMANN, *Theologie und Weisheit im alten Ägypten*, München, 2005; Th. R. KÄMMERER, *Shima milka: Induktion und Rezeption der mittelbabylonischen Dichtung von Ugarit, Emar und Tell el-Amarna*, Münster, 1998 (Alter Orient und Altes Testament, 251). A bibliai hagyománnyal összefüggésben lásd *The Sage in Israel and the Ancient Near East*, eds. L. G. PERDUE, J. G. GAMMIE, Winona Lake Ind., Eisenbrauns, 1990; J. L. CRENSHAW, *Old Testament Wisdom: An Introduction*, Atlanta, 2010; R. E. MURPHY, *The Tree of Life: An Exploration of Biblical Wisdom Literature*, 2002³; *Rettendes Wissen: Studien zum Fortgang weisheitlichen Denkens im Frühjudentum und im frühen Christentum*, Hrsg. K. LÖNING, Münster, 2002 (AOAT, 300); O. KAISER, *Anweisungen zum Gelingen, gesegneten und ewigen Leben: Eine Einführung in die spätbiblischen Weisheitsbücher*, Leipzig, 2003 (Theologische Literaturzeitung: Forum 9); J. MARBÖCK, *Weisheit und Frömmigkeit: Studien zur alttestamentlichen Literatur der Spätzeit*, Frankfurt am Main, 2006 (Österreichische biblische Studien, 29); I. MÜLLNER, *Das hörende Herz: Weisheit in der hebräischen Bibel*, Stuttgart, 2006. Az idevágó kutatások felgyorsulásához hozzájárultak a kumráni leletek is, vö. *The Wisdom Texts from Qumran and the Development of Sapiential Thought*, eds. Ch. HEMPEL, A. LANGE, H. LICHTENBERGER, Leuven, 2002 (BETHL, 159); *Wisdom and Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls and in the Biblical Tradition*, ed. Fl. G. MARTÍNEZ, Leuven, 2003 (BETHL, 168).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

vagy fejedelem vagy régens ill. uralkodói helyzetben lévő személy számára, aki akár valós, akár kitalált hivatalviselőként egy általa képviselt társadalmi csoport irányítójaként lépett fel mint ennek a körnek reprezentáns képviselője, megtestesítője. Egy ilyen írás lehetett akár önállóan elkészült mű, de akár egy nagyobb kompozíció viszonylag jól elhatárolható egysége is. A hangsúly mindenesetre e művekben arra helyeződik, hogy a tanítás a közvetlen intésen keresztül szervesen beleilleszkedik egy átfogó ún. „uralkodói etikába”, amely bizonyos korszakokban egy átfogó morálfilozófia integráns része. Ennek a gyakorlati erkölcstannak az a célja, hogy az irányítással felruházott tisztségviselőt, akihez az intelleum szól, felvilágosítsa az adott államberendezkedési és társadalomelméleti összefüggésekről, így téve számára lehetővé az ideális kormányzást. Mindez egyszerre áll kapcsolatban mind magával egy adott személlyel, mind annak tisztségével, hivatalával, betöltött szerepével s vonatkozik tágabb értelemben a fennálló és átfogó ama politikai és egyházi szervezeti hálóra, amelynek működtetéséről szó van, ill. az abban folyó tevékenységre. Az irányító munkálkodása ezen belül általában a jogok vagy hatáskörök ill. a kötelességek vagy feladatkörök kölcsönhatásában van felvázolva mintegy a „tartozik és követel” mintájára, így fogalmazva meg egy valódi politikai etikát.

Mindennek az irodalmi keretnek az előkészítésében több koraközépkori irodalmi forma játszott szerepet. Ide tartozik pl. a frank annalsztika,⁵ ahol a keresztény uralkodói erények kényszerítő erejű követelményként szerepelnek a 7. és főleg a 8. században, nevezetesen elsőrendűen a *clementia* és a *miseriordia* tűnik fel mint kiemelt *virtus*. Ennek megfelelően jelenik meg itt a *rex piissimus* mint Carolus Magnus idealizált alakja.⁶ Egyidejűleg a korai Karoling költészetben is felbukkan a keresztény uralkodó eszménye, aki pl. Paulus Diaconus művében *pius princeps*, *clementissimus princeps* mint maga a langobárd hercegséget megjelenítő személy. A pisai Petrus Nagy Károly számára állít össze egy erénykatalógust, olyan jelzőket fogalmazva meg elvárásaként, mint *iustus*, *clemens*, s ezek hordozója ennek megfelelően gondoskodik az egyházzól, a szegényekről, a hős férfiak megtérítéséről, a jog megvédéséről a jogsértőkkel szemben. Végül Alcuin költészetében a keresztény királyideál úgy válik teljesen átütő erejűvé, hogy mögötte azért fölsejlik a korábbi pogány ír-angolszász hősi ideál néhány heroikus vonása is, miközben azonban maguk az uralkodók már Isten szolgái, a gonosz pogányok megfélézői, akik eleget tesznek a sevillai Izidor által megállapított *virtutes*nek. A király helyét az isteni világrendben amúgy maga az Úr jelöli ki, akinek földi képviselője ennek megfelelően követelhet meg magának engedelmességet, de tartozik is alattvalói iránt *mansuetudóval* és *patientia*val (vö. *Libri Carolini* III, 12, p. 125; IV, 5, p. 180) a *pietas* és a *iustitia* érvényre juttatása mellett (lásd ehhez: *LC* IV, 5, p. 184). Ehhez hasonlókat tartalmaz már a Meroving kor számos intő levele is (*Litterae [Epistolae] exhortatoriae*). S lényegében ide sorolható az a *liber exhortationis* is, amelyet 795 körül az aquileiai

⁵ Itt és a továbbiakban főképp H. H. ANTON nagyszabású disszertációjára építke: Bonn, 1968, 80 skk. Vö. még F. L. GANSHOF, *L'Historiographie dans la monarchie franque*, Settimane (Spoleto), 17(1970), 667–684; P. RICHIÉ, *Dictionnaire des Francs : Les Carolingiens*, Paris, 1997, 38–39.

⁶ Lásd ehhez: *Annales regni Francorum ad 788*; miközben a pogány szász ellenfél, Widukind a *tyrannus* testesíti meg (*Annales Laurissenses minores ad 785*).

Paulinus pátriárka készített a friuli Erik számára (PL 99, 197–262).⁷ Ez a pátriárka jobbra csak azt folytatta, amit a Meroving kor egyházi levélírói tettek, amennyiben Erik figyelmét a földi háborúság helyett inkább a *militia Christi* fontossága felé igyekszik fordítani, ahogy hasonló eszme hatja át Alcuin értekezését is, a *De virtutibus et vitiis*, amely a Bretagne-i Vido grófnak készült 799/800 körül (kiadása: PL 101, 613–638). A korábbi értelmezésekkel ellentétben ez azonban még aligha igazi fejedelemtükör, hiszen maga a szerző is a *piae exhortationis litterulae* minősítést használja vele kapcsolatban, amelyben inkább az olyan általános keresztény erények játszanak meghatározó szerepet, mint: *sapientia, fides, caritas, spes, lectio scripturae, indulgentia, patientia, compunctio cordis, confessio, poenitentia, timor Domini, ieiunium, castitas*, s nem azok, amelyek kifejezetten az uralkodónak az elengedhetetlen jellemzői. Még ennél is sokkal inkább tekinthető *litterae exhortatoriae*-nek Cathwulf⁸ ama híres, Nagy Károlyhoz intézett levele, amelyben már az indításkor azt követeli a királytól, hogy gondolja meg: kinek is köszönheti tulajdon jótetteit és megtiszteltetéseit. A nyomaték természetesen az Atyaistenen van, akinek rendelése alapján élesen el kell választani egymástól a főbűnöket és a jótetteket. S ez egyet jelent a *pietas* és a *iustitia* piedesztálra állításával (vö. MGH Ep. IV, Nr. 18, p. 50).

A kora középkori ezen előzmények után a szó szorosabb értelmében vett fejedelemtükör első megfogalmazói Nyugat-Európához és az ún. Karoling korszakhoz, azon belül közelebről Aquitániához kapcsolhatók.⁹ Itt a korabeli egyházi személyek közül egyesek az ekkor jelentkező egyházi és szerzetesi reformtörekvések jegyében messzemenően egy vallási szempontból megalapozott, főképpen szerzetesi jellegű *éthos* kívántak meg átvinni arra, amit „királyetikának” nevezhetünk, s ezeknek a munkáknak az a jellemzője, hogy itt a hatalom kérdése még egyáltalán nem jelent akut problémát. Isten jelöli ki a király helyét, aki ezért mintegy szolgálatot (*ministerium*) teljesít, vagyis már teljesen keresztény szellemben tölti be feladatát, s nem az ősi indoeurópai hősi eszménynek a függvénye.

Ezen szerzők számára, mint amilyen Orléans-i Theodulf (798 körül),¹⁰ a Szt. Mihieli Smaragdus (vö. *Via regia*, 811–814)¹¹ vagy Ermoldus Nigellus (828) volt,¹² nem jelentett gondot, ahogy az egyébként kortárs Alcuin számára sem, az egymás melletti két

⁷ RICHÉ, *Dictionnaire...*, 183, további könyvészeti adatokkal.

⁸ Lásd mindehhez J. STORY, *Cathwulf, Kingship and the Royal Abbey of Saint-Denis*, *Speculum*, 74(1999), 1–21, ahol a 3. jegyzetben a további idevágó irodalom is megtalálható.

⁹ Itt is H. H. ANTON disszertációja volt számunkra az irányadó, 86 skk., lásd fentebb a 2. és az 5. jegyzetet.

¹⁰ A. de RIQUER PERMANYER, *Teodulfo de Orleans y la epistola poética en la literatura carolingia*, *Universitat de Barcelona*, 1994; RICHÉ, *Dictionnaire...*, 222, ahol további irodalom is.

¹¹ Vö. RICHÉ, *Dictionnaire...*, 218, ahol további tájékoztatói lehetőség is adódik. Mái tanulságos információkkal szolgál KARL VOIGT, *Staat u. Kirche von Konstantin dem Grossen bis zum Ende der Karolingerzeit*, Stuttgart, Verlag W. Kolhammer, 1936, 422 skk. Legfrissebben: JAMES FRANCIS LEPREE, *Sources of Spirituality and the Carolingian Exegetical Tradition*, City University of New York, 2008.

¹² Vele kapcsolatban lásd K. F. WERNER, *Ludovicus Augustus. Gouverner l'empire chrétien: Idées et réalités = Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious 814–840*, eds. R. COLLINS, P. GODMAN, Oxford, 1989, 101–123; vö. RICHÉ, *Dictionnaire...*, 99.

hatalom kölcsönviszonya, azaz a monarchikus állam és az egyház egymásmellettiése. S ennek az volt az oka, hogy a két tényező még egy egységes koncepcióba kapcsolódott össze, egyetlen elméleti és gyakorlati tanításban forrott eggyé a hatalom meghatározása tekintetében. Ez pedig elsősorban Nagy Károly masszív államegyházára volt alapozva, minthogy az egyház, az ősi Nagy Konstantin-féle hagyományhoz igazodva, magára a frank uralkodóra volt bízva a kor viharos hullámzásai között, miként azt akár saját maga, akár pedig az ő gondolatait írásba foglaló személy rögzítette: *...nobis quibus in huius saeculi procellosis fluctibus ad regendum commissa est* (MGH Conc II Suppl Nr. 30, p. 80: bevezetés a *Libri Carolini*hez, amit összevethetünk Nagy Károly capitularéjával I Nr 30, p. 80: *Igitur quia curae nobis est, ut nostrarum ecclesiarum ad meliora semper proficiat status*).¹³ Ilyen helyzetben teljesen természetesnek volt tekinthető, hogy az Istentől ráruházott hatalomnál fogva, a *monarcha auctoritas*a az általa az egyháznak nyújtott védelem biztosításán is alapult, ami együttesen és önmagában egy átfogó és megfellebbezhetetlennek vélt keresztény királyeszmény elméletét fogalmazta meg. Ilyen módon teljesen természetes volt, hogy a capitularis törvénykezéssel Nagy Károly 800 karácsonyától mint a birodalom császára, miként már korábban is, magától értetődőnek tekintette, hogy belenyúljon az egyház külső és belső életébe. Mint egyszer már korábban kifejtettük, a frankok ura ezen elméleti megalapozás jegyében juttatta félreérthetetlenül kifejezésre azt a hatalmi törekvését, miszerint feltétel nélkül kész a hit megvédésére minden *heresisszel*, azaz eretnokséggel szemben, így a „Hiszekegy” kérdésében is állást foglalva. Ennek a szövegnek ugyanis éppen a Karoling időkben meghatározó volt a jelentősége, hiszen ekkoriban az egyik legelterjedtebb eretnokség az adopcianizmus volt.¹⁴ Ez pedig éppen az említett *Credónak* egyik legfőbb princípiumát próbálta meg kétségbe vonni, azt állítva, hogy Jézus csak a Jordánban való megkeresztelés révén, mintegy *adoptio*, vagyis egy „ilyen módon történő örökbefogadás” révén lett Isten fia, s

¹³ Lásd ehhez H. H. ANTON disszertációját, 108 skk.; vö. F. L. GANSHOF, *Recherches sur les capitulaires*, Paris, 1958. Az egész kérdéskörhöz máig tanulságosak maradnak az ezen disszertációkba foglalt megállapítások: Mathilde HOECHSTETTER, *Karl der Große, König, Patrizius und Kaiser als Rector ecclesiae* [Diss. München], Augsburg, Friedberg, 1934; Josef RÜNGELER, *Das Bild Karls des Großen in der zeitgenössischen Annalistik und in der Gedichts- und Briefliteratur* [Diss. Münster], Gütersloh i. Westf., Buchdruckerei Thiele, 1937. Mái mértékadó: Eugen EWIG, *Zum christlichen Königsgedanken im Frühmittelalter*, Lindau–Konstanz, Jan Thorbecke Verlag, 1956 (Vorträge und Forschungen, 3), 7–73. Ugyancsak kiváló elemzéseket és észrevételeket olvashatunk W. MOHRnál is: *Die karolingische Reichsidee*, Münster, Aschendorff, 1962 (Aevum Christianum: Salzburger Beiträge zur Religions- und Geistesgeschichte des Abenlandes), a régebbi szakirodalom gondos számbavételével, lásd főleg 233 skk.

¹⁴ K. MITALAITÉ, *Le Credo dans la méthode théologique de la période carolingienne*, *Recherches de théologie et philosophie médiévales* (RThPhM), 74(2007), 377–423. E gondos tanulmányában a szerző azt hangsúlyozza, hogy a *Credo* mintegy a Nagy Károly-féle királyság és birodalom egységét szavatolta politikai és eszkatológiai szempontból egyaránt. Lásd még J. C. CARADINI, *The Last Christology of the West: Adoptionism in Spain and Gaul, 785–820*, Philadelphia, 1993; ill. máig alapvető: É. AMANN, *L'époque carolingienne = L'Histoire de l'Église*, VI, éd. A. FLICHE, V, Paris, Martin, 1947. F. L. GANSHOF minden bizonnyal helyesen hangsúlyozza, hogy Nagy Károly az európai kereszténységen a maga jegyét érezhetően egészen a 16. századig rajta hagyta, vö. *Charlemagne, sa personnalité, son héritage*, Bruxelles, Musée de la Porte de Hal, 1964, 6.

így nem tekinthető igazán isteni lénynek. Ez volt Toledo érsekének, Elipandusnak a véleménye, csakúgy, mint Urgel püspökének, Felixnek, akiknek a nézetét Nagy Károly és környezete minden erővel megkísérelte megcáfolni és elutasítani. Ezt igazolják a korszak alapvető teológiai művei, mint pl. a valószínűleg Orléans-i Theodulf által készített vagy szerkesztett ama *Libri Carolini* is,¹⁵ amelyek redaktorának neve aligha véletlenül bukkant fel egyszersmind a Karoling királytűkrök kezdetét megalapozó szerzők között is.

Ez a minden eretnekséget elutasító és a biblikus hagyományra építő Karoling kori teológia alapozta meg azt a törekvést, hogy egybegyűjtsék a *credókat*, miként azt a *Dicta Leonis Episcopi* is tette, s ahogy Alcuin is a „Hiszekegy”-nek hagyományos, „római” szellemű értelmezését adta. Ilyen módon jelenik meg a *Libri Carolini*-ben, vagy másként *Opus Caroli Magni*-ben Nagy Károly mint annak az ideális királynak a modellje, aki szemben a görög császárokkal valójában az igazi „apostoli mű” folytatója, az ő szívében ugyanis a Szentlélek igaz tisztaságot teremt, ellentétben az ikonnal, amely az értelem ellen irányul. A Nagy Károly-féle igaz hit terjesztésének két fontos eszköze van: a keresztség mellett a *Credónak* a recitálása, amely mint *symbolum* az igaz megismerés jele, sikra szállva az isteni hármasság tökéletes integritása mellett a *filioque* alapján, amely a Fiú teljes istenségének tétele mellett száll sikra. Ennek az ideológiának a nyomán elvileg nem a király és tettei a meghatározóak, hanem az Isten és tettei, és a Szentlélek előrehaladása a Fiú révén történik, kiemelve a számok szimbolikáját, a *Clemens Trinitast*, mely elengedhetetlen az ember megváltásához. Ám ugyanakkor az is világosan kirajzolódik előttünk, hogy mindennek közvetítője a világ felé maga az uralkodó, akinek ez az egyik legfőbb *ministeriuma* az egyház révén az emberi szféra irányában.

Magától értetődik, hogy ilyen körülmények között Nagy Károly Józsiásban, az ótestamentumi kultuszreform királyában látja a maga nagy előképét (vö. *Admonitio generalis*, MGH Cap. I Nr. 22, p. 54),¹⁶ s ezért feljogosítva érzi magát, hogy beavatkozzék a püspökkinevezésbe, befolyásolja a zsinatokat, amelyeket ő hív össze, vezet le, határoza-

¹⁵ Vö. RICHÉ, *Dictionnaire...*, 150, s lásd ehhez saját, H. DEÁK Gy.-vel együtt írt dolgozatomat is: *A Szent István-i Intelmek Karoling-korra visszavezethető vonatkozásaihoz = Mélanges offerts à S. Kiss...*, Debrecen, 2011, 139–148 (további irodalommal). Rendkívül gondos régebbi áttekintés található itt: Eugen ROSENSTOCK, Joseph WITTIG, *Das Alter der Kirche: Kapitel u. Akten*, I, Berlin, Verlag L. Schneider, 1927, lásd ezt a fejezetet: *XI. Aachens Sieg im Filioques-Streit*, 535 skk. Lásd még VOIGT, *Staat...*, 345. Nagy Károly eszméinek feltérképezésében sokat segít R. FOLZ munkássága, vö. pl. *Le Couronnement impérial de Charlemagne – 25 décembre 800 : Les journées qui ont fait la France*, Paris, 2008 (1964¹); Uő, *Le Souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval*, Paris, 1989 (1950¹). Legújabbban: G. MINOIS, *Charlemagne*, Paris, 2010, amely mű már terjedelmében is imponáló, akárcsak nagy horizontú kitekintésében. Magyar vonatkozásban mindenképpen megemlítendő még: DARKÓ Jenő, *Regnum imperiale = Őstörténeti füzetek*, IV, Bp., Farkas L. I. Könyvkiadó, 2007, 111 skk. Ugyanitt nekem is olvasható egy régebbi, részben azonban a mostani témával is érintkező dolgozatom: *Renovatio imperii – corona Hungariae regia*, 125 skk. A kötetben az általunk most felvetett tárgyban ugyancsak megemlítendő: PÜSPÖKI NAGY Péter, *A renovatio Imperii eszménye és valósága III. Szent Leó pápa és Nagy Károly művében*, 95 skk.; NEMERKÉNYI Előd, *Az Ottó-kori reneszánsz*, 133 skk.

¹⁶ H. H. ANTON disszertációja, 108 (további irodalommal). Lásd még J. FAVIER, *Charlemagne*, Paris, 1999, 330 skk.; gazdag bibliográfiával, 725 skk.

taikat pedig jóváhagyja. Ennek megfelelően tehát az emberek a Birodalmat és az Egyházat egységnek látták, miként maga Nagy Károly úgyszintén az egyházi és a világi feladatok egységéről beszélt, ami megfelelni látszott mind a bibliai papkirályság eszméjének, mind az ősi germán–frank kormányzási viszonyoknak, ahol az uralkodó felkenése személyének mindenképpen szakrális jelleget adott.

Ezt követően azonban a fejedelemtükör lényeges változáson ment keresztül, amit Sedulius Scottus munkássága ugyanúgy jelez, mint a Reims-i Hincmaré,¹⁷ vagy olyan speciális szociális nézőpontból megírt társadalomtükrök, mint amilyenek Orléans-i Jónás egyes alkotásai, amelyekhez bizonyos zsinati szövegek is jól hozzákapcsolhatók.¹⁸ Ezekben a tanító írásokban, melyek egyházi személyektől erednek, akik közt van püspök, sőt érsek is, már egyértelműen előtérbe kerül a hatalom kérdése mint megvitatandó tárgy, s a megoldásban különösen nagy jelentőségre tesznek szert a patrisztikus források, s főként az augustinizmus, ill. az erre visszavezethető Gelasius-féle ún. kettős hatalom elmélete, amely lényegében azt fogalmazta meg I. Gelasius pápa tanítása nyomán, hogy az egyházi igazságszolgáltatás független a világi hatalomtól.¹⁹ Maga a császár ugyanis lényegében az egyház gyermeke, akárcsak a többi keresztény, s nincsen is papi jellege. Ennélfogva az egyház felette áll a világi hatalomnak, amelynek az a rendeltetése, hogy védelmet szolgáltatson a vallás felsőbbségének, amelynek kizárólagos döntési joga van a hit kérdéseiben. Ez természetesen még inkább erőteljesen hangsúlyozottá tette az uralkodói etika fontosságát az egyre nyomatékosabban jelentkező intő funkcióval összefüggésben, felhasználva ehhez a klasszikus antik példázati hagyományt is, amely addig viszonylag nehezebben volt kitapintható az ilyen jellegű nevelő írásokban. Ettől kezdve érezhetően a zsinatok meghatározó szerepe válik nyilvánvalóvá, amennyiben ezeknek az egyházi rendezvényeknek kell alapvetően meghatározniuk az uralkodók magatartását, miként arra Orléans-i Jónás és Reims-i Hincmar is kiemelten felhívja az uralkodók figyelmét. Mindez azt bizonyítja, hogy Nagy Károlyt követően ill. már a Nyugati Frank Birodalom hatalmi rendszerében mélyreható átalakulás ment végbe, amely odahatott, hogy az uralkodónak szánt és a kormányzással kapcsolatos morális tanítás jelentősége az egyház részéről a korábbi állapotokhoz képest nagy mértékben megnőtt.²⁰

Ezek után feltűnő, hogy a 9. század végétől kezdődően a Nyugati Frank Birodalom területéről eltűnik mind a király-, mind a fejedelemtükör, amely egyébként a Keleti Frank Birodalom körzetében már a korábbi időkben is ismeretlen volt, amit általában azzal szoktak összefüggésbe hozni, hogy itt a teokratikus hatalmat gondolkodás nélkül elfogadták, s ez a helyzet azután sem változott meg, hogy az Ottók és az utánuk következő

¹⁷ Lásd mindenekelőtt J. DEVISSE, *Hincmar, archevêque de Reims (845–882)*, Genève, 1975–1976, I–III.

¹⁸ Lásd A. DUBREUCQ bevezető tanulmányát a *L'Institution royale – Le métier de roi* kiadásához, Paris, 1995 (Sources Chrétiennes, 407); vö. RICHÉ, *Dictionnaire...*, 139–140.

¹⁹ Vö. ANTON, *Forschungsberichte...*, 22. Lásd még VOIGT, *Staat...*, 443.

²⁰ Lásd erről H. H. ANTON, *Gesellschaftsspiegel und Gesellschaftstheorie in Westfranken/Frankreich: Spezifik, Kontinuitäten und Wandlungen = Specula principum*, Hrsg. A. de BENEDICTIS, Frankfurt am Main, 1999 (Ius commune: Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts f. Europ. Rechtsgesch., Sonderh. 117), 51–120, főleg 55–82.

Száliak dinasztiája alatt létrejött a patrimonális alkotmányos gyakorlat s a királyság ismételen istenközelbe került.²¹ Holott, mint láttuk, Nyugaton az ehhez hasonló helyzet egyáltalán nem állta korábban útját a Nagy Károly udvari környezetében vagy ahhoz kapcsolódóan kibontakozó fejedelemtüköröknek, amelyek – mint arról meggyőződhetünk – ugyancsak megmaradtak az egyházi körök tanítási feladatának hatáskörében, ráadásul az uralkodás kellékeinek nagyjából hasonló sablonjait vonultatva fel a *paraenesis* során, mint a későbbi királytükörök, amelyek az egyházat már a 9. század első felétől kezdődően megpróbálták függetlenné tenni az uralkodó személyétől.

Mindazonáltal a Keleti Frank Királyságban, akárcsak a Német–Római Szent Birodalmon belül annak első századaiban nem számolhatunk nemcsak valódi uralkodói tükrökkel, de még ahhoz közelítő alkotással sem. Itt pusztán annak lehetünk tanúi, hogy az államirányító hatalommal kapcsolatos elképzelések a korábbi nyugati politikaerkölcsi tanításokkal ellentétben mindössze a liturgia területén csapódnak le, és pedig a koronázási *ordókban*, amit bizonyos mértékben még kiegészítenek azok az elméleti morális eszmefuttatások, amelyek a történetírásban bukkannak fel. Mindebből egy olyan Krisztus-központú monarchikus uralom elképzelései bontakoznak ki, miként az pl. III. Ottó császár ikonográfiájából is kitűnik.²² Az uralkodó itt világosan úgy mutatkozik meg mint *vicarius Dei* vagy *vicarius Christi*,²³ aki a *manus Dei* oltalmában mintegy *Christus Pan-*

²¹ ANTON, *Forschungsberichte...*, 16.

²² C. WALTHER, *Die Religiosität Ottos III.: Ein mittelalterlicher Herrscher im Spannungsfeld zwischen ... Erwartung und persönlichem Anspruch*, Stuttgart, 2003. A régebbi munkák közül mindmáig tanulságos és gondolatébresztő: C. ERDMANN, *Das ottonische Reich als Imperium Romanum*, Deutsches Archiv, 6(1943), 412 skk. Vö. még Robert FOLZ et al., *De l'Antiquité au monde médiéval*, Paris, PUF, 1972, 575 skk.

²³ A tárgykörhöz lásd S. SCHAEDE, *Stellvertretung: Begriffsgeschichtliche Studien zur Soteriologie*, Tübingen, 2004, 40; aki többek közt E. H. KANTOROWICZ nagy hírvű munkájára is hivatkozik: *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, 1957 (német kiadás: *Die zwei Körper des Königs: Eine Studie zur politischen Theologie des Mittelalters*, Stuttgart, 1992; magam viszont alapvetően a francia változatot használtam: *Les Deux Corps du Roi*, trad. par J.-Ph. GENET, N. GENET, Paris, Éditions Gallimard, 1989). Mint ismeretes, Kantorowicz azok közé tartozott, akik a Liuthar evangeliárium ismert ábrázolását nem III. Ottóval, hanem II. Ottóval hozták összefüggésbe, noha mára a kérdés az előbbi irányba látszik eldőlttnek: *Das Evangelium Ottos III.: Clm 4453 der Bayerischen Staatsbibliothek München*, Hrsgg. Florentine MÜTTERICH, Karl DACHS, München–London–New York, Prestel, 2001. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy az e könyvben adott értelmezés lényegében pontos ideológiai megállapításokat tartalmaz. Érvényes ez abban a tekintetben, hogy a császár itt adott glorifikációja messze meghaladja azt, amit a keleti vagy nyugati művészet ebben a vonatkozásban hagyományosan nyújtott. A kép ugyanis félreérthetetlenül Krisztus *maiestasában* mutatja be a krisztusi trónon székelő császárt, akit valódi krisztusi dicsőfény (*mandorla*) övez, amint őt a négy evangélista jelképe körülveszi, egyértelműsítve ezzel, hogy a császár kezében lévő kibontott iratkeres valójában az Újszövetség, amelynek a földi világba történő átvitele alapvetően az uralkodó missziója mint *vicarius Christié*. Mindennek alátámasztásához Kantorowicz még további 10. századi képzőművészeti párhuzamokkal is szolgál, arra is rámutatva, hogy a *Christomimesis* itt már azért túl is lép a megszokott mértéken, mert e helyen már magának az égi világmonarchának egyfajta emberi „ellenképé”-ről (*contretype*) beszélhetünk. Így tűnik fel a láthatatlan égi Krisztus mint olyan, aki a földi Krisztus látható alakjában ölt testet (*i. m.*, 65–66 skk. kiterjedt jegyzetanyaggal, *uo.*, 391 sk., főleg 49. j. skk.). Az ottói uralkodók ún. könyvbrázolásaihoz lásd még újabbban Franz-Reiner ERKENS, *Herrschersakralität im Mittelalter: von den Anfängen bis zum Investiturstreit*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 2006, 170 skk.; melyhez lásd J. BECKER recenzióját, QFIAB, 88(2008), 647–649. Mái alapvetőek a korszak egészének problematikájával kapcsolatban R. FOLZ idevágó

*toerator*ként kormányozza a hierarchikus rendben elrendezett földi világot a krisztusi tanítás, vagyis az evangéliumok alapján. Ez a világ- és hatalmi kép tárul fel ugyanis a Liuthar-féle evangéliáriumból, ahol III. Ottó félreérthetetlenül ilyen helyzetben mutatkozik meg, anélkül azonban, hogy e hatalmas politikai elmélet igazi irodalmi királytükörben is megfogalmazást nyert volna. Annak ellenére így van ez, hogy az Ótestamentumnak a királyokra vonatkozó számos bemutatása kellő irodalmi hagyománnyal szolgálhatott volna az olyan isteni küldetést teljesítő, szakrális jellegű hatalommal rendelkező királyokra vonatkozóan, akik következetes harcot folytattak az igaz hit ügyében a pogányokkal szemben. Ekkoriban jóformán csak Itáliában tapasztalhatjuk a Német–Római Birodalom keretei között, hogy a Karoling időszaknak ha nem is éppen fejedelemtükör, de legalább „társadalomtükör” tradíciójához visszanyúlva, továbbél egyfajta szociáletikai tanítószándék, legalábbis egyesek irodalmi munkásságában. Erről mindenekelőtt Veronai Rather *Praeloquiája*, valamint Vercelli-i Atto püspök tanácsadó munkája, a *Polipticum* ad némi felvilágosítást, századokkal megelőzve a középkor későbbi szakaszában új formában megéledő király- és fejedelemtükör *genus litterariumát*.²⁴

A 10–11. század fordulóján, amennyiben eltekintünk Bizánctól,²⁵ Európában egyetlen olyan alkotás van, amely valódi uralkodói tükörnek tekinthető, és pedig olyan módon, hogy egészen sajátos formában állítja elének a korszak leginkább példaértékű hatalmi rendszerét, az ekkor elképzelt Európa számításba jöhető egyetlen lehetséges politikai keretét, azt a szent királyságot, amelynek irányítója Isten vagy Krisztus helytartójaként lép fel, előkészítve ezzel a mennyei Jeruzsálem apokaliptikus jóslatának beteljesülését. Ez az egyedülálló írás pedig nem más, mint a Szent István neve alatt fennmaradt *Intelmek*. Igaz, ez a mű is magától értetődően felhasználja az addigi „tükörirodalom” megannyi sablonját, ahogy ezt már régebben is észrevették, s ahogy egyesek ma is ezeknek az előre gyártott elemeknek a leltárba vételét szorgalmazzák,²⁶ mégis a lényeg nem ez, hanem éppen az, amiben a *Libellus* vagy *Admonitio* más, mint minden addigi hasonló

munkái is, még ha esetenként némiképp népszerűsítő sorozatok részeként jelentek is meg, mint pl. *X siècle, les événements : La naissance du Saint-Empire*, Paris, 1967, ahol a korábbi szakirodalom példás számbavétele is megtörténik, 365 skk. Lásd még *Europas Mitte um 1000: 27. Ausstellung des Europarats in Mannheim*. „Das Blatt aus dem Liuthar-Evangeliar zeigt den Kaiser, umgeben von den Evangelistensymbolen und zwei Kronenträgern, gesegnet von der Hand Gottes.”

²⁴ Vö. Fr. KEMPF, *Renovations- und Reformbewegungen von 900 bis 1050 = Hb. der Kirchengesch.*, Hrsg. H. JEDIN, 3, 1: *Vom kirchlichen Frühmittelalter zur gregorianischen Reform*, Freiburg etc., 1966, 365–398; W. KÖLMEL, *Soziale Reflexion im Mittelalter*, Essen, 1985, 76–81, különösen 76; P. E. SCHRAMM, *Ein „Weltspiegel“ des 10. Jahrhunderts: Das „Polypticum“ des Bischofs Atto von Vercelli = Uő, Kaiser, Könige und Päpste: Ges. Aufs. zur Gesch. des Mittelalters*, III, Stuttgart, 1969, 17–28; S. FONEY WEMPLE, *Atto of Vercelli: Church, State and Christian Society in Tenth Century Italy*, Rom, 1979 (Tem e Testi, 27), 81–108. A birodalomozsmének Európa nyugati felében végbemenő változásaira vonatkozólag tömör világosságában is igen szakszerű összefoglalását adta R. FOLZ, *L’Idée d’Empire en Occident du Ve au XIVe siècle*, Paris, Aubier, 1953.

²⁵ Lásd ehhez dolgozatomat: *A Szent István-féle Intelmek és lehetséges bizánci irodalmi háttere = Kultúrák találkozása: Ünnepi tanulmányok Olajos Terézia professzornő tiszteletére*, szerk. MAKK Ferenc, Szeged, 2002, 49–62 (további irodalommal).

²⁶ Vö. pl. ADAMIK T., *Megjegyzések Szent István király Intelmeinek 1–10. fejezeteihez*, Vallástudományi Szemle, 5(2009)/3, 111 skk.

műfajbéli alkotás. Szűcs Jenő és részben Gerics József erre már régebben helyesen mutattak rá,²⁷ de egyikük sem tulajdonított talán igazi jelentőséget annak az irodalmi kritériumnak, amely révén a Szent István-i *Intelme*k valóban eltér valamennyi hasonlóknak mondott Meroving és Karoling valamint Otto-korabeli uralkodói erkölcsstanító műtől.

Megítélésem szerint ugyanis eddig nem tulajdonítottak fontosságához mértén kellő jelentőséget annak a ténynek, hogy a középkor folyamán először tanítja itt az uralkodás fortélyait egy ténylegesen hatalmát gyakorló király tulajdon gyermekének mint várható utódának. Ezt általában másodlagos tényezőnek tartották, utalva egyfelől Dhuodának fiához írt *Liber manualis*ára, másfelől pedig pl. egy olyan antik előzményre is, mint a cicerói *De officiis*, amelyben az ókori Róma egyik kiemelkedő politikusa látja el tanácsaival fiát, ahogy erre az összefüggésre éppen magam igyekeztem annak idején felhívni a figyelmet.²⁸ De ezekben az esetekben valójában másról van szó, mint Szent Istvánnál. Dhuodából az anya szól és egyáltalán nem az uralkodó, hanem voltaképpen egy számkivetésre ítélt arisztokrata asszony.²⁹ Maga Cicero pedig sohasem volt *princeps*, s az ő szavai sem úgy hangzanak el, mint egy *consecratió*ban részesült államvezetőé. Ilyen jellegű tanításra a későbbi római császárok sem vállalkoztak igazából, köztük a kései keresztény uralkodók sem, akik pedig valódi teokratikus hatalmat gyakoroltak. A kor felfogása és ízlése azt diktálta, hogy a császárt mint földi Krisztust a rétorok és költők *panegyricus*ai magasztalják, meghagyva a királyi tanítást a Biblia szent könyveinek, amelyek értelmezése még ebben a teokratikus világban is az egyház feladata volt, rájuk várt ugyanis a Szentírás könyveinek *exegesis*e. Az *imperium Romanum*ot helyreállítani kívánó Nagy Károly sem változtatott ezen a gyakorlaton, utána pedig a gelasiusi kettős hatalom elméletének széleskörű hódításával magától értetődő lett az egyház tanító szerepkörének feltétlen érvényesítése, miként arról a 9. század közepétől megjelenő újabb

²⁷ Vö. SZÜCS J., *István király Intelmei – István király állama*, eredetileg előadás, mely megjelent: Valóság, 13(1970)/10, 1–8; ua. = UÓ, *Nemzet és történelem: Tanulmányok*, Bp., 1984², 361–379; másik dolgozata: *Szent István Intelmei: az első magyarországi államelméleti mű = Szent István és kora*, szerk. GLATZ F., KARDOS J., Bp., 1988, 32–53; ua. = *Szent István és az államalapítás*, szerk. VESZPRÉMY L., Bp., 2002, 271–290 (kár, hogy mindkét helyen a latin szövegben vannak hibák); GERICS J., *A korai államelmélet érvényesülése István korában = Szent István és kora, i. m.*, 90–94; ua. = GERICS J., *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, Bp., 1995 (METEM Könyvek, 9), 65–70; lásd még GERICS J., LADÁNYI E., *Szent István lánzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése*, Levéltári Szemle, 40(1990)/2, 3–12; ÚÖK, *Források Szent István királyá avatásának történetéhez*, MKsz, 118(2002), 213–223; ÚÖK, *Királyszemély – Szent István – Európa: Szent István királyá avatási szertartásának honi jelentősége és európai háttere*, Levéltári Szemle, 54(2004), 3–14. Részben ezekből az előzményekből látszik kiindulni SZOVÁK K. sok új megállapítást nyújtó dolgozata is: *Szent István királysága*, Vigília, 75(2010), 566–575. Ő nagyon helyesen vízválasztónak tekintti III. Ottó uralkodását, aki „a nemzetek sokaságán nyugvó antik Római Birodalom felújítását tekintette politikája lényegének, univerzális igényét egyben a neki független állami létben alárendelt népek sokaságában látta megvalósíthatónak.” Ez pedig kétségkívül szerencsés nemzetközi helyzetet teremtett az istváni törekvéseknek. A külföldi szerzők közül igen elismerően méltatta Szent István nagy ívű elképzeléseit már R. FOLZ, *Les Saints Rois du Moyen Âge en Occident (VIe–XIIIe siècles)*, Bruxelles, 1984, vö. pl. 76 skk. és passim.

²⁸ Lásd erről kiadásom bevezetőjét a további irodalommal: SZENT ISTVÁN, *Intelme*k, Debrecen, 2004, X skk.

²⁹ RICHÉ, *Dictionnaire...*, 85–86; UÓ, *Dhuoda: Livre pour mon fils*, Paris, 1990² (Sources Chrétiennes, 225bis).

királytűkrök tanúskodnak. A mintegy száz évvel később megvalósuló *renovatio imperii* és az ezzel összefüggésben kibontakozó és az önálló germán hatalmi elképzelésekből is merítő *vicarius Dei* vagy *Christi* koncepció pedig jó ideig vagy nem talált kellő szellemi képességű irodalmi megfogalmazóra, vagy, mint III. Ottónak ill. II. Henriknek, nem volt elég ideje arra, hogy az uralkodónak helyzetéből fakadó saját politika- és társadalmeti-káját szavakba öntse. E feladat megvalósítására éppen az államalapító magyar király vállalkozott végül is, amiben talán szerepet játszott országának a Kelet-Római Birodalommal való régi hagyományon alapuló érintkezése. Bizáncban ugyanis a kettős hatalom gelasiusi felfogása sohasem jutott érvényre, s itt a caesaropapizmus jegyében még az a gyakorlat is megszületett, hogy a *basilikos logos* keretében maga a *basileus* adja örökül fiának mint tevékenysége folytatójának a maga morális tanítását a hatalomról,³⁰ miközben nagyjából ő is ugyanazokkal a szkémákkal élt, mint amelyek Nyugat-Európában a fejedelemtűkrökben elterjedtek, s amelyek tárháza a magyar királynak tulajdonított műben is megvan, még ha rendkívül lecsiszolt és nagyszerűen összehangolt formában is. Nem lehet kétség ugyanis afelől, hogy a magyar államalapító számára a Nagy Károly-féle államképzelés ill. az Ottók *imperiumának* a *vicariatus Christi*vel kapcsolatos világlátása volt a nagy példa, melynek teóriája alapján az uralkodó nem egyszerűen csak az egyház védelmezőjeként léphetett fel. Ezt támasztja alá már maga az *Intelmek* indítása, ahol a *regna* egyértelműen úgy vannak feltüntetve, mint amelyek a *Dei nutu* megte-remtett világban *gratia Dei concessa*, vagyis lettek átengedve azoknak, akik a papkirály, Salamon példájára az isteni bölcsességet (vö. *divinae sapientiae*) követik, miként István tanítása is ezt közvetíti fiának. Ilyen módon tehát az idősödő király intelmei mintegy a *vicarius Dei* szájából hangzanak el, aki így gyermekét a hitre is tanítja mint az isteni parancs egyenes közvetítője (I, 1–3). Az utód pedig akkor jár a helyes úton, ha ezt az atyai hitbéli oktatást követi, mert ez jelent egyet a királyi koronának történő kellő tiszteletadással (vö. *si Regalem cupis honestare Coronam* – I, 1). Ezért a trónra eleve csak olyanok kerülhetnek, akik *fideles et catholica fide imbuti* (uo.), vagyis már „hívő és katolikus hittől áthatott emberek”, miként magának Istvánnak a fia is *verus christianae professionis vir* (uo.), aki ezáltal válik *ecclesiae filiusszá* (uo.) s nem megfordítva. Az igazi uralkodó birtokában van a *scutum [...] fideinek*, hiszen ez a *galea salutis* biztosítéka, és pedig a tettek mezején (uo., 2–3). A hit legfőbb letéteményese tehát maga a *Dei nutu* kormányzó *rex*. Ennek megfelelően magától értetődő, hogy a királyi palota ad otthont az egyháznak (vö. *In Regali [...] palatio*), ami nem egyszerűen csak védelmet jelent, bár azt is, hanem arra ugyancsak utal, hogy ez az egyház valójában beleépül magá-

³⁰ Itt elsősorban VII. Konstantin császár fiához intézett, a birodalom kormányzásával kapcsolatos tanító írására lehet gondolni, a *De administrando imperio*ra, amely 948 és 952 között készült II. Romanos számára, beleépítve két korábbi írást is: a *Peri ethnónt*, ill. a *Peri thematónt*, úgyhogy ezáltal a műben különlegesen nagy hangsúly helyeződik a külpolitikára, vö. *De administrando imperio*, II, *Commentary*, by F. DORNIK et al., ed. by R. J. H. JENKINS, London, Athlone Press, 1962; ill. K. BELKE, P. SOUSTAL, *Die Byzantiner und ihre Nachbarn: Die De administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos*, Wien, 1995; Gy. MORAVCSIK, R. J. H. JENKINS, *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, átd. kiad., Washington, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1985.

ba a királyságba, ahogy ez a nagy előképeknél, az Aachenben a maga *Palatium*át megépítő Nagy Károly, vagy a maguk római palotáját az ősi *Palatiumon*, vagyis az „Örök Város” alapítójának, Romulusnak egykori lakóhelyén és a római császárok évszázados rezidenciális övezetében létrehozó Ottók esetében is történt (II, 1). Ez pedig valójában szintén az Úr adománya: *divina clementia [...] concessit* – ahogy az *Admonitio* fogalmaz (II, 2), az uralkodónak ezért kell gyarapítania az egyházat, mert ezzel valójában saját népét és országát növeli mint a keresztények közösségét (II, 4), vagyis mint az új „kiválasztott népet” (*gentem electam* – II, 3). Ennélfogva maga a főpapok rendje is *Regium solium ornat*, vagyis csupán a királyi trón dísze (III, 4), még ha az egyházfők tanácsaira illő is odafigyelni. Ez azonban semmiképp sem jelentheti azt, hogy bizonyított bűnösség esetén az ide tartozó személyek kivonhatnák magukat az uralkodói felelősségre vonás alól (III, 3). Mindez egyértelműen tanúsítja, hogy Szent István nem az egyház felsőbbségének elfogadására tanította fiát, miként ez a kései Karoling királytűkrök elvárása volt, hanem Nagy Károly és III. Ottó példája nyomán egy olyan teokratikus rendszert kívánt érvényre juttatni, amelyben a király Isten helytartójaként működik az egyházzal és a kibontakozó hűbéres hierarchiával szerves egységben, mintegy vállalva a bibliai papkirályokkal, Salamonnal és Dáviddal való párhuzamba állítást, s gyakorolja a püspökségek felállítását csakúgy, mint az ottói–száli „Reichskirchensystem”-mel együtt járó investitúrát. S ahogy a monarchia épületének szerves része az egyház, ugyanúgy annak organikus elemét alkotják a főemberek és katonák mint *quartus decor Regiminis* (IV, 1) és mint *Regni propugnaculum* (uo.). Hasonlóképp *quinta Regalis coronae [...] ornatio* maga az igazságszolgáltatás, annak képviselőivel együtt (V, 1). A *Regalis dignitas* nélkülözhetetlen tartozéka az idegenből jött lovagok és írástudók is (VI, 1), akik egy mindenkor birodalom (*imperium*) gyarapodásának zálogai. De nem kevésbé hasznos az ország egésze szempontjából a királyi tanács (*consilium*), amely révén *in tribunalibus Regum* (VII, 1) valójában a *norma sapientiae* jut érvényre (uo., 4). Mindez együtt nélkülözhetetlen a dinasztikus hagyomány zavartalan működéséhez, amelynek a királyi tanítás különös nyomatékkal ad hangsúlyt az *executio maiorum* kiemelésével (VIII, 1), amelybe beletartoznak a *translatio imperii* folyamatába bekapcsolódó birodalmak, különösen azok, amelyek a földkerekségnek ezen a pontján valamiféle történelmi küldetéssel bírtak, s akiknek példáját követni kell (*Grave enim [...] est huius climatis tenere Regnum, nisi imitator consuetudinis ante Regnantium [...] Regum* – VIII, 3). Ennek jegyében szerette volna fiát ugyanúgy *Augustus*nak tudni, ahogy ez a cím a római császárok, majd pedig a „frankok királya”, Nagy Károly után a Szent Birodalom uralkodóit is megillette mint olyanokat, akik az egykori *imperium Romanum* jogutódai (II, 4). A hazai hagyománnyal ellentétben nem vetném el tehát a német kutatásban magát mindmáig tartó, bár csak elég késői forrásadattal alátámasztott ama nézetet,³¹ miszerint István a bajor uralkodóházzal

³¹ A 16. századi bajor krónikásról, Johannes Aventinusról (eredeti nevén Turmair) van szó, akiről sokan úgy vélik (vö. pl. G. STRAUSS, *Historian in an Age of Crisis: The Life and Work of Johannes Aventinus, 1477–1534*, Cambridge, 1963; magyar részről CSORBA Cs., *Árpád népe*, Bp., 1997), hogy számos hiteles adatot kutatott fel és őrzött meg, bár éppen az idevágót mint olyat, amelyet „aucun indice documentaire ne [...] confirme”, pl. M.-M. de CEVINS, *Saint Étienne de Hongrie*, Paris, 2004, 366. elveti. Pedig ahogy a birodalom-

Gizella révén kialakított rokonsága kapcsán még olyan elképzeléssel is kacérkodott, hogy valamikor fia akár a Német–Római Szent Birodalom ura is lehet. Ilyen módon pedig megfelelő kontextusba illeszthető az *Intelmek*ben felvázolt ama teokratikus királyság, amelynek alapelveit az államalapító magyar király örökölni szeretne volna hagyni gyermekére, de olyan módon, hogy a *Libellus* szövege külföldön is ismert legyen. Ez a sajátos tény jól megindokolja azt a különösnek látszó körülményt, hogy a magyar király gondolatait germán földön – úgy tűnik – alaposabban ismerik a korai időkben, mint itthon Magyarországon. Míg idehaza a legkorábbi *Intelmek*-kéziratok csak a 15. századból ismeretesek, addig a 12. századi Rahewin már egy olyan, a pápához írt levelet tulajdonít Frigyes császárnak, amely helyenként kísértetiesen emlékeztet az *Admonitio praeftatiójára*, s így részben annak átírata lehet.³² Hogy a magyar királynak mennyire szívügye kellett hogy legyen ez a fiának szánt világpolitikai küldetés, azt már az is alátámasztja, hogy személyes tanításként bízta rá várható utódjára gondolatait mint *vicarius Dei* vagy *Christi*, s nem hajlandó a korábbi hagyománynak megfelelően meghagyni ezt az oktatói feladatot az egyháznak, amelynek a pápa révén legfőbb a *benedictiót* kell megadnia a patriarchális alapon megszülető döntéshez, amely meggyőződése szerint

építő és keresztényvédő valamint a minden erejével kereszténységterjesztő I. Ottó teljes tudatossággal próbált a szászokat Krisztus „misztikus testébe” beépítő és hódító Nagy Károly nyomdokába lépni, példát mutatva ezzel unokájának, III. Ottónak, hasonlóképpen kísérelte meg István is, hogy fia révén maga is az egykori frank örökség továbbvivője legyen. Hiszen voltaképpen ő is hasonló tette, mint I. Ottó, s egyúttal maga is sok szempontból hasonló helyzetben volt, mint a Német–Római Szent Birodalom megteremtője pályája kezdetén. Mindketten egy frissen kristianizált országot próbáltak meg centrális szereppel felruházni egy kibontakozni látszó európai szellemi közösségen belül, úgy, ahogy azt legmagasabb fokon a Gerbert d’Aurillac-tanítvány, III. Ottó kísérelte meg valóra váltani. Vö. R. FOLZ rendkívül alapos munkájával: *Le Souvenir... , i. m.*, főleg 10 skk., 47 skk. Egyébként pedig látnunk kell, hogy a legfőbb hatalom átruházásának és átvételének kérdése kezdettől fogva jelen volt a Német–Római Szent Birodalom keretei között lezajló dinasztikus küzdelmekben. Gondoljunk csak arra, hogy milyen események zajlanak le I. Ottó halála és III. Ottó trónöröklése körül. Amikor az utóbbi gyermek felszentelésére sor került 983. december 25-én, az apa, II. Ottó meghalt. S ezzel egy nagyon súlyos krízis kezdődött, amely vita tárgyává tette alapítójának, I. Ottónak sok elért eredményét. A II. Ottó ellen lázadó bajor herceg, Civalakodó Henrik megpróbálta usurpálni a királyságot, s a helyzet csak 984-ben vált világossá. Amikor a béke végre megszületett, Henrik továbbra is Bajorország ura maradt, s feleségül vette a burgundi hercegnőt, azt a Gizellát, akitől a későbbi császár, II. Henrik és Gizella születtek. S ez az utóbbi épp a magyar István király felesége, Imre herceg anyja volt. III. Ottónak később ugyan sikerült megszilárdítania hatalmát, s egy egészen újszerű birodalom-elképzelést is kialakított, amely azonban a történelemben múló epizód maradt („un épisode scintillant et fugitif dans l’histoire”, ahogy Folz találóan fogalmaz). Utóda, II. Henrik pedig egyenesen visszatért a birodalomnak azokhoz a normáihoz, amelyeket még I. Ottó körvonalazott, s amelyek azután legalább egy fél évszázadon keresztül ismét bizonyos stabilitást kölcsönöznek majd a császárságnak. Ez azonban időt igényelt, mert az Alpoktól északra III. Ottó halálának híre előbb nyílt válságot okozott az örökösödésben. Bajor Henrik mint legközelebbi rokon vindikálta magának a trónt, de a szász vonalon két kivülálló szintén magának követelte a császári hatalmat: a meissenai örgróf, Ekkehard, aki a lengyel herceg, I. Boleslav féltestvére volt, és Sváb Hermann, aki Richlindének, I. Ottó császár leányának volt a gyermeke. Később ez az ág majd még ismét beleszólt az örökösödés kérdésébe, s éppen II. Henrik halálát követően, amikor István reményei is a leginkább megalapozottak lehettek. Mindehhez lásd R. FOLZ, *La Naissance du Saint-Empire*, Paris, Éditions Albin Michel, 1967, főleg 130 skk.

³² Lásd erről könyvem: *Florus, az organikus világlépe első egyetemes megszólaltatója*, Debrecen, 2011, 351 skk.

nutu Dei történik. Ez az istváni elképzelés nemcsak az *Intelmek* történeti és szellemi-irodalmi kontextusban való vizsgálatából bontakozik ki, hanem ezt az interpretációt egy másik kortárs képzőművészeti természetű dokumentum is alátámasztja: az 1031-es székesfehérvári *casuláról*, vagyis a későbbi koronázási palástról van szó, amely aligha véletlenül vált a hatalommal való felruházás egyik *signum*ává. Ennek a nagyszerű alkotásnak a szimbolikája igen közel áll a már fentebb érintett Liuthar-féle evangeliárium III. Ottó-bemutatójához, aki mint *vicarius Christi* jelenik meg a biblikus mű jelzett képen. A székesfehérvári *casulán* azonban, amely bizánci szálakból készült, ám művészetileg a nyugati hagyományhoz kapcsolódott, nem István tűnik fel ebben a pózban, hanem maga Krisztus jelenik meg a *manus Dei* alatt a kereszten, felül *Christus victor*ként, középen pedig *Christus rex*ként. Már Tóth Endre kimutatta, hogy itt a koronázáskor énekelt *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*ra történik célzás, amely szöveg a német „Reichsschwert”-en is megvan. Bár ez a tárgy mai formájában már későbbi korból való, ám I. és III. Ottó koronázásakor is kellett szerepelnie ilyennek az *insignia* között, s valószínűleg hasonló szöveggel. Ezért Tóth Endre ilyen jellegű utalást lát a koronázási paláston, s csak azt teszi szóvá, hogy itt az *imperator* külön ábrázolása elmaradt. Ő a gondot úgy próbálja eloszlatni, hogy a második kép feltehetően egyúttal ezt a témát is megjeleníti, mert nem volt elegendő hely az *imperator* megjelenítéséhez is.³³ Holott kézenfekvőbb lenne a kereszt legalján felbukkanó ama harmadik képre gondolni ezen eszme kifejezőjeként, amelyhez mégiscsak maradt szabad tér. Mert ez az ábrázolás valójában Szent Imre képe mint lehetséges majdani *imperatoré*, aki II. Henrik legközelebbi rokonaként s egyben keresztfiaként egykor elméletileg valóban igényt formálhatott volna akár a császári trónra is. Ezáltal valamennyire megalapozott lehetett az a remény, hogy

³³ TÓTH Endre, *István és Gizella miseruhája*, Száz, 131(1997), 3–74; MAROSI E., *Zu den kleinfigurigen Szenen am ungarischen Krönungsmantel*, Acta Historiae Artium, 44(2003), 21–33; ill. már korábbról: ZSOLDOS A., *Adalékok a magyar koronázási palást Krisztus-ábrázolásának esztétörténeti hátteréhez*, Actas, 1993/1, 5–13 (további irodalommal, utalva Czobor B., Gerevich T., Kovács É., Lovag Zs. idevágó munkáira is). A miseruha irodalmi szempontból történő értelmezéséhez máig alapvető ifj. HORVÁTH János, *Legrégibb magyarországi latin verses emlékeink*, ItK, 60(1956), 1–19; lásd még *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530)*, szerk. MADAS Edit, Bp., 1992. A Szent Istvánhoz, főleg a koronájához kapcsolódó hagyomány ideológiai értelmezését illetően mindenképpen figyelembe veendő Kantorowicz észrevételei is, vö. pl. *i. m.*, 245 (509–510, 84. j.), 322, aki ebben a vonatkozásban egyenesen így fogalmaz: „la Hongrie fit preuve d’un grand raffinement”. – Az mindenesetre szempontunkból rendkívül fontos körülmény, hogy a székesfehérvári miseruhán a magyar királyi család tagjai ugyanúgy kör alakú nimbuszban, egyfajta *aureolában* vannak feltüntetve, akárcsak a szentek, s így valamennyien, Imrét is beleértve, az Isten által kiválasztott személyekként tűnnek fel az épülő „égi Jeruzsálem” falainál. A szent alakok mellett megjelenő galambok a Szentlélek általi ihletettségre utalhatnak, ami az uralkodói párra is természetesen vonatkozik. Hiszen nagy valószínűséggel, felesége segítségét is élvezve, maga István is mint király folytatott valamiféle hittérítő tevékenységet (Leg., II, c. 2, p. 394; Hartvic, c. 8, p. 411; vö. FOLZ, *Les Saints...*, 1984, 80). Ami pedig a „mennyei Jeruzsálem”-et illeti, ez aligha véletlenül játszik rendkívül fontos szerepet már István király másik legfontosabb példaképénél, Nagy Károlynál is. FOLZ erről így ír: „Aix-la-Chapelle paraissait être [...] la nouvelle Jérusalem, préfigure et annonciatrice de l’éternelle par son plan octogonal et le trône de nouveau Davide. Gardons-nous cependant de systématiser à l’extrême cette impression qui ne serait être exclusive. A l’image de Jérusalem se mêle aussi le grand souvenir de Rome.” (*Le Couronnement impérial de Charlemagne – 25 décembre 800*, 127.)

Isten akaratából ő lehet majd az a *vicarius Dei*, aki mintegy Krisztusként *imperabit*, úgy, ahogy III. Ottó tette nem sokkal korábban. A Szent István-i *Intelme*k mint királytükör háttérben talán ez, a korabeli elképzelt európai egység felé haladni szándékozó, nagyvonalú politikai terv is meghúzódik mint egy valóban úttörő és filozófiai jelentőséggel is bíró irodalmi alkotás koncepcionális eleme és része, amely az új ország építését a *Hierosolyma caelestis* elképzelésével is összekapcsolja. Éspedig úgy, ahogy ezt bemutatja mind a koronázási palást, mind a III. Ottóhoz vagy II. Henrikhez kapcsolt és közel egyidős, gyönyörűen illusztrált bambergi Apokalipszis-kézirat.³⁴ A magyar államalapító szerint fiának ehhez is meg kellett volna hágnia a *virtutes* ama égbe emelő „jákobi lajtorjáját”, amely a korabeli biblikus és uralkodóetikai művekben úgy mutatkozik meg, mint *axis mundi*, egy szent „világtengely”, amely ugyanakkor talán egészen ősi, ún. pogány vallási hagyományokhoz is köthető, mint amilyen az „égig érő fa”.³⁵ Vagyis mintegy megismétlődött az ír–angolszász fejedelemtükrök jellegzetes szintetizáló karaktere, ha más módon is. Ez a merész, de fennkölt istváni elképzelés a *casula* átnyújtása és a székesfehérvári Nagyboldogasszony bazilika felavatása után pár héttel azután semmivé foszlott. De a terv gondolati és irodalmi grandiozitásához ettől még aligha férhet kétség.³⁶ István valóban az *acquisitio* [...] *Regalis salutis* helyes útját kívánta utóda elé veti-

³⁴ Lásd ehhez M. BRENNER, *Die Johannesapokalypse: Prophezeiung und Vision mit Meditationen zu Bildern der Buchmalerei der „Bamberger Apokalypse“*, <http://www.johannes-apokalypse.de> (2012.12.07); s lásd ennek értelmezéséhez G. LOBRICHON, *Jugement sur la terre comme au ciel: L'étrange cas de l'Apocalypse millénaire de Bamberg*, *Médiévales*, 37(1999), 71–79.

³⁵ Vö. ehhez a problémakörhöz: J.-F. POIGNET, *Visions médiévales de l'Axe du Monde*, *Revue de l'histoire des religions*, 205(1988), 25–55, aki az ún. pogány vonatkozásokat is érinti. Már Kantorowicz fölfigyelt arra, hogy az Ottó kezéből aláhulló evangéliumtekercs végei éppen a két *reguli* koronájáig érnek (*i. m.*, 66), mintegy ezzel is jelezve, hogy ők is az isteni „Ige” felkent közvetítői, akiknek az egyház képviselői a világi urakhoz hasonlóan alá vannak rendelve. Vannak, akik az egyik királyban éppenséggel István királyra gondolnak a lengyel Boleszláv mellett; vö. Johannes FRIED, *Otto III. und Boleslaw Chrobry: Das Widmungsbild des Aachener Evangeliiars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische Königtum. Eine Bildanalyse und ihre historischen Folgen*, Stuttgart, 1989, ahol a téma gondos szakirodalmi feltérképezése is megvan. Lásd még Uő, *Die Formierung Europas 840–1046*, München, 1991, 1993² (Oldenbourg Grundriss der Geschichte, 6); *Der Weg in die Geschichte: Die Ursprünge Deutschlands bis 1024*, Berlin, 1994 (Propyläen Geschichte Deutschlands, 1); *Aufstieg aus dem Untergang: Apokalyptisches Denken und die Entstehung der modernen Naturwissenschaft im Mittelalter*, München, C. H. Beck, 2001.

³⁶ Most látott napvilágot SZABADOS Gy. sok új szempontot fölvető, számos úttörő megoldást tartalmazó könyve, amellyel fenti tanulmányom abban mindenképpen érintkezik, hogy az István-féle magyar állam semmiképpen sem egy kezdetleges gyökerekből táplálkozó egészen friss dinasztikus állam volt, hanem már egy olyan kiforrott tapasztalatokkal rendelkező korszerű 11. századi alakulat, amely szervesen illeszkedett a Német–Római Császárság egész rendszeréhez, s tette ezt a királyi hatalom erőteljes kiemelésével. Összességében helytállóan tartjuk a szerzőnek azt a magunk nézetével kiválóan összeegyeztethető megfogalmazását: „A Szent István-i királyság egészét leghelyesebb [...] karizmatikus dinasztikus államnak minősíteni, amely első két évszázada alatt patrimoniális kormányzati formában működött.” Ebbe a felfogásba jól beleilleszthető lenne az első magyar királynak az országhatáron túlmutató dinasztikus terve is, amelyre fentebb próbáltuk a figyelmet felhívni (*Magyar államalapítások a IX–XI. században*, Szeged, 2011 [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 26], különösen 329). Nagyon sajnálom, hogy e kiváló munkához már csak tanulmányom lezárása után jutottam hozzá, s így mindössze egy lábujjzet erejéig volt módom reagálni rá. Meggyőződésem, hogy e nyomvonalon továbbhaladva még sok újabb megközelítési lehetőség adódik az előttünk álló forrás- és szövegvizsgálatokban.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

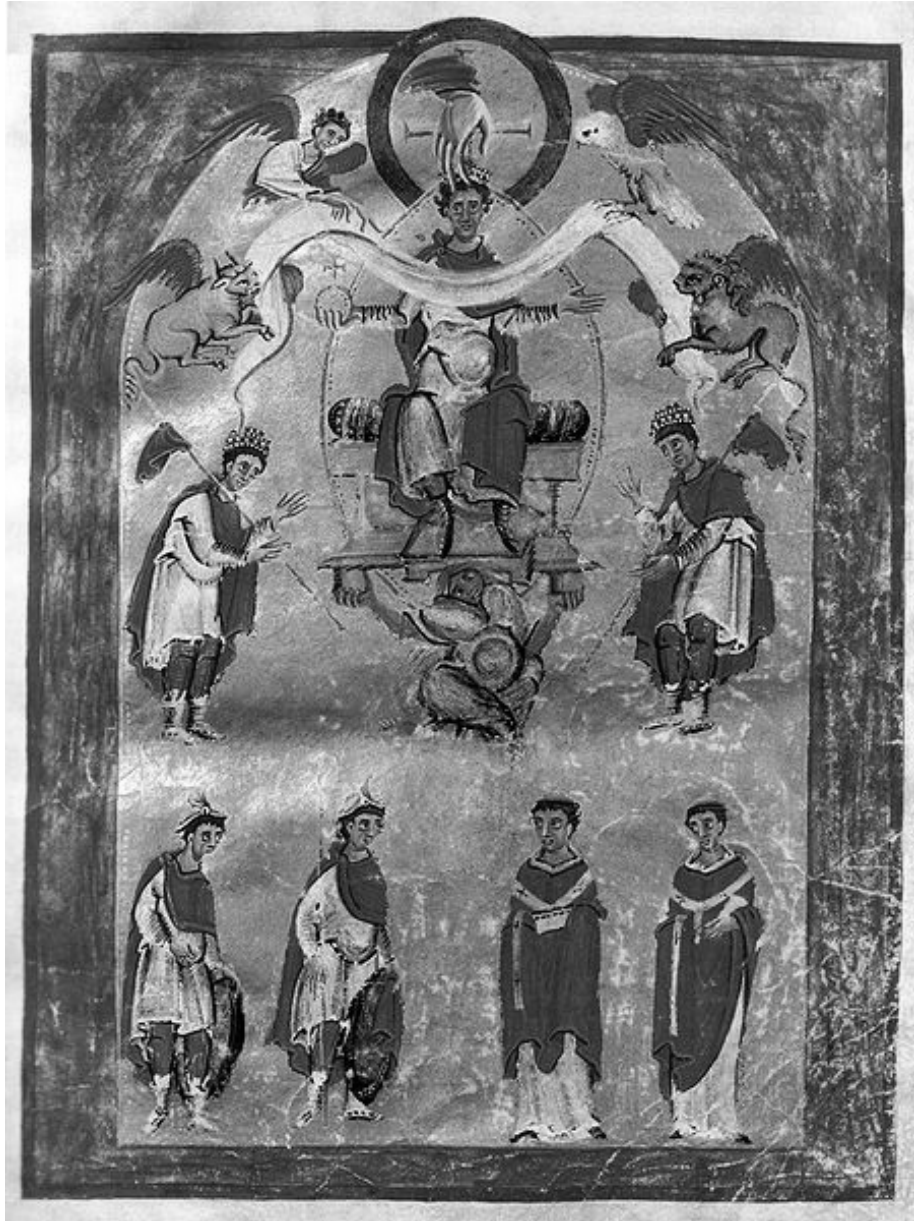
teni, aki valóban az egész kereszténység (*corpus Christi*) egyesítésével és megvédésével valamint az *observatio orationis maximá*val (IX, 1), vagyis „az imádság teljes lelkiismerettel való elvégzése” révén, ill. azon erények gyakorlásával, melyek nagysága teszi teljessé a királyok koronáját (*modus virtutum finit Coronam Regum* – X, 1), jut majd el *ad aeternum* [...] *Regnum* (X, 4). Úgy, ahogy azt a középkor első olyan teokratikus állam- eszményt megfogalmazó királytükre szavakba önti, amelyben a hatalmát átörökíteni kívánó apa személyes tanításával világosítja fel fiát mint olyant, akinek az utód szerepe van szánva. Mindezzel István király a biblikus tradíciók nyomán egy olyan politikafilozófiai tanító műfajt alapozott meg, amely majd utána csupán néhány évszázaddal később bontakozott ki igazán, s amelynek kisugárzó hatása azután egészen a modern monarchikus dinasztiák gyakorlatába torkollott bele. Mindez egyszerre jelzi az *Intelmek* megkülönböztetett jelentőségét mind a világtörténelem, mind az egyetemes műfajelmélet és annak gyakorlati megvalósítása területén. Ezért indokolt lenne, hogy a világirodalom értékítélete ekképp közelítsen hozzá, s a mű ne maradjon ki az olyan egyetemesnek szánt s valóban hatalmas ismeretanyag nyugvó összefoglalásokból, mint amilyeneket például H. H. Anton is szentelt a „fejedelemtükröknek”.

1. kép. A koronázási palást jelenlegi formájában sajátos koncentrikus elrendezésével. Alul a mártír szentek, felettük a 12 apostol, még feljebb a próféták. Legfelül pedig Szűz Mária és Krisztus (esetleg Keresztelő János) az Úr keze (*manus Dei*) alatt. A középső fa keresztben *Christus victor* illetve *Christus rex* [et *imperator?*] (1031). A latin nyelvű feliratok leoninusokból állnak, ahogy ezek a példák is bizonyítják: *HOSTIBVS EN XPIS TVS PROSTRATIS EMICAT ALT(us)*, ill. *EMICAT IN CELO SANCTÆ GENITRICIS IMAGO*. Középen az alsó három alak: Gizella, Imre, István.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 14. szám

2. kép. III. Ottó, Európa egységének újraalkotója mint *Christus Pantocrator* a Liuthar-féle *Evangeliarium* miniatúráján (1000 körül). A császár két oldalán elhelyezkedő két fejedelem egyikében egyesek Szent István alakját vélik fölismerni.

P. FÖLDES ANNA

**A NYUGAT SZERKESZTŐJÉNEK ÉS A NAPKELET KRITIKUSÁNAK
BARÁTSÁGA**
(Babits Mihály és Rédey Tivadar)*

Babits Mihályról köztudomású, hogy a húszas évektől kezdve rendkívül kiterjedt holdudvar alakult ki körülötte, ami részben a Baumgarten Alapítvány kurátorának, részben a Nyugat főszerkesztőjének, és természetesen költői kvalitásából fakadó tekintélyének szült. Ugyanakkor, Farkas Zoltán visszaemlékezése szerint „Bizalmas barátságára nem sok embert méltatott. Ezek közé tartozott Schöpflin Aladár, Rédey Tivadar,¹ ennek felesége, Hoffmann Edit, Rédey sógornője. Rédeyékkel hetenként egy egész délutánt töltött el.”²

A két család barátságának története

Babits Mihály és Rédey Tivadar barátsága egyszersmind egy több generációra visszanyúló, regényes elemekben bővelkedő családi barátságának a kései fejezete.

Az *Így írtok ti* Babitsot parodizáló fejezetében említett „tehetségtelen keresztapja”, aki „nem gondolt az alliterációkra [így a Mihály nevet adta a költőnek]”³ – nem más, mint Babits Mihály anyai nagypjának Kelemen Mihály nevű testvére, jómódú pécsi agglegényi törzsorvos, aki, mint ismeretes, a *Halálfi* című regény Döme bácsijának volt az egyik modellje.⁴ Kelemen Mihály egyik jó barátja volt Pécssett egy nyugdíjazott, Garibaldi seregében is harcolt katonatiszt, magyarszéki Rédeky (Rédli) Alajos. Ez utóbbi

* Köszönet Zimányi (szül. Györgyi) Magdának – Rédey Tivadar nővére unokájának – rendkívül értékes, sokoldalú segítségéért.

¹ „Rédey Tivadar előbb költőként és fordítóként (például E. T. A. Hoffmann-t tolmácsolt magyarra) szerzett nevet, színikritikusként számon tartották [...], de foglalkoztatták színházelméleti problémák is, 1937-es nagy-monográfiája, *A Nemzeti Színház története: Az első félszázad* hozta meg számára az akadémiai elismerést. Szerkesztette a Magyar Könyvszemlét, dolgozott a Széchényi Könyvtárban [...], a Kisfaludy Társaság másodtitkaraként (1936-tól volt tag, a jubileumi kötetben Paulay Edéről közölt fontos tanulmányt!).” FRIED István, *Márai Sándor levelei Rédey Tivadarhoz*, Vigilia, 2001/8, 593–596.

² FARKAS Zoltán, *Emlékeimből*, I, Új Forrás, 2008/3, 86–99, 92.

³ KARINTHY Frigyes, *Babits Mihály* = K. F., *Így írtok ti*, Bp., Athenaeum, 1921, I, 21.

⁴ RÉDEY Tivadar, *Babits Misi* = *Babits emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, bibliográfia SÁRKÁNY Oszkár, Bp., Nyugat, 1941, 207–210, 208.

1871-ben feleségül vette oroszhegyi Vass Erzsébetet, akinek első házasságából⁵ már volt egy nyolcéves leánya, Flóra. Kornis Flórának id. Rédey Tivadar építésszel kötött házasságából két gyermeke született: Rédey Erzsébet és ifj. Rédey Tivadar, a későbbi színikritikus, könyvtáros.⁶

Mint azt Szabó Lőrinc lejegyezte Babits szavai nyomán:⁷ Pécsett, Kelemen Mihály tőzszomszédságában élt Kelemen Mihály testvére, Tekla, férjével, Buday Bélával és tíz gyermekével. Kelemen Mihály révén Rédeky Alajos felesége, Vass Erzsébet megismerkedett és összebarátkozott Buday Béláné Kelemen Teklával, Flóra lányát pedig a Buday-gyerekek szinte testvérüknek tekintették.⁸ Pécsi rokonlátogatásai alkalmával barátkozott össze a még leány Kelemen Auróra (Babits édesanyja) Kornis Flórával. (Ahogyan az előzőekből kiderül, Kelemen Aurórának a Buday-gyerekek unokatestvérei voltak, Kelemen Mihály pedig nagybátyja.) Rédey Tivadar visszaemlékezése szerint „...anyáink leánykori pécsi barátsága volt a családi érintkezés alapja.”⁹ Babits 1920-ban így mesél édesanyja unokatestvéreiről Szabó Lőrincnek: „A Buday fiúk mind nagyon zseniálisak voltak [...] Buday László nyug. államtitkár, a Statisztikai Hivatal igazgatója, jelenleg egyetemi tanár [...] aztán Buday Béla, jelenleg valami miniszteri tanácsos, mérnök. Buday Kálmán orvosprofesszor az egyetemen. Nagyon kitűnő ember. Buday Dezső jogtánár lett és kommunista volt, és megölték a fehérek.”¹⁰ A felserdült Kornis Flóra kezére Buday Béla pályázott, aki aztán „...fájó szívvel vette tudomásul, hogy Flóra [id.] Rédey Tivadart, a szelíd tekintetű építész választotta.”¹¹ Buday Béla ezután egy Buhl Ida nevű leányt vett feleségül.¹²

A visszautasított leánykérés ellenére a két család közt a barátság töretlen maradt, olyanira, hogy az időközben id. Rédey Tivadarhoz¹³ férjhez ment Kornis Flóra azt a Kelemen Mihályt kéri fel mindkét gyermeke: Erzsébet (szül. 1884) és Tivadar (szül. 1885) számára a keresztapaságra, aki 1883-ban Babits Mihályt is keresztvíz alá tartotta, aho-

⁵ Oroszhegyi Vass Erzsébetet elhagyta első férje, tótváradgyai Kornis Gábor. A házasság felbontása érdekében Vass Erzsébet református hitre tért át, így mehetett férjhez Rédeky Alajoshoz. GYÖRGYI Gézáné ZÁMOR Magdolna, *A Györgyi (Giergl) és Zámor család története*, a Magyar Történelmi Társulat családtörténeti pályázatán 1991. ápr. 15-én különdíjjal jutalmazott dolgozat, kiegészítette ZIMÁNYI Magda, <http://ebookbrowse.com/giergl-zamor-csaladtortenet-2005-08-20-pdf-d31561340> (2012. 10. 10.), 80–81.

⁶ *Uo.*, 69.

⁷ *Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből Szabó Lőrinc lejegyzésében* = BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*”: *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, szerk. TÉGLÁS János, Celldömök, Pauz–Westermann, 1997 (Babits Könyvtár), 78.

⁸ Györgyi Gézáné Zámor Magdolna fényképes családnaplója (kézirat), 53.

⁹ RÉDEY, *i. m.*, 207.

¹⁰ *Önéletrajz*, 78.

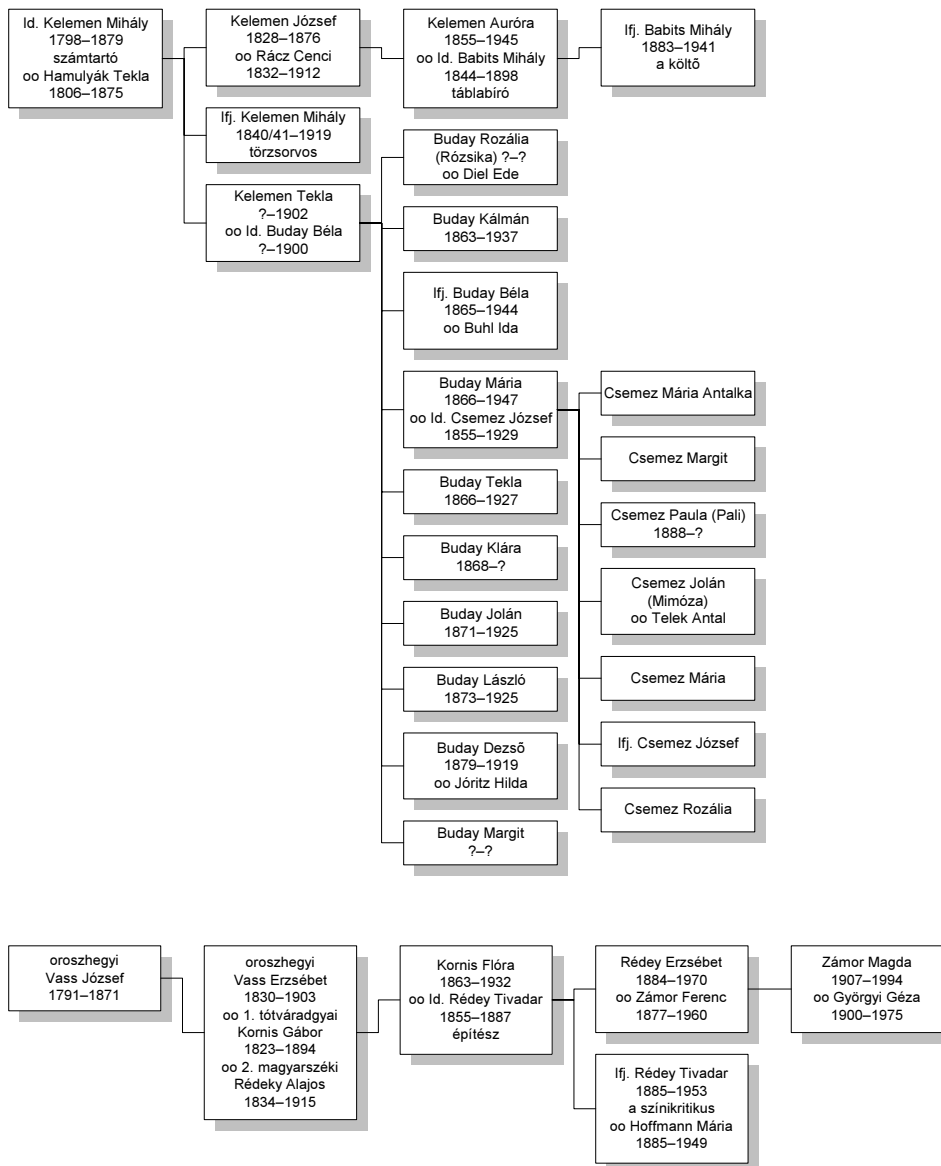
¹¹ Györgyi Gézáné Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 53.

¹² *Uo.*, 54.

¹³ Id. Rédey (Réder) Tivadar (1855–1887) fiatalon elhunyt építész, festőművész, németajkú katolikus ősei a török hódoltság után települtek Magyarországra, nagyapja seborvos, édesapja törvénytudó bíró volt Pécsett, aki a 48-as szabadságharcban való részvétele miatt évekig raboskodott a pesti Újépületben. GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 69.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

Babits Mihály (fent) és Rédey Tivadar (lent) családja.
Az ábra nem tünteti fel a házastársak és a leszármazottak nevét, ha azok a szövegben nem szerepelnek

gyan korábban Buday Dezsőt, később pedig Buday Mariska gyermekeit, a Csemez-gyerekeket is.¹⁴ Kornis Flóra örömét beárnyékolta gyermekkori legjobb barátnőjének, Buday Rózsikának – akivel kislányként gyakran játszottak négykezeset, akivel egyszerre mentek férjhez – elvesztése. Diel Edéné Buday Rózsika gyermekágyi lázban halt meg.¹⁵ Czeizel Endre *Babits Mihály családfájának (rokonságának) és szerelmi-családi életének elemzése* című tanulmányában tehát tévesen írja, hogy Buday Rozália, három leánytestvéréhez hasonlóan nem ment férjhez.¹⁶

Az ifjú házaspár, id. Rédey Tivadar építész és Kornis Flóra Budapestre költözik bér lakásba, Flóra édesanyja férjével, Rédey Alajossal ugyancsak otthagyja Pécs városát, és Erzsébetfalván (a mai Pesterzsébeten), a Nagysándor utcában megvásárolják Simonyi óbester elkobzott birtokának egy ötholdas darabját. A környékeliek a rajta lévő házat „Rédey-villá”-nak nevezik el, így szerepel a korabeli képeslapokon is.¹⁷ Mivel id. Rédey Tivadar 1887-ben elhunyt tbc-ben,¹⁸ özvegye, id. Rédeyné Kornis Flóra két árván maradt gyermekével a nagyszülőkhöz, Rédey Alajosékhoz költözött Erzsébetfalvára. Ez a dátum pontosít, ill. kiegészít néhány adatot a „*Különös emberi háló*”: *Ami a Babits család levelezéséből kimaradt* című kötetben. Egy Kelemen Mihály által Rédey Tivadarnak írott levélhez tartozó jegyzetben szerepel, hogy Rédey Tivadarné Kornis Flóra 1892-ben „már özvegyként jelöli magát”.¹⁹ Ugyanitt, a 3. jegyzetben szereplő mondat: „[Kornis Flóra] feltételezhetően saját édesapjával élt együtt”²⁰ annyiban pontosítható, hogy az említett „Nagyapa” nem édes-, hanem mostohaapja volt Kornis Flórának – ahogyan az a család ismertetéséből kiderül. Pontosításra szorul egy Geiger Gyuláné²¹ által Babitsné Kelemen Auróranak írott levél, ill. az ahhoz tartozó egyik jegyzet.²² Geiger Gyuláné Kornis Flóra édesanyját említi, Kornis Flóra édesanyja a cikkben már említett oroszhegyi Vass Erzsébet (1830–1903), ám 1928-ban ő már régen nem élt. Valószínű, hogy az ugyanott szereplő „Mariska”²³ Buday Mariskát fedi, tekintve, hogy gyermekkorában ő élt Pécsen Kelemen Mihály szomszédságában, később pedig életre szóló barátság fűzte Kornis Flórához, ami magyarázná, hogy Geigerné egymás mellett említi őket.

¹⁴ Györgyi Gézáne Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 53.

¹⁵ Uo.

¹⁶ CZEIZEL Endre, *Babits Mihály családfájának (rokonságának) és szerelmi-családi életének elemzése* = CZEIZEL Endre, GYENES György, HARMATH Lídia, NÉMETH Attila, RIHMÉR Zoltán, SIPOS Lajos, SZÁLLÁSI Árpád, „... Kínok és álmok közt...”: *Babitsról*, Bp., Akadémiai, 2004 (Babits Könyvtár), 9–113, 25.

¹⁷ GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 82; Györgyi Gézáne Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 7.

¹⁸ GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 69.

¹⁹ Kelemen Mihály Rédey Tivadarnak, 1909. júl. 5. = „*Különös emberi háló*”: *Ami a Babits család levelezéséből kimaradt*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Universitas, 2006 (Babits Könyvtár), 141, 2. jegyzet.

²⁰ Uo., 141, 3. jegyzet.

²¹ Geiger Gyuláné Benczelits Erzsébet Kelemen Auróranak a Rác-ágon rokona, Kornis Flóra is leánykori barátnője (amint a Kelemen Aurórához írott leveléből is kiderül).

²² Geiger Gyuláné Benczelits Erzsébet Babits Mihályné Kelemen Auróranak, 1928. márc. 18. = „*Különös emberi háló*”, 276–280, 173. sz. levél, 19. jegyzet.

²³ Geiger Gyuláné Benczelits Erzsébet Babits Mihályné Kelemen Auróranak, 1928. márc. 18. = Uo., 280, 173. sz. levél, 20. jegyzet.

Ismeretes, hogy Babits Mihály édesapját 1888-ban Pestre helyezték, és 1891-ig itt élt családjával, előbb a Stáció (Baross), majd a Pál utcában.²⁴ A Babits és a Rédey család időről időre találkozott egymással. Kisgyermekkori barátságukat Rédey Tivadar Babitsról szóló megemlékezésében így idézi fel: „Mi mind a ketten úgynevezett ideges gyerekek voltunk, afféle kis fájvirágok [...] a játékszerek elő sem igen kerültek, annál mohóbban lapozgattuk egymás gyermekkönyveit.”²⁵ Egy alkalommal, amikor Kelemen Mihály és a Babits család látogatóban járt Rédeyéknél, hazafelé, a vicinálishoz menet az őket vivő kocsni elé fogott ló megbokrosodott, Kelemen keresztapa ráförmedt a rémült Babits Misire: „Miféle huszár lesz belőled, ha megijedsz a lótól?”²⁶ Ez minden bizonnyal Erzsébetfalván történt, ahol Rédeyék laktak. Más alkalommal vendégségbe várták id. Babits Mihályt és családját, ám felesége nem tartott vele és kisfiával, mert – id. Babits Mihály szavai szerint – „...migrénje van – mint mindig.”²⁷ Ugyancsak ekkortájt kerülhetett a kis Rédey Tivadar „mintafíú” szerepbe, akit a két évvel idősebb Babits Misi elé példaként állítottak, mert „szépen eszik”,²⁸ amely tényre mind Rédey Tivadar, mind Babits Mihály visszaemlékezett felnőttkorában, Babits Mihály annyi különbséggel, hogy kis barátját kitűnő osztályzatai miatt állították elé példaképül.²⁹ Rédey Tivadar írja 1941-es visszaemlékezésében: „Most egy esztendeje, hogy kiderítettük [...] hogy éppen ötven éve ismerjük egymást.”³⁰ Elvileg tehát 1940-hez képest ötven éve, amely adat valószínűleg kissé pontatlan: feltehetően már 1888-ban, de legkésőbb 1889-ben bizonyosan találkozott a két család Budapesten (tehát 51 vagy 52 évvel korábban).

Amint az id. Rédey Tivadarné Kornis Flórának id. Babits Mihályné Kelemen Aurórahoz írott leveléből is kiderül,³¹ a Rédey–Rédey család 1891-től fogva – minthogy a gyerekek iskoláskorúak lettek – a téli hónapokat egy pesti belvárosi bérlakásban töltötte, tavasztól ősziig pedig továbbra is kint élt az erzsébetfalvi birtokon. A két gyermekhez, Erzsébethez és Tivadarhoz elemi iskolás korukban egy tanítókisasszony járt házhoz. Eleinte a Magyar utcában (feltehetően a levél is itt íródott), később a Ferenc körúton laktak.³² Mint ismeretes, Babitsék 1892-ben már Péccsett éltek. Id. Rédeyné a fentebb említett levélben arról ír, hogy gyermekei emlegetik a Babits-gyerekeket, és kifejezi reményét, hogy a család jól érzi magát az ő szülővárosában.³³ Bár távol éltek egymástól, Kornis Flóra és Kelemen Auróra között a kapcsolat, kevésbé intenzíven, de életük végéig megmaradt, amiről tanúskodik Geigerné Benczelits Erzsébet 1930-ban Babitsnéhoz

²⁴ *A Babits család levelezése*, szerk. BUDA Attila, Bp., Universitas, 1996 (Babits Könyvtár), 31.

²⁵ RÉDEY, *i. m.*, 208.

²⁶ *Uo.*, 209.

²⁷ *Uo.*, 208.

²⁸ *Uo.*

²⁹ *Uo.*

³⁰ *Uo.*, 209.

³¹ Özv. Rédey Tivadarné Kornis Flóra Babits Mihályné Kelemen Auróranak, 1892. jan. 4. = *A Babits család levelezése*, 191–192, 83. sz. levél.

³² GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 42.

³³ Özv. Rédey Tivadarné Kornis Flóra Babits Mihályné Kelemen Auróranak, 1892. jan. 4. = *A Babits család levelezése*, 191–192, 83. sz. levél.

írott levele: „Milyen jók vagytok, hogy emlegettek Flórával...”³⁴ Id. Rédeyné legközelebbi barátnője előbb Buday Rózsika, majd annak korai halála után húga, Buday Mariska volt.³⁵ Buday Mariska, férjével, id. Csemez Józseffel³⁶ együtt ugyancsak Budapestre költözött. A két család a két barátnő élete végéig rendszeresen látogatta egymást. 1932-ben, Kornis Flóra halálakor így ír Csemezné Buday Mariska Babitsnének: „Tivadart és Bözsit nagy gyász érte. Jó édesanyjuk, a kedves Flóra halt meg, 3 hónap betegség után. Én is őszintén fájlalom elhúnytát. Nekem bizalmas, kedves barátnóm volt, 50 éven keresztül jártunk egymáshoz.”³⁷

Itt említjük meg, hogy Babits keresztapja, Kelemen Mihály törzsorvos, és Rédey mostoha-nagyapja, Rédeky Alajos – a távolság ellenére – életük végéig jó barátságban maradtak, amiről tanúskodik Kelemen Mihály 1909. július 5-i levele, amelyben Rédey Tivadarnak gratulál doktori címe megszerzéséhez, és amelyben említi (mintegy megerősítve korábbi meghívását): „A kedves Nagypának tegnap írtam, hogy örömmel és szívesen várom pénteken estére.”³⁸ Rédeky Alajos, a *Halálfi*ai Döme bácsijához (és Kelemen Mihályhoz) hasonlóan³⁹ haláláig (1915-ben, 81 esztendőskorában hunyt el) Kossuth rajongó híve volt. Mostoha-dédunokája, Zámor Magdolna (Rédey Tivadar unokahúga), aki nyolcéves volt halálakor, így emlékszik vissza rá: „Pesterzsébeti dédapám, Rédeky Alajos sokat mesélt fiatal éveiről, amikor a szabadságharc után Olaszországba ment, fiatal tisztként részt vett az olasz felszabadító harcokban. [...] Hosszú őszi esteiken Garibaldi, Türr István, Kossuth Lajos neve került szóba.”⁴⁰ Mostoha-dédapja barátjára, Kelemen Mihályra pedig így emlékszik vissza Zámor Magdolna az 1910-es évekből: „Fiókjában mindig zörög a tarka papiros bonbon, még én is kaptam egyet, amikor kicsi voltam. Keresztgyerekei Bombóresz bácsinak hívták.”⁴¹ Mint ismeretes, a *Halálfi*ai Döme bácsija szavajárása volt a „bombóresz”, jelentése talán „az áldóját!”-tal adható vissza.⁴² Kelemen Mihály minden keresztgyermekét lelkiismeretesen számon tartotta, születésnapjuk alkalmával megajándékozta őket. Pesti látogatásai alkalmával felkereste barátját, Rédeky Alajost is, és rendszeresen hírt hozott egyik keresztgyermeknek a másíkról.⁴³ Mint köztudott, édesapja halála után Babits Mihály Péccsett, a cisztercita gimnáziumban folytatta tanulmányait, kosztot a szomszédban lakó Buday családnál kapott, kvártélyt

³⁴ Geiger Gyuláné Benczelits Erzsébet Babits Mihályné Kelemen Auróranak, 1930. márc. 22. = „*Különös emberi háló*”, 311–314, 198. sz. levél.

³⁵ Györgyi Géznáné Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 52, 55.

³⁶ Csemez József (1855–1929) gimnáziumi tanár, az ő tulajdonából került Esztergomba a Jordánszky-kódex 22 hiányzó levele, az ún. „Csemez-töredék”.

³⁷ Özv. Csemez Józsefné Buday Mária özv. Babits Mihályné Kelemen Auróranak, 1932. máj. 15. = *A Babits család levelezése*, 443–444, 284. sz. levél.

³⁸ Kelemen Mihály Rédey Tivadarnak, 1909. júl. 5. = „*Különös emberi háló*”, 139–140.

³⁹ „...ebben még Döme bácsi is együttértett a kormány emberével, híven a Kossuth és Garibaldi szellemével...” BABITS Mihály, *Halálfi*ai, Bp., Athenaeum, 1927, 281.

⁴⁰ GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 78.

⁴¹ Györgyi Géznáné Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 54.

⁴² BABITS, *Halálfi*ai, id. kiad., 28, 35, 37, 49, 401.

⁴³ RÉDEY, *Babits Misi*, 208.

pedig Kelemen Mihálynál, ahol egy kerti lakban található szobán osztozott a népes gyermekszám miatt otthon nehezen férő Buday Dezsővel, édesanyja unokatestvérével, aki nála csak négy esztendővel volt idősebb. Ez a vendégeskedés addig tartott, amíg a kis Babits Misi arra érdemtelenné nem vált Kelemen Mihály szemében azzal, hogy a reggelire kapott zsömlét a szekrényében elrejtette, mert nem szerette. Amikor a pécsi törzsorvos ezt a csínytevést felfedezte, annyira megharagudott rá, hogy a kisfiú nem lakhatott nála tovább.⁴⁴ Rédey Tivadar is vendégeskedett Kelemen Mihály Hunyadi utcai házában, erre így emlékszik: „Laktam ezen a kedves portán én is, amikor az érettségi nyarán közös keresztapánk vendége voltam, s házigazdám nem győzte emlegetni a »Misi gyerek« viselt dolgait, bizony néha nem minden öreges fejcsoválás nélkül: »Bújta a könyveket vakulásig, hanem a rendtartáshoz nem fűlt a foga...«⁴⁵

Babits Mihály és Rédey Tivadar gyermekkorában és családi háttérében sok a közös vonás: mindketten régi nemesi családból származnak.⁴⁶ Babitsnak az édesapja, Rédeynek pedig a nagyapja volt törvényszéki bíró, mindkettejüknek egyik dédapja számtartó,⁴⁷ egy másik orvos⁴⁸ volt. Mindkettőjük édesapja fiatalon meghalt. Abban is hasonlóság mutatkozik, hogy mindkettejük nagyanyja energikus, határozott asszony volt. Babits nagyanyjáról, Kelemen Józsefnéről tudott, hogy a *Halálfiái* vasakaratú Cenci nénijéhez ő szolgált modellként, Babits így beszél róla: „Öreganyám rendkívül érdekes asszony volt, nagy akaraterejű...”⁴⁹ Rédey Tivadar nagyanyja, Vass Erzsébet saját édesapja akaratával szembeszegülve házasodott össze második férjével (Rédey Alajossal).⁵⁰ Mind Babits Mihály, mind Rédey Tivadar édesanyja alkalmazkodó, csöndes, ugyanakkor művelt, a művészetek iránt fogékony teremtés. „Kelemen József leánya, Auróra [...] szép, művelt, házias leány volt.”⁵¹ „...könyv nélkül tudta *Anyegint*, a *Toldi szerelmét*, a *déliabók hőseit*...”⁵² Id. Rédeyné Kornis Flóra leány korában zongorázni tanult.⁵³ Babitsné Kelemen Aurórához írott levelében tárlatlátogatásról számol be.⁵⁴ Kapcsos noteszébe finom, kulturált írással jegyezte be a család fontos eseményeit.⁵⁵ Mindkét fiú családjában fontos

⁴⁴ *Önéletrajz*, 78.

⁴⁵ RÉDEY, *i. m.*, 208.

⁴⁶ Kornis Flóra apai ágon egyenes leszármazottja tótvaradgyai Kornis Jánosnak, Bethlen Gábor udvarnokának. *A Tóthváradgyai Kornis-család leszármazási rendje*, összeáll. KORNIS Károly = SZÉCHÉNYI Viktor, SCHNEIDER Mikós, *Nemes családok története*, I, Székesfehérvár, magánkiadás, 1937 (melléklet).

⁴⁷ Kelemen Mihály (1798–1879) számtartó; BELIA György, *Babits Mihály tanulói*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 251. Oroszhegyi Vass József (1791–1871) számtartó; GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 78.

⁴⁸ Babits Mihály (1768–1830) megyei főorvos; BELIA, *i. m.*, 251. Réder Vilmos mohácsi seb orvos (1817–1883); GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 69.

⁴⁹ *Önéletrajz*, 34.

⁵⁰ Györgyi Erzsébet (oroszhegyi Vass Erzsébet ükunokája, Rédey Erzsébet unokája) szóbeli közlése.

⁵¹ BELIA, *i. m.*, 39; özv. Rédey Tivadarné Kornis Flóra Babits Mihályné Kelemen Auróranak, 1892. jan. 4. = *A Babits család levelezése*, 191–192, 83. sz. levél.

⁵² *Önéletrajz*, 34.

⁵³ Györgyi Géznáné Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 53.

⁵⁴ Özv. Rédey Tivadarné Kornis Flóra Babits Mihályné Kelemen Auróranak, 1892. jan. 4. = *A Babits család levelezése*, 191–192, 83. sz. levél.

⁵⁵ Id. Rédey Tivadarné Kornis Flóra családi eseményeket tartalmazó kapcsos notesze.

szerepet játszott egy 48-as érzelmű nagypapa-figura: Babits nagypapjának testvére, a katonásan szigorú, de a rászoruló rokongyermekeket anyagilag támogató Kelemen Mihály, ill. Rédey nagyanyjának második férje, a szelídebb modorú, mostoha-unokáinak nagypapai szeretetet nyújtó egykori garibaldista tiszt, Rédeky Alajos.⁵⁶

Ami a különbségeket illeti: míg Babits Mihálynak főként nemesi felmenői voltak,⁵⁷ Rédey Tivadar apai ágon félig elmagyarosodott németajkú (sváb) polgári ősöktől származott.⁵⁸ Neveltetésükben megmutatkozó különbség, hogy bár Tivadar a kis Babits Misihez hasonlatosan szorongó, félnék kisfiú volt, szerencséjére nem kényszerült hosszas távollétekre családjától, mint ahogyan ez Babits esetében történt. Özvegy Rédeyné, félnék természete ellenére, szeretetteljesebb légkört tudott két gyermekének biztosítani, mint Kelemen Auróra, a „Kedélybeteg, árva nő...”⁵⁹ Szintén nem elhanyagolható különbségnek tekinthetjük azt a tényt, hogy Rédey Tivadar nagyanyja mellett biztos támaszként állt férje, szolid, de stabil jólétet nyújtva az egész családnak, míg a Babits család, mint ismeretes, anyagi tekintetben is megszenvedte a férfi családtagok hiányát, még ha Kelemen Mihály támogatta is Babits Mihály taníttatását. Összességében elmondható, hogy Tivadarnak kis barátjához hasonló, de mindenféle értelemben védettebb, kevésbé sivár gyermekora volt (vö. *I. kép*).

Rédey Tivadar unokahúgának, Zámor Magdolnának a fényképes, kéziratban olvasható családnaplójából ismerhetők meg azok a regénybeillő történetek, amelyek a Rédey és a Csemez családban⁶⁰ időközben felnőtt fiatalok között szövődtek. A fiatal Tivadar az 1900-as években Csemez Jolánhoz (Buday Mariska leányához, Babits Mihály második unokatestvéréhez) írta első szerelmes verseit, amelyekben őt Mimózának nevezi. Ezek a versek később bekerülnek *Prizma* című kötetébe.⁶¹ Erzsébet nővére udvarlójaként színre lépett a fentebb említett Buday Dezső, ugyanannak a Buday Bélának legfiatalabb testvéröccse, aki még Rédey Erzsébet édesanyjának, Kornis Flórának udvarolt eredménytelenül. Egyik udvarló sem járt sikerrel: Csemez Jolán egy főtí festőművész-rajztanárhoz, Telek Antalhoz ment férjhez, Rédey Erzsébet pedig Zámor Ferenc gépészmérnökhöz.⁶² Mint ismeretes, Buday Dezső a kecskeméti Jogakadémia tanára lesz, társadalomelméleti műveket ír. Ő is megnősül, felesége Jóritz Hilda.⁶³ 1919-ben a direktóriumban szerepet vállal, amiért a Héjjas-különítmény kivégzi. Buday Dezsőről a család mint jóhiszemű idealistáról beszél, akinek tényleges Tanácsköztársaság alatti működéséről, érthető mó-

⁵⁶ GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 81–82.

⁵⁷ BELIA, *i. m.*, 39.

⁵⁸ GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 69.

⁵⁹ BABITS, *Anyám nevére* = BABITS Mihály *Válogatott versei*, Bp., Athenaeum, 1941, 8–9.

⁶⁰ Csemez József, Buday Mariska férje (lásd a 36. jegyzetet).

⁶¹ RÉDEY Tivadar, *Prizma*, Bp., Singer és Wolfner, 1912.

⁶² Zámor Ferenc (1877–1960), gépészmérnök, 1928–1944 között a Ganz-gyár igazgatója; BARÁNSZKY-JÓB Imre, *Zámor Ferenc = Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig*, főszerk. NAGY Ferenc, Bp., Better–MTESZ–OMIKK, 1997; Györgyi Gézané Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 54; KECSKEMÉTI Gábor, *Trójaiak a falóban? Egy ismeretlen Németh László-levél = A hermeneutika vonzásában: Kulcsár Szabó Ernő 60. születésnapjára*, szerk. BÓNUS Tibor, EISEMANN György, LŐRINCZ Csongor, SZIRÁK Péter, Bp., Ráció, 2010, 623–634.

⁶³ *A Babits család levelezése*, 18.

don, nem sokat tudhattak. Bátyja, Buday Béla így ír: „Szegény D(ezső)-nek az volt a végzete, hogy rosszhiszemű társaságba keveredett, s a nagy felfordulás és forrongásban az ő jóhiszeműségét nem akarták meglátni.”⁶⁴ Romsics Ignác 1978-as cikkéből az derül ki, hogy Buday Dezsőt – túlzott radikalizmusa miatt – éppen saját felettesei menesztették a kecskeméti direktóriumából. A tragikus következményektől azonban ez sem mentette őt meg.⁶⁵ A cikkben Buday Dezső édesanyjának nevéként Tekla helyett – tévesen – Etelka szerepel.⁶⁶ Ugyancsak sikertelenül járt Rédey Erzsébet újdonsült férjének, Zámor Ferencnek az öccse, Rezső,⁶⁷ aki Csemez Jolán testvérének, Paulának udvarolt. Ő az, akit Babits „Pali húgom”-nak, néhol „Póli húgom”-nak szólít leveleiben.⁶⁸ Csemez Paula nem ment férjhez hozzá, sem máshoz, egyedülálló tanárnőként élte le az életét, 1943-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Tanügyi Tanácsának tagja lett.⁶⁹ Csemez Paula egyébként Zámor Magdolnának házitanítója volt elemi iskolás korában, egyúttal pedig keresztanyja is, ahogyan később Zámor Magdolna Géza fiának is.⁷⁰ Az utolsó eredménytelen leánykérésre 1923-ban kerül sor: ifj. Csemez József – Babitsnak ugyancsak másodfokú unokatestvére, és annak a Csemez Jolánnak az öccse, aki Rédey Tivardart elutasította, ill. annak a Paulának, aki Zámor Rezsőnek mondott nemet – megkérte Rédey Erzsébet leányának, az akkor 16 éves Zámor Magdolnának a kezét.⁷¹ Családnaplójában Zámor Magdolna leírja, hogy édesanyja a hír hallatán sírva fakadt. „Akkor még nem tudtam – írja –, a sírásában mi-minden volt benne: a Béla bácsi [...]tól⁷² a Dezső⁷³ kivégzéséig. És az a nagy szeretet, ami [Rédey Erzsébetet] a keresztanyjához⁷⁴ fűzte.”⁷⁵ Ez a leánykérés sem járt sikerrel, Zámor Magdolna dr. Györgyi Géza⁷⁶ belgyógyász-radiológushoz ment férjhez, hat évvel később.

Míg a családi kapcsolat nem kedvezett a házasságoknak, a barátság továbbra is zavartalan maradt a Babits–Buday–Csemez és a Rédeky–Rédey–Zámor család között.

⁶⁴ „Különös emberi háló”, 175–176.

⁶⁵ ROMSICS Ignác, *Neotomizmustól a proletárdiktatúráig: Buday Dezső portréjához*, Valóság, 1978/3, 12–26, 24–25.

⁶⁶ *Uo.*, 12.

⁶⁷ Zámor Rezső (1881–1937) közjegyző.

⁶⁸ *A Babits család levelezése*, 17.

⁶⁹ *Uo.*

⁷⁰ Györgyi Géza (1930–1973) fizikus. Életének egy érdekes vonatkozásáról: KECSKEMÉTI, *Trójaiak a falóban?* (lásd a 62. jegyzetet).

⁷¹ Györgyi Gézáné Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 55.

⁷² Buday Béla.

⁷³ Buday Dezső.

⁷⁴ *Id.* Csemez Józsefné Buday Mária (Mariska).

⁷⁵ Györgyi Gézáné Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 55.

⁷⁶ Györgyi Géza (1900–1975) belgyógyász-röntgenorvos, Györgyi Kálmán iparművész-tanár, a Magyar Iparművészet c. folyóirat főszerkesztőjének fia, Györgyi Dénes építész öccse. GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 22–32.

A fiatal Rédey Tivadar és Babits Mihály barátsága

Gimnáziumi tanulmányait, mint ismeretes, Babits Pécssett, a Ciszterci Főgimnáziumban végezte, Rédey Tivadar pedig a budapesti Református Főgimnáziumban.⁷⁷ A budapesti egyetemen Rédey két évvel lejjebb járt, mint Babits, de mind a ketten részt vettek „...az egyetemen a Négyessy-féle [!] híres stílusgyakorlatokon, hol a későbbi Nyugat munkatársainak színe-java összegyűlt (Babits, Kosztolányi, Rédey Tivadar stb.)...”⁷⁸ Basch Lóránt így ír Babits és Rédey ismeretségének erről az időszakáról: „[Rédeyt] atyafiságos, majd baráti kapcsolatok fűzték Babitshoz (már a Négyesy-szemináriumban, 1905-ben Babits bírálta az ő Horatius fordításait).”⁷⁹ Rédey maga így emlékszik vissza Babits bírálatára: „Alaposabb, behatóbb taglalást igazán nem remélhettem [...]. Ma is elámulok tapintatos gyengédségén, csakúgy, mint ízlésének kialakult biztosságán és szempontjainak gazdagságán.”⁸⁰ Felnötkori barátságuk, amely a családi kapcsolat talaján alakult ki, ekkortól datálható.

Rédey Tivadar 1909-ben írt doktori értekezést Péterfy Jenőről,⁸¹ amelyről Babits közölt bírálatot a Nyugatban.⁸² „A mindig végtelenül szerény s választékos Rédey Tivadart nyilván bántotta a szigorú, s ugyanakkor Péterfy világába mélyen beleélő bírálat. Ez sem csökkentette azonban Babits iránti tiszteletét.”⁸³ 1911. április 24-ei keltezésű, Babitshoz írott levelében Rédey így reflektál a kritikára: „[az írással] három év múltán – bizony már magam sem mindenben értek egyet [...]. Ismételten köszönöm megtisztelő rám emlékezésedet és barátsággal üdvözöllek...”⁸⁴ Babits egyébként, bár maga is tervezett disszertációt Arany Jánosról, végül nem szerezte meg a bölcsészdoktori címet.⁸⁵

Rédey Tivadar 1910-től a Nemzeti Múzeum fizetés nélküli gyakornoka lesz. Itt ismerkedik meg későbbi feleségével, Hoffmann Máriával, aki bölcsészdoktori címének megszerzése után a kéziratárban dolgozik mint a Széchényi Könyvtár első könyvtárosnője.⁸⁶ Mária édesapja, Hoffmann Frigyes⁸⁷ négy lánya: Frida,⁸⁸ Hedvig (Hedda),⁸⁹ Má-

⁷⁷ *Mai magyar költők*, szerk. PINTÉR Jenő, SAJÓ Sándor, Bp., Magyar Középkolai Tanárok Nemzeti Szövetsége, 1924, 122.

⁷⁸ LENGYEL Balázs, *A mai magyar líra*, Bp., Officina, 1948, 55.

⁷⁹ BASCH Lóránt, *A Baumgarten Alapítvány történetéből*, vál., szerk., kieg. TÉGLÁS János, Bp., Argumentum, 2004 (Babits Könyvtár), 46–47.

⁸⁰ RÉDEY Tivadar, *Babits Mihály kritikusi „stílusgyakorlat”-a 1905-ből*, It, 1943/2, 81–86. Idézi RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája, 1883–1908*, Bp., Balassi, 2011 (Babits-kronológia, 1), 250.

⁸¹ RÉDEY Tivadar, *Péterfy Jenő*, Bp., Butschmann, 1909.

⁸² BABITS Mihály, *Az irodalom halottai*, II, Nyugat 1910/11, 734–742.

⁸³ TOLNAI Gábor, *Árnyékból szőtt lelkek: Hoffmann Edith sziluettei*, Bp., Corvina, 1988, 12.

⁸⁴ Rédey Tivadar Babits Mihálynak, 1911. ápr. 24. = BABITS Mihály *Levelezése*, 3, 1909–1911, szerk. SÁLI Erika, TÓTH Máté, Bp., Akadémiai, 2005, 174, 819. sz. levél.

⁸⁵ TOLNAI, *i. m.*, 12.

⁸⁶ GERŐ Gyula, *Magyar könyvtártörténeti kronológia*, I, Bp., OSZK, 2009, 97.

⁸⁷ Hoffmann Frigyes (1853–1938), a budapesti egyetemen bölcséleti tanulmányokat végzett, a pozsonyi ev. liceumban, majd a brassói reáliskolában tanított magyar és német nyelvet és irodalmat. 1906-tól az Eötvös Collegium vezető tanára. GEREVICH Tibor, *Bartonek Géza (1854–1930) = Lustrum: Ménesi út 11–13.*, Bp., Typotex–Eötvös Collegium, 2011, 96–102, 98.

ria⁹⁰ és Edith⁹¹ közül a két utóbbi a pesti egyetem bölcsészettudományi karának első nőhallgatói közé tartozott. Tolnai Gábor idézi Mohácsi Jenőt, aki szerint „...a nőhallgatók között is különösen imponálóak voltak a magas termetű, fejedelmi jelenségnek tűnő Hoffmann-lányok.”⁹² Az egyetemen Mária és Edith legkedvesebb tanára Riedl Frigyes volt. Hoffmann Mária⁹³ *Riedl Frigyesről*⁹⁴ című – szeretet- és tiszteletteljes, de emberi gyengéit és finoman érzékeltető – kis könyvéből tudhatjuk meg, hogy a tanítványok közül is a legszűkebb körhöz tartozó Reichard Piroska és Elefánt Olga⁹⁵ mellett Hoffmann Edith és Mária is bejáratosak voltak Riedlékhez.⁹⁶ Ebbe a körbe, amely hűségesen együtt marad Riedl körül az egyetemi tanulmányok elvégzése után is, Rédey is bekerül, velük tart a különböző összejövetelekre, kirándulásokra. Hoffmann Mária ugyancsak bölcsészettudományi tanulmányokat végzett Edith húga a társaság lelkes motorja. Mindketten kivételes műveltségű, ugyanakkor vidám, energikus, magabiztos, modern nők. A fricskázó kedv figyelhető meg Rédeyné Hoffmann Mária fentebb említett könyvében, ahol férjéről így ír: „Rédey Tivadar némán volt meghatva Péterfy-könyvétől⁹⁷ és önmagától.”⁹⁸

1911-ben Orbók Lóránd bábművész kísérleti bábszínházat indít a Váci utcai Rónai-műteremben. Az eseményről a Nyugat is beszámol: „Bábjáték előadást rendeztek minap kedves és ambiciózus emberek (Orbók Lóránd, Bevilaqua Béla,⁹⁹ Rédey Tivadar, Balassa Imre és társai).”¹⁰⁰ A nyitódarab Rédey Tivadar *Bajazzo feltámadása* című műve

⁸⁸ Hoffmann Frida (1883–1964) középiskolai tanár; id. Rédeyné kaposos notesze; Schmidt Henrik sírja, Szeged, Belvárosi temető, <http://www.agt.bme.hu/varga/foto/voltak/bel/schmidt-h.html> (2012.10.10).

⁸⁹ Hoffmann Hedvig (1886–1963); GYÖRGYI, i. m. (1991), 74; Szász Béla sírja, Budapest, Farkasréti temető, http://hu.wikipedia.org/w/index.php?title=Fájl:Szász_Béla_jogász_sírja.JPG&filetimestamp=20120915192546 (2012.10.10).

⁹⁰ Hoffmann Mária (1885–1949) irodalomtörténész, műfordító, író, könyvtáros.

⁹¹ Hoffmann Edith (1888–1945) művészettörténész.

⁹² TOLNAI, i. m., 9.

⁹³ Hoffmann Mária önálló kötetben megjelent művei: HOFFMANN Mária, *Scheffel* (doktori disszertáció), Bp., Fritz, 1910; RÉDEYNÉ HOFFMANN Mária, *Irodalmi levelestár*, I, *Abafy–Azeglio* (VÁCZY Jánossal), Bp., Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1923; R. HOFFMANN Mária, *Riedl Frigyesről*, Bp., Studium, 1923; RÉDEY Mária, *Kassainé ifjasszony: Jászai és Kassai Vidor szerelmi regénye*, Bp., Nyugat, 1935.

⁹⁴ R. HOFFMANN, *Riedl Frigyesről* (lásd az előző jegyzetet).

⁹⁵ Elefánt Olga (1886–?), Payr Hugóné néven művészeti író, 1907-ben végzett művészettörténész szakon, a Négyesy-szeminárium résztvevője; GOSZTONYI Ferenc, *A magyar művészettörténet-írás története (1875–1918): „a Pasteiner-tanszék”*, Művészettörténeti Értesítő, 58(2009), 161–178. Juhász Gyulával folytatott levelezését ILIA Mihály tette közzé: *Juhász Gyula levelei Elefánt Olgához*, Tiszatáj, 1983/3, 36–44. Pozsgai Zsolt 2011-es *Naplopók* c. darabjában feltűnik Elefánt Olga stilizált alakja.

⁹⁶ Rédey Erzsébet kiterjedt családja: unokái, dédunokái (a továbbiakban: Rédey-leszármazottak) őrzik Rédey Tivadar hagyatékát. Ebben a hagyatékban található egy apró vizitkártya az alábbi üzenettel: „Nagyon örültem hogy Frigyes Önt meglátogatta. Riedl néni”. Feltételezhető, hogy az üzenet címzettje Hoffmann Edith vagy Mária.

⁹⁷ RÉDEY, *Péterfy Jenő*.

⁹⁸ R. HOFFMANN, *Riedl Frigyesről*, 71.

⁹⁹ Bevilaqua Béla 1910-től a Magyar Nemzeti Múzeum múzeumőre, az Orbók Lóránd-féle bábszínház konferansziéja és rendezője; *A Vitéz László Színházról a Nemzeti Bábszínhátekig: Magyar bábművészeti antológia*, vál., szerk., jegyz., előszó GALÁNTAI Csaba, Bp., Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2012, 242.

¹⁰⁰ UJHELYI Nándor, *Marionett-mulatózások*, Nyugat, 1911/11, 1091–1093.

volt.¹⁰¹ Színre került Babits Mihály *A legsötétebb Afrikában* című bábdarabja is.¹⁰² „Óriási sikerük volt ezeknek a lelkes, fiatal magyar művészeknek; sikerük pedig olyan közönség előtt, amely Móricz Zsigábról, Kosztolányiból, Karinthyból, Kaffka Margitból állt...”¹⁰³ Az egyik előadásra Rédey Tivadar unokahúgát – Rédey Erzsébet leányát –, az ötesztendő Zámor Magdolnát is magával viszi 1912-ben. Közel nyolcvan évvel később, 1991-ben, Zámor Magdolna elküldi Kovalovszky Miklós¹⁰⁴ számára a megőrzött színlepet és az előadással kapcsolatos más dokumentumokat. Kovalovszky válaszelevelében Rédeyvel kapcsolatos adatokat oszt meg Zámor Magdolnával.¹⁰⁵

1912-ben jelenik meg Rédey Tivadar *Prizma* című verseskötete,¹⁰⁶ első verseit pedig A Hét közli. A Rédey-leszármazottak megőrizték Kiss József *Háborús versek* című kötete egy Rédey Tivadarnak dedikált példányát: „Rédey Tivadarnak régi kedves munkatársamnak ajándékozom a saját példányát. Ráadásul egy kézszorítást. Kiss József”.¹⁰⁷

Hoffmann Edith a Szépművészeti Múzeum gyakornokaként 1915-ben ismerkedett meg Babits Mihállyal annak tisztviselőtelepi lakásán, ahová elkísérte Mária nővére és barátai: Reichard Piroska és Horvát Henrik¹⁰⁸ is. Babits, abban a hiszemben, hogy értékes Borsos József-festmény¹⁰⁹ van a birtokában, a fentebb említett Horvát Henrik közvetítésével üzent, hogy szívesen megmutatná azt Hoffmann Edithnek mint szakértőnek. Hoffmann Edith, aki akkor már lelkes olvasója volt Babits verseinek, örömmel kapott az alkalmon, hogy személyesen találkozhatson vele. A festményről kiderült, hogy nem Borsos műve (hanem Boros Ferenc¹¹⁰ szekszárdi festőé), de a találkozás jó alkalmat adott arra, hogy a Hoffmann-lányok megismerhessék őt.¹¹¹

Egy 1915. augusztusi keltezésű, a Magas-Tátrából küldött képeslapon,¹¹² erre a történetre utalva, Hoffmann Mária ezt üzeni Tivadarnak: „Babitsnak szeretném ezt írni: »Bo-

¹⁰¹ *A Vitéz László Színházról...*, 9; RÉDEY TIVADAR, *Bajazzo feltámadása: Színpadavató bábjáték egy felvonásban = A Vitéz László Színházról...*, 156–162.

¹⁰² LENDVAI István, *Bibábó-színház*, Az Est, 1911. júl. 28., 9; *ua.* = *A Vitéz László Színházról...*, 31.

¹⁰³ ASZLÁNYI Károly, *Kakambó kapitány és társai*, Lantos Magazin, 1929, 545–549; *ua.* = *A Vitéz László Színházról...*, 77.

¹⁰⁴ Kovalovszky Miklós (1910–1997) irodalomtörténész.

¹⁰⁵ Kovalovszky Miklós levele a Rédey-leszármazottak tulajdonában.

¹⁰⁶ Fennmaradt egy Rédey Tivadarnak címzett, tréfás képeslap – Melich János küldeménye – a kötetben szereplő *Levélszekrény* c. vers két sorával: „Aztán jött egy szép Lenbach arcú leányka, / S nagy pirulón belopta levelét.” (A Rédey-leszármazottak tulajdonában.) Franz von Lenbach (1836–1904) bajor zsánerfestő. Melich János nyelvész (1872–1963) a képeslap feladásának idején, 1914-ben a Nemzeti Múzeum könyvtárában „valóságos igazgatóőr”. TOKAJI NAGY Erzsébet, *Melich János (1920–1922)*, <http://tortenet.oszk.hu/html/magyar/05foigazgatok/melich.htm> (2012.10.10).

¹⁰⁷ A Rédey-leszármazottak tulajdonában.

¹⁰⁸ Horvát Henrik (1883–1947) műfordító, tanár.

¹⁰⁹ Borsos József (1821–1883) festőművész, a 19. századi biedermeier festészet jelentős képviselője.

¹¹⁰ HOFFMANN Edith, *A megismerkedés és az utolsó szilveszter = Babits emlékkönyv*, 210–215, 212.

¹¹¹ *Uo.*

¹¹² Négy másik, ugyancsak a Magas-Tátrából 1915 nyarán Hoffmann Mária által küldött képeslappal együtt a Rédey-leszármazottak tulajdonában.

ros–Borsos allezanc,¹¹³ mégis szép a meszaljanc.« De ő nem érti a tréfát. Reménylem, tudja, hogy ez milyen idézet(féle). A versei egyébként nagyon finomak és szépek.” Hoffmann Mária feltehetően Babits *Gretna Green* című versének két alábbi sorára utalva tréfálkozik: „Sorsom, borsom mit kívánsz? / legszebb a mezalliansz.”¹¹⁴

Mivel Rédeky Alajos 1915-ben meghalt, Zámor Ferenc pedig orosz fogságban volt, Rédey Erzsébet magához veszi édesanyját,¹¹⁵ hozzájuk költözik Tivadar öccse is – akit gyenge fizikuma miatt nem soroznak be – és szinte pótapja lesz unokahúgának. A még gyermek Zámor Magdolna használhatja könyvtárát: „Ady Endre, Babits Mihály könyveit is megtalálom.”¹¹⁶ 1917-ben Rédey elviszi őt Dienes Valéria első orkesztika-előadására.¹¹⁷ Amint arról már fentebb esett szó, Dienes Valéria édesanyja, Geigerné Benczelits Erzsébet ugyancsak id. Rédey Tivadarné Kornis Flóra leánykori barátnője volt Kelemen Auróra révén (lásd a 21–23. és a 34. jegyzetnél).

1917-ben jelent meg Babits *Irodalmi problémák* című tanulmánykötete, benne az 1910-ben a Nyugatban közölt *Az irodalom halottaival*. A kötetet Babits így dedikálja: „Rédey Tivadarnak őszinte és meleg barátsággal Babits Mihály”.¹¹⁸ 1917-ben, amikor Rédey Tivadar feleségül veszi Hoffmann Máriát, házassági tanúként őt kéri fel. A menyasszony tanúja Elefánt Olgának (a Hoffmann-lányok közeli barátnőjének, lásd 95. jegyzet) a férje, Payr Hugó¹¹⁹ volt. Az 1917. október 24-én tartott eljegyzési ebéd ültetési rendjének tréfás rajza¹²⁰ megőrződött (*2. kép*). Az ebéden részt vettek: a Hoffmann-szüllők, Rédey Tivadar édesanyja, nővére és unokahúga, Hoffmann Mária testvérei: Hoffmann Hedda (Hedvig), Schmidt Henrikné¹²¹ Hoffmann Frida, továbbá Payr Hugó és

¹¹³ Alezanc: egyre megy, mindegy. (*Idegen szavak és kifejezések szótára*, szerk. BAKOS Ferenc, Bp., Akadémiai, 1979, 26.)

¹¹⁴ Zimányi Magda kutatása.

¹¹⁵ GYÖRGYI, i. m. (1991), 48.

¹¹⁶ GYÖRGYI Gézné ZÁMOR Magdolna, *Rédey Tivadar (1885–1953)*, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2003/2, 48–54, 49.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ A Rédey-leszármazottak tulajdonában. A szövegben említetten kívül a következő dedikált Babits-könyveket őrzi a család: *Irodalmi problémák* (Nyugat, 1917): „Rédey Tivadarnak őszinte és meleg barátsággal Babits Mihály”; *Gondolat és írás* (Athenaeum, 1922): „Rédey Tivadarnak szeretettel Babits Mihály”; *Sziget és tenger* (Athenaeum, 1925): „Rédeyéknek szeretettel Babits Mihály”; *Halálftai* (Athenaeum, 1927): „Rédey Tivadarnak régi szeretettel és barátsággal / 1927 húsvét / Babits Mihály”; *Az istenek halnak, az ember él* (Athenaeum, 1929): „Rédey Tivadarnak szeretettel Babits Mihály”; DANTE, *A Paradicsom* (Révai, 1930): „Rédey Tivadarnak igaz barátsággal Babits Mihály”; *Oedipus király és egyéb műfordítások* (Athenaeum, 1931): „Rédey Tivadarnak igaz szeretettel Babits Mihály”; *Verseny az esztendőkkal* (Nyugat, 1933): „Rédey Tivadarnak régi, igaz barátsággal Babits Mihály”; *Amor Sanctus* (Magyar Szemle Társaság, 1933): „Rédey Tivadarnak nagy karácsonyi szeretettel 1933. Babits Mihály”.

¹¹⁹ Payr Hugó (1888–1976) olimpikon birkózó, újságíró, legitimista politikus, 1939-ben felszólalt a 2. zsidótörvény ellen a parlamentben; *Magyar országgyűlési almanach: Ötszáz magyar élet 1931–1936*, szerk. LENGYEL László, VIDOR Gyula, Bp., Globus, 1931, 228–230; UNGVÁRY Krisztián, *Kik azok a nyilasok*, Beszé-
lő, 2003/6, 58–69.

¹²⁰ A rajzot – kézírása alapján – Hoffmann Edith készíthette. A Rédey-leszármazottak tulajdonában.

¹²¹ Schmidt Henrik (1877–1953), az Eötvös Collegium tagjaként végzett germanista, egyetemi tanár. Hoffmann Frida férjének neve id. Rédeyné kapcsos noteszéből tudható.

felesége: Elefánt Olga, dr. Kostyál Miklós¹²² és felesége, Vagyon Lucia. A december 6-án tartott polgári esküvőn¹²³ az eljegyzés vendégein túl részt vett Mika Sándornak,¹²⁴ az Eötvös Collegium tanárának (Hoffmann Frigyes kollégájának) özvegye.¹²⁵ Templomi esküvőt nem tartottak.

A fentebb említett Kovalovszky-válaszlevélben (lásd a 105. jegyzetnél) történik említés a *Szép napok a Szappanyos-penzióban* című Jékely-írásnak egy Rédey-vonatkozásáról: a Damjanich utca 28/b alatti penzióban töltötte mézesheteit és hosszabb-rövidebb időszakokat Rédey Tivadar, ahol „A fiatal Nyugat írói – mondhatnám úgy is, a vezérkar – állandó vendégként vagy gyakori látogatóként otthonosan érezték magukat. (Állandó lakó volt ezekben az esztendőkből például Laczkó Géza, Kárpáti Aurél és Rédey Tivadar, aki mézesheteit is a penzióban töltötte; Ady, Babits, Kosztolányi és Móricz Zsigmond pedig gyakori vendégnek számított.)”¹²⁶ Amennyire rekonstruálható a Rédey házaspár lakhelyeinek 1918–1921 közti története, a Szappanyos-fogadóbeli mézeshetek után Rédey Tivadar feleségével a Nagy János (mai Bajza) utca 41-be költözött, valakinek a háború miatt átmenetileg feleslegessé vált lakrészébe.¹²⁷ Edith továbbra is szüleivel élt a Szondy utcában. 1918 decemberében Mária átmenetileg hazaköltözött édesanyjához, de 1919 júniusában a Nagy János utcába invitálja levelében Babitsot, lehetséges, hogy ekkor Edith is velük lakott (lásd a 144. jegyzetnél). Rövidesen megszűnik ez a lakáslehetőség, Mária és Edith hazaköltözik szüleikhez, Tivadar is nővére családijához, velük lakik még 1921 januárjában is.¹²⁸ Rövidesen a Hoffmann család, és velük Rédey Tivadar „...a Szondy utcából Budára, a Buday László utcába...” költözik.¹²⁹

Visszaugorva 1918-ra: Hoffmann Edith emlékezete szerint a Rédey házaspár szerdánként fogadónapot tartott, amelyre Babits is eljárt, ahogyan Hoffmann Edith is, akit még egy ideig igen elfogódottá tett az általa rendkívül tisztelt Babits jelenléte.¹³⁰ Amikor – 1918. április 22-én kelt levelében – Hoffmann Edith meghívja Babitsot magához,¹³¹ minden bizonnyal szülei lakására gondol, erre enged következtetni a levélben szereplő

¹²² Kostyál Miklós nyug. nyitrai főjegyző (1864–1928), országgyűlési képviselő, egykor valószínűleg Hoffmann Frigyes tanítványa a pozsonyi evangélikus liceumban, a Nyitramegyei Nemzeti Színház választmányi tagja; *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915: Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*, szerk. VÉGVÁRY Ferenc, ZIMMER Ferenc, Bp., 1910, 330; LŐRINCZY György, *Nyitravármegye társadalma = Nyitra vármegye*, szerk. SZIKLAY János, BOROVSZKY Samu, Bp., Apollo Irodalmi Társaság, 1899 (Magyarország Vármegyéi és Városai), 216–223, 219.

¹²³ Az esküvő résztvevőinek listája id. Rédeyné kapcsos noteszéből tudható.

¹²⁴ Mika Sándor (1859–1912) történész, az Eötvös Collegium tanára. Hoffmann Frigyes és Mika Sándor a brassói reáliskola első tanári karához tartoztak. HOFFMANN Edith, *Az én magyarságom*, Nyugat, 1940/4, 161–167.

¹²⁵ Rédey Erzsébet és leánya betegség miatt nem voltak jelen. Id. Rédeyné kapcsos notesze.

¹²⁶ JÉKELY Zoltán, *Szép napok a Szappanyos-penzióban = J. Z., A bárány vére*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 210–221, 210.

¹²⁷ Györgyi Gézané Zámor Magdolna fényképes családnaplója, 42; GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 49.

¹²⁸ GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 49, 54.

¹²⁹ GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 70.

¹³⁰ HOFFMANN Edith, *A megismerkedés*, 212–213.

¹³¹ Hoffmann Edit – Babitsnak, 1918. ápr. 22. = BABITS Mihály *Levelezése: 1918–1919*, 62, 2161. sz. levél.

„Szondy u. 45”, ill. az a kitétel, hogy „Akkorra Micit [Mária] és Tivit is meghívnam.” 1918 májusában Rédey Tivadar hívja meg¹³² „hadi keksszel egybekötött teára” Babitsot és vélhetően Komjáthy „Aladár”-t,¹³³ tekintve, hogy úgy fogalmaz: „...számítok rá-tok...”, erre azonban nem került sor, mert – amint a válaszból kiderül – Babitsnak egy sürgős munkát kell tollba mondania egy „írógépesnek”.¹³⁴ Hoffmann Edith – amint azt visszaemlékezésében elmeséli¹³⁵ – 1918. június vége felé újból meghívta Babitsot vendégségbe.¹³⁶ Babits a meghívást elfogadta – de nem ment el. Ezt követően érdekes levélváltás zajlott le 1918. június–júliusában a Hoffmann-nővérek és Babits között. Rédeyné Hoffmann Mária rövid levelében minden köntörfalazás nélkül szemére hányja Babitsnak: „A keddi elmaradásért egy kissé ekszkúzálhatták volna magukat. Nem?”, ugyanakkor „Sok meleg üdvözzel” zárja sorait.¹³⁷ Babits Edithhez címzett bocsánatkérő soraira: „...gyenge akaratom van, s Maga olyan kedvesen hitt! [...] bocsásson meg, ha tud!”¹³⁸ a címzett néhány derűs és közvetlen mondattal válaszol: „Kedves Babits, én nem haragszom és nem is szidom össze: 1., mert Komjáthy azt már úgy is elvégezte, 2., mert ha megszidnám, maga úgy érezné, hogy [...] az úgy be van fejezve. Ha nem szidom, maga mindaddig adósomnak fogja Magát érezni, amíg ezt a látogatást ki nem pótolta.”¹³⁹ Valószínűleg ez az egyenes, kamaszosan vidám hang, emellett a Hoffmann-lányok kiemelkedő műveltsége és intellektusa volt olyan hatással a nőkkel nehezen kommunikáló Babitsra, hogy rövidesen kisszámú közeli barátai közé számította őket. A Babitsnál lakó Fekete nevű múzeumi szolgáló – akinek a felesége rendben tartotta Babits lakását – hordta az üzeneteket Babits és Hoffmann Edith, ill. Rédey Tivadar közt.¹⁴⁰ Erre több utalás is történik a levelekben: „Minthogy diplomatánktól, Feketétől úgy tudom, nem vagy itthon...”¹⁴¹

Rédey Tivadar 1918. július 11-i keltezésű üzenetében egy Marczali Poly (vélhetően Paula) nevű hölgy megkeresését továbbítja, aki saját művének sorsáról vár Babitstól választ. Rédey, aki éppen nyaralni indul, ezzel zárja a levelet: „...végrendeletileg hagyom rád e nőt: intézd el valahogyan. [...] Jó nyarat! Ne felejtse, hogy tavaly nyáron *majdnem* kijöttél egyszer Zebegénybe. Szeptemberig meg is valósíthatnád e tervet.”¹⁴² 1918. december 3-i levélkéjében Hoffmann Mária „a tavalyi Mikulás-évfordulóra” hívja meg Babitsot „egy csésze tea mellett” (1917. december 6-án volt Rédey Tivadar és Hoff-

¹³² Rédey Tivadar – Babitsnak, 1918. máj. 29. = *uo.*, 88, 2191. sz. levél.

¹³³ Komjáthy Aladár költő, Babits egykori tanítványa az újpesti főgimnáziumban.

¹³⁴ Babits – Rédey Tivadarnak, 1918. máj. 30. = *BABITS Mihály Levelezése: 1918–1919*, 89, 2193. sz. levél.

¹³⁵ HOFFMANN Edith, *A megismerkedés*, 213.

¹³⁶ Ennek a meghívásnak nincs nyoma a Babits-levelezés 1918–1919. évi kötetében.

¹³⁷ Hoffmann Mária – Babitsnak, 1918. jún. 30. = *BABITS Mihály Levelezése: 1918–1919*, 110, 2217. sz. levél.

¹³⁸ Babits – Hoffmann Editnek, 1918. júl. 1. előtt = *uo.*, 111, 2219. sz. levél.

¹³⁹ Hoffmann Edit – Babitsnak, 1918. júl. 2. = *uo.*, 112, 2221. sz. levél.

¹⁴⁰ *Uo.*, 430.

¹⁴¹ Rédey Tivadar Babitsnak, 1918. júl. 11. = *uo.*, 117, 2230. sz. levél.

¹⁴² *Uo.*, 117–118. Rédey Tivadar nyáron rendszerint hosszabb-rövidebb ideig együtt nyaralt Erzsébet nővére családjával, akik Zebegényben béreltek házat; *Zámor Ferenc önéletrajza* = GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 41–68, 49.

mann Mária esküvője),¹⁴³ Mária a meghíváshoz hozzáteszi: „Mamáéknál lakom, – úgy mint tavaly”. 1919 júliusában Mici a szokásos modorában invitálja Babitsot: „Nagy János ucca 41. 1. 4. alatt lakunk, Edith, Tivadar és Mária. Ha meg akarja őket látogatni, nagyon szívesen látják.”¹⁴⁴

1920-ban vagy ’21-ben Hoffmann Edith összeházasodik Bernhardt Sándor¹⁴⁵ bajai ügyvéddel – ez a házasság rövid ideig tart. Hoffmann Edith nem megy többet férjhez.

Rédey Tivadar hagyatékában található egy Babits által dedikált Dante-*Purgatórium* a következő dedikációval: „Riedl Frigyesnek igaz, régi tisztelettel és meleg ragaszkodással Babits Mihály.”¹⁴⁶ Bár biztosan nem tudható, hogyan került a Rédey–Hoffmann házi-könyvtárba az 1920-ban megjelent kötet, feltételezhető, hogy Babits a Hoffmann-lányok közvetítésével kívánta eljuttatni a nagybeteg Riedlnek, de erre – vélhetően Riedl halála miatt – már nem került sor. Érdekes megemlíteni, hogy a könyvet Babits az akkor már nem élő Szász Károly szellemének ajánlja,¹⁴⁷ aki Hoffmann Mária és Edith testvérének, Heddának¹⁴⁸ az apósa volt.¹⁴⁹ A Rédey Tivadarral kibővült Hoffmann család történetesen abba a Rózsadomb aljában található kis utcába költözött, amely Babits édesanyjának unokatestvéréről, a korábban már említett Buday László statisztikusról¹⁵⁰ kapta a nevét.

A fogadónap és háziasszonya: Hoffmann Edith

A fogadónapok a Buday László utcában végleges helyszínt kaptak. Gyaníthatóan Edith személyiségének igen jelentős szerepe lehetett abban, hogy az összejövétel népszerű lett. „Az igazi házigazda Edith asszony volt, aki férfias biztonsággal, ugyanakkor asszonyos kedvességgel, közvetlenséggel forgolódott a jelenlévők körében.”¹⁵¹ Hoffmann Edith különleges, sokoldalú és lendületes személyiségére így emlékszik vissza fiatalabb kolléganője, Zádor Anna, aki együtt dolgozott vele a Szépművészeti Múzeumban, de nem volt bejáratos a fogadónapokra: „Edithet nagy energia és hihetetlen munkabírási jellemezte. Több mint harminc éves múzeumi állása alatt majd harminc kiállítást rendezett a grafikai osztály anyagából, számos új megállapítást közölve. [...] Ezenkívül

¹⁴³ Id. Rédeyné kapcsos notesze; BABITS Mihály *Levelezése: 1918–1919*, 681.

¹⁴⁴ Hoffmann Mária – Babitsnak, 1919. júl. 17. = *uo.*, 399, 2581. sz. levél.

¹⁴⁵ Bernhardt Sándor (1889–1984) bajai ügyvéd, 1937–1944 között a város polgármestere. 1945-ben elvesztette állását, házat államosították, 1961-ben az USA-ba emigrált. Baja várostól posztumusz díszpolgári címet kapott, ill. Izraelben felvették a Világ Jámborai sorába, mert a II. világháború alatt zsidó lakosokat és munkaszolgálatosokat mentett meg. *Dr. Bernhart [!] Sándor (1889–1984)* = http://baja.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=223&Itemid (2012.10.10).

¹⁴⁶ DANTE ALIGHIERI, *A Purgatórium*, ford. BABITS Mihály, Bp., Révai, 1920.

¹⁴⁷ „Szász Károly szellemének hálával és hűséggel ajánlom”.

¹⁴⁸ Hoffmann Hedvig férje: Szász Béla (1868–1938) jogász, költő, műfordító.

¹⁴⁹ Hedvig Mária nővére esküvőjén még leánynevén szerepel a résztvevők közt (id. Rédeyné kapcsos notesze). Legkésőbb 1921-ben már férjnével lehetett, ezt erősíti, hogy a Rédey–Hoffmann család látogatóinak visszaemlékezéseiben nem esik szó arról, hogy ő is a családdal élt volna.

¹⁵⁰ Buday László (1873–1925), lásd a 10. jegyzetnél.

¹⁵¹ TOLNAI, *i. m.*, 6.

húsznál több tanulmánya foglalkozott a grafikai osztály anyagával, és ugyanennyi dolgozat késő középkori és reneszánsz kódexeink miniatúráinak művészettörténeti kérdéseivel. [...] sokkal több volt, mint valamely tudományterület tudósa. Olyan gazdag egyéniség, annyira otthonos a kultúra szinte minden területén [...] hogy ezt a teljességet ritkán találja meg az ember.”¹⁵²

A Buday László utcai lakás vendégei közt, mint az a lentebbi névsorból kiderül, a Nyugat köréhez tartozó személyiségek mellett szép számban előfordultak a Napkelethez kötődőek is. Jékely így emlékszik: „A Nyugat »vezérkarával« inkább Rédey Tivadarék Buday László utcai archaikus hangulatú, tudós-író-művész lakásán nyílt alkalom találkozni, ahol Babitsékon kívül, Halász Gábor, Cs. Szabó László, Szerb Antal, Sárközi György volt gyakori vendég... Itt készültek, Hoffmann Edith művészettörténész (Rédey sógornője volt) áhítatos kezemunkájával azok a XVIII. századvégi ihletésű árnyékrajzok, melyek mintha egyenest Kazinczy Ferenc e kedvelt szórakozását folytatták volna. Aki H. E. reflektora elé ülhetett, s profilja egy-két percig ott feketélt a falra feszített kartonlapon – remélhettem, hogy egyszer s mindenkorra tesserát nyer a Magyar Irodalom Szentelt Csarnokába...”¹⁵³

Meglepő összetételt mutat a megörökített személyek – nem teljes – névsora, még akkor is, ha sejtethetően nem mind rendszeres látogatói a Buday László utcai fogadónapoknak (időrendben, 1923–1939): Osvát Ernő,¹⁵⁴ Elek Artúr, Babits Mihály, Kosáryné Réz Lola, Tormay Cécile, Hóman Bálint, Gombocz Zoltán, Sík Sándor, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Kosztolányi Dezső, Sárközi György, Bernáth Aurél, Jékely Zoltán, Ortutay Gyula, Szerb Antal, ill. természetesen Rédey Tivadar¹⁵⁵ és Rédeyné Hoffmann Mária. Maga Hoffmann Edith arcképét nővére, Mici készítette el, a képen a HE szignó helyett HM szerepel.¹⁵⁶ A 2000-ben megjelent „*Most én vagyok hang helyetted*”: *Török Sophie Babits Mihályról* című kötet¹⁵⁷ hátlapján is szerepel a Hoffmann Edith-féle Török Sophie-portré, ám a kép készítőjének a nevét a könyv – sajnálatos módon – nem jelöli. Az árnyképrajzolás technikáját Török Sophie is eltanulta: „...mindenfélét megtanul, filmelőhívást, szönyegszövést, árnyképek régidivatú technikáját...”¹⁵⁸

¹⁵² ZÁDOR Anna, *Arcképvázlat Hoffmann Edithről: 1888–1945*, Holmi, 4(1992)/1, 93–98, 97.

¹⁵³ JÉKELY Zoltán, *A Nyugatról = Vallomások a Nyugatról*, szerk. RÓNAY László, ILLÉS László, KABDEBÓ Lóránt, Bp., PIM–Népművelési Propaganda Iroda, 1971, 61–62.

¹⁵⁴ A Rédey-leszármazottak őriznek egy közös keretben hét árnyképből álló együttest Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezső, Osvát Ernő, Török Sophie, Medgyaszay Vilma, Gellért Oszkár és Beck Ö. Fülöp portréjával. Osvát portréjának kivételével mindegyiken szerepel a kép modelljének az aláírása.

¹⁵⁵ Rédey Tivadar árnyképe nem szerepel TOLNAI *Árnyékból szőtt lelkek* c. könyvében, sem a közölt portrék közt, sem a nem közölt, de ismert Hoffmann Edith-árnyékrajzok közt. A Rédey-leszármazottak birtokában van egy fénykép erről a portréről (amely vélhetőleg egyezik a lista végén szereplő „öt ismeretlen férfi” egyikével), ez szerepel a MEK Rédey *Prizma* c. verseskötetét megjelenítő oldalán: <http://mek.oszk.hu/01000/01020/01020.htm> (2012.10.10); TOLNAI, *Árnyékból szőtt lelkek*, 82.

¹⁵⁶ TOLNAI, *i. m.*, 14. portré.

¹⁵⁷ „*Most én vagyok hang helyetted*”: *Török Sophie Babits Mihályról*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Palatinus, 2000.

¹⁵⁸ KOHÁRY Sarolta, *Flóra és Ilonka*, Bp., Magvető, 1973, 129.

A fogadónapok résztvevői közül sokan baráti viszonyba is kerültek. Tolnai Gábor leírása szerint igen fesztelen légkör uralkodott közöttük: „...Halász Gábor szinte házifü volt a Buday László utcában. Tegeződő viszonyban volt a sokkal öregebb Máriával és Edithtel is, ami ritkaságszámba ment az akkori társadalmi érintkezés során.”¹⁵⁹ Hoffmann Edith minden módon igyekezett segíteni az általa vendégül látott értelmiségiművész vendégek közül azoknak, akik az akkori nehéz viszonyok közt erre rászorultak. 1934-ben Török Sophie-t arra kéri levelében, járjon közbe Babitsnál Halász Gábor érdekében, akinek rendkívül súlyos anyagi helyzetén javíthatna a Baumgarten-díj.¹⁶⁰ 1935-ben Halász Gábor valóban Baumgarten évdíjat kapott... Basch Lóránt említést tesz arról, hogy Hoffmann Edith saját főnökének, Petrovics Eleknek a közbenjárását kérte Illyés álláshoz juttatása ügyében.¹⁶¹

Hoffmann Edith több művészettörténeti tárgyú munkája is megjelent a Nyugatban.¹⁶² A már idézett fiatalabb művészettörténész-kolléganő, Zádor Anna szerint „Gerevich professzor¹⁶³ »vörös svábnak« titulálta Edithet, noha nem volt vörös, csak liberális. Amikor csak tehette, nehezítette és gáncsolta útját”.¹⁶⁴ Ugyancsak Zádor Annától tudjuk, hogy Németh László *Kisebbségben* című munkája megjelenésére 1939-ben Hoffmann Edith „feldúltan, és szinte szenvedőn” reagált, ettől fogva a viszonya Németh Lászlóval, aki maga is rendszeres látogatója volt a fogadónapnak, kevésbé volt meghitt, mint korábban.¹⁶⁵ Hoffmann Edith részvételt vállalt a Vajda János Társaság stílustörténeti előadás-sorozatában, Kerecsényi Dezső, Pátzay Pál, Szabolcsi Bence, Szentkuthy Miklós, Keresztury Dezső és mások mellett, ő a barokk képzőművészetről tartott előadást.¹⁶⁶ 1939-ben jelenik meg a Nyugatban a német felmenőktől származó Török Sophie vallo-mása magyarságáról, amelyben magát mint „asszimilált magyart” definiálja.¹⁶⁷ 1940-ben látott napvilágot ugyanott Hoffmann Edith írása *Az én magyarságom* címmel,¹⁶⁸ amelyben a magyarságot mint a különböző etnikumokat befogadó hagyományú identitást írja le, példaként hozva saját családjának történetét. Mindkét cikk nyilvánvalóan az egyre inkább teret nyerő nemzetiszocializmussal szembeni kiállás.

Zádor Anna visszaemlékszik arra is, hogy a Hoffmann-lányok kétszer is meglátogatták őt a „csillagos házban”, amelyben lakni kényszerült – ők voltak az egyedüli „kivülről jött” látogatók.¹⁶⁹ Ugyancsak Zádor Anna visszaemlékezéséből derül ki, hogy a német

¹⁵⁹ TOLNAI, *i. m.*, 11.

¹⁶⁰ *Uo.*, 22.

¹⁶¹ BASCH, 79. jegyzetben *i. m.*, 53.

¹⁶² *A Szépművészeti Múzeum rajzgyűjteménye*, 1935/1; *Tintoretto*, 1936/1; *Albrecht Aldorfer*, 1936/4; *Greco*, 1936/6; *Rembrandt*, 1937/1; *Palma Vecchio: György Gombosi könyve – Klassiker der Kunst*, 1937/4; *Esterházy Miklós herceg*, 1939/4; *Szinyei Majálisa*, 1940/3; *Petrus Paulus Rubens*, 1940/7; *Renoir*, 1941/4.

¹⁶³ Gerevich Tibor (1882–1954) művészettörténész.

¹⁶⁴ ZÁDOR, *i. m.*, 97.

¹⁶⁵ *Uo.*

¹⁶⁶ SZALAI Imre, *A Vajda János Társaság*, Bp., Akadémiai, 1975, 122.

¹⁶⁷ TÖRÖK Sophie, *Miért lettem magyar? Önvallomás*, Nyugat, 1939/9, 129–134.

¹⁶⁸ HOFFMANN Edith, *Az én magyarságom*, 161–167.

¹⁶⁹ ZÁDOR, *i. m.*, 97.

megszállás idején a Rédey–Hoffmann család a munkaszolgálatos barátokat (Halász Gábort és másokat) rövid kimenőjük idején vendégül látta, lehetőséget adva nekik arra, hogy ott pihenjenek, étkezzenek és tisztálkodjanak. A munkaszolgálatosok ekkor már csak sárga csillaggal jelölt házba tehetők volna be a lábukat, a ház lakói közül pedig egyesek megfenyegették Rédeyüket, hogy feljelentik őket.¹⁷⁰ Halász Gábor, aki még éppen be tudta fejezni utolsó munkáját, az *Egy század élete (a tizenkilencedik század eszméi)* című művét – Tolnai Gábor visszaemlékezése szerint –, a kéziratot Rédey Tivadarékra bízta, mielőtt bevonult volna munkaszolgálatra, ahonnan már nem tért vissza. A lakás gyújtóbomba-találatot kapott, és számos könyv, dokumentum, így Halász Gábor műve is, megsemmisült.¹⁷¹ Szerb Antal, családjához írott, 1944. december 7-i keltezésű levelében többek közt Rédey Tivadar lakcímét (a fogadónapok helyszínét) jelöli meg mint olyan barátét, aki segíteni tud abban, hogy számára csomagot küldjenek.¹⁷² Erre már nem került sor.

Hoffmann Edith 1945 tavaszán egy szerencsétlen baleset következtében veszítette életét: a Margit-híd mellett felépült ideiglenes hidon elgázolta egy orosz katonai teherautó, nem kapott orvosi ellátást és elvérzett.¹⁷³ A Szépművészeti Múzeumba sietett... (A baleset körülményeit 1990-ig cenzurális okokból nem lehetett pontosan közölni az életrajzokban.) Bernáth Aurél¹⁷⁴ búcsúztatta: „Túléltük a borzalmakat. Szívünk oly elhasznált lett, hogy úgyszólván már részvétre sem telik. [...] De itt, e drága asszony sírjánál azt mondjuk: istenem ez már sok, amit velünk tesz! [...] Friss volt és erős, vidám és kitarító, egy boldog élet legszebb jeleivel ékes. S emellett tudós volt és megbízható. [...] Szilárd pont volt ő a sok ferdítő és felkészületlen közt.”¹⁷⁵

A Babits házaspár és a Rédey–Hoffmann család barátsága

A Papp Zoltán János által szerkesztett *Török Sophie naptárai*¹⁷⁶ (a továbbiakban: Naptár) bejegyzései szerint a Babits házaspár és a Rédey–Hoffmann család közti kapcsolat igen szoros, családias és közvetlen volt. Hoffmann Edith Török Sophie legközelebbi barátnője lett¹⁷⁷ – kapcsolatuk részletes taglalása meghaladja e cikk kereteit.

A Naptárhoz tartozó névmutatóban a legtöbb hivatkozást Tanner Béláné, Török Sophie édesanyja és Gellért Oszkár neve mellett találjuk, őt követi az előfordulások számában Schöpflin Aladár és Rédey Tivadar. Az alább idézett bejegyzések tehát csak elenyé-

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ TOLNAI Gábor, *Bethlen Miklós* = T. G., *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1970, 383–385.

¹⁷² ERDEI Gyöngyi, IRÁS Katalin, *Utolsó levelek: Töredékek a magyar holocaust ismeretlen dokumentumaiból*, *Múlt és Jövő*, 5(1994)4, 24–36, 27.

¹⁷³ KOHÁRY, *i. m.*, 129.

¹⁷⁴ Bernáth Aurél (1895–1982) festőművész.

¹⁷⁵ TOLNAI, *Árnyékból szőtt lelkek*, 6.

¹⁷⁶ *Török Sophie naptárai 1921–1941*, I–II, szerk. PAPP Zoltán János, Bp., Argumentum, 2012 (Babits Könyvtár).

¹⁷⁷ KÁDÁR Judit, *Egy férfi szerelmének fényében és árnyékban: Török Sophie*, *Beszélő*, 2004/9, 116–117.

szó töredékét teszik ki az összes – Rédeyekre vonatkozó – említésnek. Hasonló képet mutat a *Babits Mihály fényképei* című kötet névmutatója: Rédey Tivadar előfordulásainak száma sorrendben Török Sophie és Babits Ildikó után következik, őt követi Gellért Oszkár és Schöpflin Aladár.¹⁷⁸ A bejegyzések szerint Babitsék rendszeresen látogattak Rédeyékhez – a fogadónapokon és azoktól függetlenül is¹⁷⁹ –, ugyanakkor Rédeyék is gyakori vendégek Babitséknál, 1928 decemberében éppen karácsony napján is.¹⁸⁰ A „Rédeyék” megnevezés feltehetően sokszor Edithet is magában foglalta, Török Sophie szóhasználata nem mindig következetes. A Hoffmann Edithtel kiegészült Rédey házaspárt, akik egy lakásban éltek, együtt fogadtak vendégeket, gyakran együtt utaztak, Török Sophie tréfásan „Szentháromság”-nak nevezte el¹⁸¹ (3. kép). A „Rédeyék” mellett néha „Tivadar és Miczi”, máshol „Tiv, Mic és Edith” bejegyzés jelzi látogatásukat. Ezen találkozásokon túl – ritkábban – előfordul, hogy közösen mennek Babitsékkal vendéglőbe, kávéházba, koncertre, Halász Gábor, Sárköziék vagy más közös ismerősök társaságában.¹⁸² Ugyancsak a Naptár tanúskodik arról, hogy 1929. március 9-én Babitsék Rédeyékkel együtt utaztak vonattal Debrecenbe az Ady Társaság Babits-ünnepére, ahol az Arany Bika szálló 111-es és 112-es szobájában szálltak meg.¹⁸³ Másnap, a Babits huszonöt éves jubileumát ünneplő rendezvényen Babits maga olvasott fel verseiből,¹⁸⁴ Rédey pedig előadást tartott Babits költészetéről.¹⁸⁵

A Naptárban, a kisszámú év eleji feljegyzés közt szerepel (1931): „Tivadarnap apr. 20. nov. 9.” Babits születésnapjának megünneplésére pedig Török Sophie így emlékszik vissza: „Születése napján minden évben már kora reggel megérkezett Rédey Tivadarék és Hoffmann Edit virágköszöntője...”¹⁸⁶ Megőrződött¹⁸⁷ a Babits vitzkártyájának túoldalára keze írásával írt néhány sor: „Tivadar napjára sok sok üdvözlöt küld és meleg szeretettel ölel Mihályod”.

A legkövetlenebb és leginkább ceremóniamentes időszak a két család barátságában a nyár volt. Ismeretes, hogy a Babits házaspár 1924-ben házat vásárolt az esztergomi Előhegyen, ettől fogva a nyári hónapokat itt töltötték. A veranda aláírófalán a neves és kevésbé ismert vendégek aláírásai közt természetesen ott található Rédeyéké is. Einczinger Ferenc¹⁸⁸ visszaemlékezése szerint: „A ház leggyakoribb vendége Rédey Tivadar, a Ma-

¹⁷⁸ „...külön tér... külön idő...”: *Babits Mihály fényképei*, összeáll. W. SOMOGYI Ágnes, előszó KERESZTURY Dezső, Bp., Népművelési Propaganda Iroda, 1983, 429–434.

¹⁷⁹ 1927. nov. 7.: „Rédeyéknel uzsonnán.” *Török Sophie naptárai*, I, 306.

¹⁸⁰ 1928. dec. 25.: „Basch. – Rédeyék.” Uo.

¹⁸¹ TOLNAI, *Árnyékból szőtt lelkek*, 20.

¹⁸² „Este Mihallyal [!] Ignotus Palinal teán. Rédeyék, Sárköziék, Halász.” *Török Sophie naptárai*, II, 572.

¹⁸³ *Török Sophie naptárai*, I, 375–376.

¹⁸⁴ Uo., 376.

¹⁸⁵ RÉDEY Tivadar, *Az istenek meghalnak, az ember él (Előadás a debreceni Ady-Társaság Babits-ünnepén, 1929. márc. 10.)* = R. T., *Kritikai dolgozatok és vázlatok*, Bp., Pfeifer Ferdinánd, 1931, 85–99.

¹⁸⁶ TÖRÖK Sophie, *Emlékezés a ötvenéves Babits Mihályra hatvanadik születésnapján* = *Török Sophie Babits Mihályról*, 176–179, 177.

¹⁸⁷ A Rédey-leszármazottak tulajdonában.

¹⁸⁸ Einczinger Ferenc (1879–1950) esztergomi festő, a Babits házaspár barátja.

gyar Nemzeti Múzeum könyvtár-igazgatója¹⁸⁹ volt, ki maga is sokszor töltötte nyári pihenőjét városunkban. Közvetlen meleg barátság fűzte egész családját, feleségét és sógornóját dr. Hoffmann Edithet Babitsékhoz. Utóbbi a Szépművészeti Múzeum osztály-igazgatója, az Országos Képzőművészeti Tanács tagja, kiterjedt művészettörténeti úttörő munkásságáról híres. Neki és nővérének, Rédeynének kedvenc szórakozása volt a »gyomlálás«. A Babits-ház kertes környékén bőven akadt gyomlálni való, mert késő tavasszal jöttek csak, s a gyom olykor még az utakat is ellepte.¹⁹⁰ A Naptár szerint a húszas években Rédeyék, vagy csak Tivadar, gyakran utaztak le egy-egy napra látogatóba Esztergomba a nyári időszakban.¹⁹¹

Az 1934-es bejegyzések szerint Rédey Tivadar az egész június–júliust ott töltötte, a Fürdő Szállóban szállt meg, és gyakran látogatott fel Babitsékhoz.¹⁹² Az 1934. augusztus 17-én rendezett esztergomi Babits-esten (közreműködők: Simonffy Margot, Medgyaszay Vilma, Horvát Henrik, Kürschner Lili) Török Sophie mondott bevezetőt, Rédey Tivadar pedig előadást tartott Babits költészetéről. Erről így emlékezik meg az Esztergom című politikai és társadalmi hetilap: „A másik kiemelkedő műsorszám Rédey Tivadar dr. előadása volt, amelyben Babits Mihály költészetét jellemezte összefoglaló tömörséggel. [...] »Babits költészete, mondhatni, a korszellem jóreménység-foka, akkor, amikor a kor a humanum ellen fordul.«¹⁹³ Augusztusban Edith és Mici is lejön Esztergomba, hol együtt strandolnak, hol kávéházban, hol a Fürdő Szállóban találkoznak Babitsékkal (és Halász Gáborékkal), ill. Babitsék házában vendégeskednek.¹⁹⁴ Az 1935-ös évben Rédey Tivadar megint egyedül tölt hosszabb időt Esztergomban, július 29-én délben együtt utazik fel vele Pestre a Babits házaspár, mert este Török Sophie a rádióban verseit olvasa fel.¹⁹⁵ Augusztus vége felé Rédey Tivadarhoz ismét csatlakozik felesége és sógornója.¹⁹⁶ Az évek során számos közös fotó¹⁹⁷ készült a strandon együtt fürdőző, ill. az előhegyi kertben vagy verandán az időt együtt mulató Babits Mihályról, Török Sophie-ról, Rédey Tivadarról és feleségéről ill. Hoffmann Edithről. Itt említjük meg, hogy a Hoffmann Máriát és Edithet még személyesen ismerő Rédey-leszármazottak: Zimányi Magda és dr. Györgyi Erzsébet szerint a 307. fényképhez tartozó leírásban téves az azonosítás: a Hoffmann Máriaként megjelölt személy valójában Hoffmann Edith.¹⁹⁸ Ugyancsak téves-

¹⁸⁹ A valóságban: a könyvtár helyettes főigazgatója.

¹⁹⁰ EINCZINGER Ferenc, *Babits vendégei* (Esztergom Vármegye, 1942. dec. 24.) = *Babits és Esztergom: Valóságok, dokumentumok, emlékek*, szerk. BODRI Ferenc, TÉGLÁS János, Esztergom, Esztergomi Városi Tanács VB Művelődési Osztály, 1983, 94.

¹⁹¹ *Török Sophie naptárai*, II, 240.

¹⁹² *Uo.*, 580–584.

¹⁹³ *Élmény és költészet* (Esztergom, 1934. aug. 26.) = *Babits és Esztergom*, 67–71, 69.

¹⁹⁴ *Török Sophie naptárai*, II, 586.

¹⁹⁵ *Uo.*, 632.

¹⁹⁶ *Uo.*, 635.

¹⁹⁷ „...külön tér... külön idő...”, 279, 282, 288, 299, 300, 307, 308, 393, 394, 398, 513, 649, 650.

¹⁹⁸ Az ugyanakkor készült 308. sz. felvételen helyes az azonosítás, itt Hoffmann Edith ugyanazt a ruhát viseli, mint a tévesen Máriának azonosított személy a 307. sz. fotón, ami megerősíti a helyreigazítás jogosultságát. Ez a fénykép ugyanevvel a téves megjelöléssel szerepel RÁBA György *Babits Mihály* c. könyvében, Bp., Gondolat, 1983, 240–241. lap közt.

nek ítélik a Borgos Anna *Portrék a másokról* című könyvében szereplő, 1935 körül Esztergomban készült fénykép feliratát, amely a Babits házaspárt és a Hoffmann-nővéreket ábrázolja, véleményük szerint Edithet és Máriát összecseréli a képhez tartozó leírás.¹⁹⁹

Gál István szerint Török Sophie-t Rédeyék ismertették össze Prahács Margittal,²⁰⁰ akinek a révén aztán ő megismerkedett Bartókkal.²⁰¹ Török Sophie naplójegyzete szerint éppen Bartók miatt került sor nézeteltérésre Babitsék és Rédeyék közt. 1936. január 8-án a Kisfaludy Társaságban heves vita alakul ki Bartók visszaadott Greguss-jutalma²⁰² miatt. „B[artók] védelmében Rédeyékkel éles vita s barátságunkban nagy szakadás.”²⁰³ Maga a Naptár csak a Rédeyékkel való találkozásról tudósít, a nézeteltérésre semmi jel nem utal. Legközelebbi találkozásukra ezt követően január 14-én kerül sor.

1936 nyarán ugyancsak hosszabb időt tölt Esztergomban Rédey Tivadar, mielőtt „Micul és Edith” feltűnne.²⁰⁴ A naptárbejegyzés szerint 1937. június 26-án a Hoffmann-lányok Párizsba utaztak, Török Sophie kiment a Délivasúthoz, hogy elbúcsúzhasson tőlük.²⁰⁵ Nem tudható, pontosan mikori az a kis kartonlap, amelyre Török Sophie az alábbi üzenetet írta Rédey Tivadarnak, de tartalma alapján íródhatott ekkor (is): „Drága Tivadarkám! Tegnap sok habozás után mégis elment Pubinak²⁰⁶ az express levél, s remélem, hogy találkozol is vele. Ez esetben kérlek add át neki a mellékelt levelet, további kommissiókkal kinzom őt. Holnap este én vagy Évike lejövünk Hozzád, vajjon üres vagy teli táskával jössz-e? Úgy szégyenlem magam drága kis fiacskám, hogy ilyen dolgokat kérek Tőled, s igazán pirúlva olvasom Edith sorait, hogy köszönöm, hogy gondját viseled Tivadarnak! Szép kis gondviselés, ezt persze elvégzik helyettem a helyi démonok, mégis jobban kellene törődnöm, nem hiányzik-e, kell-e Neked valami, ehelyett dolgozol nekem! Ne haragudj, drága Tivadarkám! Előre is köszönöm nagy-nagy kedveségedet! / Szeretettel csókollak / Ilonka.”²⁰⁷ Ismeretlen a kutatók előtt a Rédey Tivadar hagyatékában fennmaradt, Babits Mihályt ábrázoló tollrajz portré, az esztergomi Bajor Ágoston²⁰⁸ műve, Rédey Tivadarnak dedikálva.²⁰⁹

Babitsot természetesen betegsége idején rendszeresen látogatja Rédey Tivadar és a Hoffmann-lányok. Erről tanúskodnak Török Sophie bejegyzései a Naptárban és a beszél-

¹⁹⁹ BORGOS Anna, *Portrék a másokról: Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*, Bp., Noran, 2007, 159.

²⁰⁰ Prahács Margit (1893–1974) zenetörténész, a Napkelet zenei kritikáinak szerzője; KOLLARITS Krisztina, *A régi ház és a lerombolt ház: Tormay Cécile kísérlete a konzervatív értékek védelmére*, PhD értekezés kézirat, Bp., ELTE BTK, 2008.

²⁰¹ GAL István, *Babits és Bartók = G. I., Bartóktól Radnótiig*, Bp., Magvető, 1973, 64–93, 73.

²⁰² Bartók nem fogadta el az 1936-ban neki ítélt Greguss-díjat, méltatlannak ítélvén az indoklást, amely szerint a még 1905-ben írt I. szvit miatt érdemelte ki az elismerést. SCHELKEN Pálma, *Bartók Béla Kisfaludy Társasági tagságának bonyodalmai – a Greguss-díj visszautasítása*, *Magyar Zene*, 5(1964)/3, 294–299.

²⁰³ GAL, *Babits és Bartók*, 76.

²⁰⁴ *Török Sophie naptárai*, II, 679.

²⁰⁵ *Uo.*, II, 730.

²⁰⁶ Tanner Béla, Török Sophie öccse.

²⁰⁷ A Rédey-leszármazottak tulajdonában.

²⁰⁸ Bajor Ágoston (1892–1958) esztergomi festő, grafikus.

²⁰⁹ Babits által a kép aljára írt dedikáció: „Rédey Tivadarnak szeretettel Babits Mihály”.

getőfüzetek. „Hoffmann Edit és Mária itt voltak. Azt akarom velük megértetni, hogy amikor felemelnek, ne a nyakamnál fogjanak, hanem a hátamnál, mert nagyon fáj.”²¹⁰

Babits halála után a Naptárban felváltva szerepel Rédeyék és Hoffmann Edith neve. A Rédey-hagyatékban található posztumusz Babits-kötetben²¹¹ egy kis cédula Török Sophie keze írásával: „Rédey Tivadarnak szeretettel Török Sophie.”²¹² 1946-ban még Török Sophie Baumgarten-díjat kap (ekkor Rédey a kuratórium elnöke), de Koháry Sarolta, Török Sophie utolsó éveinek²¹³ krónikása nem tesz említést arról,²¹⁴ hogy a Rédey házaspár: a lassan minden pozícióját elvesztő Tivadar és az Edithet ért tragédia miatt összeroppant Mária tartotta volna a régi kapcsolatot az Edith halálát ugyancsak rendkívül megszenvedő, egyre inkább bezárkózó Török Sophie-val.

*A Napkelet „exponense” vagy a Nyugat konzervatív segítője?
Rédey Tivadar közvetítő szerepe*

Rába György *Babits Mihály* című könyvében így ír Babits és Rédey kapcsolatáról: „A bölcsészkaron vált barátsággá a gyermekkori pajtásosság Rédey Tivadarral is, aki a húszas évektől a Nyugat folyóirat félszigetén élő Babits és más irodalmi, képzőművészeti körök kapcsolatát elsősorban biztosította...”²¹⁵

Csemez Paula tanítónő (Csemezné Buday Mariska leánya, Babits másod-unokatestvére, Rédey Tivadar unokahúgának keresztanyja) egy katolikus nőegyletben megismerkedett Zichy Rafaelnéval,²¹⁶ az ő közvetítésével került Rédey Tivadar a frissen létrejött Napkelethez.²¹⁷ Rédey a színházkritikai rovat munkatársa, később vezetője lett. 1924-ben jelenik meg a Napkeletnél kritikája Babits *Kártyavár* című regényéről,²¹⁸ 1925-ben pedig a *Sziget és tenger* című verseskötetről.²¹⁹ Németh László így emlékszik rá vissza: „A főemberek közül néhányan, mint Eckhardt, Pauler, mindjárt az első cikkeimnél mellem álltak, Rédey, aki a Nyugat-kör ízlését oltogatta bírálataival a szittyákba, szintén felmelegedett...”²²⁰ Rédey Tivadar egyébként segítette Németh László *Emberi színjáték* című regényének Napkeletben való közlését.²²¹

²¹⁰ Babits Mihály *Beszélgetőfüzetei: 1938*, szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1980, 35.

²¹¹ BABITS Mihály, *A második ének*, Bp., Nyugat, 1942.

²¹² A Rédey-leszármazottak tulajdonában.

²¹³ 1947-től Török Sophie haláláig.

²¹⁴ KOHÁRY, *i. m.*

²¹⁵ RÁBA, *Babits Mihály*, 7.

²¹⁶ Gróf Zichy Rafaelné Pallavicini Edina (1877–1960) Klebelsberg Kunó és Pauler Ákos mellett elnöke az 1922-ben létrejött Magyar Irodalmi Társaságnak, amely a Napkelet c. folyóirat létrejöttét támogatta.

²¹⁷ Györgyi Gézáne Zámor Magda fényképes családnaplója, 59.

²¹⁸ RÉDEY Tivadar, *Kártyavár*, Napkelet, 1924, 464–468.

²¹⁹ RÉDEY Tivadar, *Babits Mihály: Sziget és tenger*, Napkelet, 1925, 475.

²²⁰ NÉMETH László, *Ember és szerep* = N. L., *Homályból homályba*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1977, I, 306–440, 346.

²²¹ GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 71.

Mint ismeretes, a Nyugat 1923-ban súlyos válságba került. A Babits és Osvát közötti ellentét annyira kiéleződött, hogy Babitsban megfordult a Nyugattal való szakítás gondolata. Ahogyan az a Szekfű Gyula és Babits közti 1926-os levélváltásból egyértelműen lezűrhető (idézi Kollarits Krisztina *A híd túl messze volt* című cikkében),²²² főként Rédey Tivadar közvetítette az üzeneteket oda-vissza a Napkelet és költő barátja közt: „Rédey Tivadartól nagy örömmel értesültem, hogy nem idegenkedsz az *Il Principe*-nek a Napkelet Könyvtára számára való lefordításától” (Szekfű Gyula Babits Mihálynak, 1926. szeptember 9.); „...mint Rédey Tivadartól bizonynal már hallottad is, egy ideig nagy regényem befejezése szívta el minden időmet és erőmet...” (Babits Mihály Szekfű Gyulának). 1929 májusában, miután Babits neve lekerül a Nyugat címlapjáról, ismét Rédey közvetíti felé (levélben) Tormay Cécile meghívását a Napkeletbe, hozzátéve saját véleményét: „De ahogyan a dolgot Tormay Cécile most elképzeli, az talán nem is olyan egészen elképzelhetetlen. Szabad tetszésedből egyszer-mászor a mi lapjainkon megszólalnod – ha kedved tartja – valami nagy bajt nem okozhat.” A Napkelet részéről történő megkeresések végül nem jártak sikerrel, a konfliktusokon túllépve Babits maradt a Nyugatnál.²²³

Babits *Halálfiái* című regényéről nagyszámú kritika jelent meg a különböző orgánumban, Rédey Tivadar bírálata²²⁴ a Napkeletben. Érdekes megemlíteni egy személyes aspektust: míg Rédey, aki a regényben szereplő hősök modelljeinek egy részét maga is személyesen ismerte gyermekkorából, aki saját műveiben nem használta családtagjait témának vagy mintának (egyetlenegyszer jelenik meg édesanyja alakja, a *Prizma* című kötet verses ajánlásában), a *Halálfiái* bírálatában teljes mellszélességgel védi az író jogát ahhoz, hogy valóságos elemekből önálló univerzumot teremtsen művében.²²⁵ Maga Babits, Török Sophie későbbi visszaemlékezése szerint „...később megbánta a Halál fiait [!]. Főleg az édesanyja alakja okozott neki később sok fájdalmat.”²²⁶

Kollarits Krisztina hívja fel a figyelmet²²⁷ arra, hogy Babits Tessitori Nóriához írt levelében kiemeli a kritika elfogulatlanságát, hozzátéve, hogy a Napkeletben megjelenő kritikákban „más írókról szóló cikkekben is, minduntalan rá lehet találni nevemre, melyet általában illő tisztelettel és elfogulatlansággal emlegetnek”²²⁸ Kollarits Krisztina meglátását kiegészíthetjük azzal a feltételezéssel, hogy Tormay Cécile taktikai megfontolásain túl Rédey személyes szerepe sem tűnik elhanyagolhatónak.²²⁹ Török Sophie

²²² KOLLARITS Krisztina, *A híd túl messze volt: Babits és a konzervativizmus kapcsolata 1917–39*, Új Forrás, 2008/9, 40–56.

²²³ BASCH, 79. jegyzetben *i. m.*, 47.

²²⁴ Napkelet, 1927, 650–655. A bírálat később bekerült RÉDEY Tivadar *Kritikai dolgozatok és vázlatok c. tanulmánykötetébe*.

²²⁵ RÉDEY Tivadar, *Kritikai dolgozatok és vázlatok*, 72–85.

²²⁶ KOHÁRY, *i. m.*, 178.

²²⁷ KOLLARITS, *A híd túl messze volt*.

²²⁸ *Uo.*

²²⁹ A Napkeletben az említettekén kívül Rédeytől megjelent Babits-kritika: Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, 1934, 594–595.

Asszony a karosszékekben című verseskötetéről ugyancsak pozitív Rédey-kritikát közöl a Napkelet.²³⁰

Rédey Tivadar írta a Török Sophie-ról szóló cikket a Vajthó László szerkesztette *Mai magyar múzsa* című 1930-as, kortárs költők életrajzait tartalmazó gyűjteményében.²³¹ „...hozzánk szól, mintegy hangosan érez, szinte valami gyermeteg kíváncsisággal és megigézettséggel, mint akinek a saját művészete a legnagyobb meglepetés, s aki merőben nem is bizonyos felőle, komoly kompozíciót csalt-e ki a zongorából, vagy csak az izgalom vakmerőségével tenyérzsélességben leütötte a billentyűket.”²³² Ugyanebben a gyűjteményben Kárpáti Aurél így ír a könyvben szereplő Rédey-versekről: „halk szemérmes versek [...] amik ennek a szimpatikus és izléses poétának a talentumáról a legilletékeesebben tanúskodnak.”²³³ Babitsot a kötetben Schöpflin Aladár méltatja.²³⁴

Rédey Tivadar feltehetőleg nemcsak tekintélyes barátja iránti lojalitásból vállalta Török Sophie műveinek, művészetének méltatását, (erre, mint ismeretes, nem mindenki volt hajlandó azok közül, akiket Babits felkért),²³⁵ hanem valószínűleg maga is elfogult volt e tekintetben. Mindenesetre őszinte tiszteletről tanúskodik a személyes barátság mellett az a tény, hogy *Perc-sonett* című költeményét Török Sophie-nak ajánlotta. Az említett verset, minthogy a Török Sophie hagyatékában talált egyike hanglemezen volt hallható, először ismeretlen Babits-versnek hitték a kutatók, és az OSZK-ban 1983-ban rendezett Babits-émlékiállításon is mint ilyen hangzott el. Az Élet és Irodalom 1983. október 21-i számában az OSZK Kézirattára azután keretes közleményben tudatta, hogy tévedés történt, „A Perc-sonett [...] szerzője nem Babits, hanem a szoros baráti köréhez tartozó, finom ízlésű Rédey Tivadar.”²³⁶ A lap november 11-i számának szerkesztői üzeneteiben a dr. Györgyi Gézánek írt válaszában idézik olvasói levelét, melyben a könyvtár közleményét azzal egészíti ki, hogy a versnek nemcsak írója, hanem felolvasója is Rédey Tivadar volt, tehát az nem Babits, hanem Rédey Tivadar hangján hangzott el.²³⁷ A *Perc-sonett* egyébként először a Nyugat 1936/2. számában jelent meg, természetesen Rédey műveként.²³⁸ Sajnálatos módon a Magyar Rádió irodalmi adásaiban azóta is számos alkalommal Babits műveként adták le. Zámor Magdolna, később leánya, Zimányi Magda többször megkereste a Rádió irodalmi szerkesztőségét és jelezte a tévedést, ám a mai napig nem sikerült eredményt elérniük: a *Perc-sonett* legutóbb 2012. május 16-án hangzott el az MRI adásában Babits költeményeként. A verset magát egyébként a korabeli újdonság, a Pliaphon-lemez inspirálta, amely az akkori technikai

²³⁰ *Török Sophie: Asszony a karosszékekben*, Napkelet, 1929/12. A Napkeletben az említettek kivételével Rédey-től megjelent Török Sophie-kritika: *Török Sophie: Öröme születélt*, Napkelet, 1935/50–52.

²³¹ *Mai magyar múzsa*, szerk. VAJTHÓ László, Bp., Könyvbarátok Szövetsége, 1930.

²³² RÉDEY Tivadar, *Török Sophie* = *uo.*, 161–162.

²³³ KÁRPÁTI Aurél, *Rédey Tivadar* = *uo.*, 128–129.

²³⁴ SCHÖPFLIN Aladár, *Babits Mihály* = *uo.*, 11–13.

²³⁵ NÉMETH, *i. m.*, 422.

²³⁶ *Nem Babits a szerző* (közlemény), Élet és Irodalom, 1983. okt. 21., 9.

²³⁷ *Szerkesztői üzenetek*, Élet és Irodalom, 1983. nov. 11., 2.

²³⁸ RÉDEY Tivadar, *Perc-sonett (Török Sophie-nak)*, Nyugat, 1936/2, 142.

lehetőségeknek megfelelően egy percnyi hangrögzítést tett egy korongra lehetővé.²³⁹ Elmondható ugyanakkor az is, hogy ez a – Rédey Tivadar irányában hízelgő – tévedés nem véletlen: a *Perc-sonett* mesterien kidolgozott alkotás, amely akár valóban lehetne Babitsé.

Különös, de jellemző momentum: Rédey több mint két évtizeden át (1929–1950) tagja volt a Baumgarten-díj tanácsadó kuratóriumának (a testület elnöke: 1943–1948).²⁴⁰ Basch Lóránt így emlékszik Rédey beválasztására: „Amikor Osvát helyére Ambrus jelöltjével, Fenyő Miksával szemben, a testület a Szekfü által ajánlott Rédey-t választotta, [Ambrus] gyanút fogott, és ebben mindvégig megmaradt. Észrevételt nem tett, nem is tehetett volna a Péterfyn és a francia irodalom elméletén nevelkedett finom stílusza ellen. De benne, a Napkelet kritikájában, Tormay Cecil [!] exponensét látta. A kormány-szubvención épült folyóiratban pedig a Nyugatnak és az abba tömörült baloldali irodalomnak nem veszélytelen ellenfelét. [...] Utolsó ülésünkön [...] látta, hogy az évdíjat Halász Gábor kapja meg, ki akkor még a Napkelet munkatársa volt, sőt büszkesége. Ambrus ebben – Rédey személyén keresztül – Napkelet befolyást sejtett. Ebben tévedett...”²⁴¹ Rédey megválasztását láthatólag nemcsak Ambrus Zoltán fogadta rosszul, erről tanúskodik a liberális Esti Kurír cikke: „Magyar irodalmi körökben, sőt, a nagyközönség körében is bizonyára feltűnést és megdöbbenést fog kelteni az a határozat, amelyet ebben az ügyben a tanácsadó testület hozott...”²⁴² Hogy aggályuk mennyire igazolódott be, ill. mennyiben volt ez a kinevezés Babits részéről kiváló stratégiai lépés, amely a látszat ellenére sokkal inkább az alapítvány autonómiáját erősítette, mint gyengítette, az Rédey Tivadar tevékenységének tükrében könnyen megítélhető.

Pályája első felében – fiataalkori, már említett, A Hétben ill. a Nyugatban való közléseitől eltekintve – Rédey Tivadar a liberális irányzattal (is) szimpatizáló konzervatív kritikusként jellemezhető (véltetőleg az ő személyéhez köthető a fogadónapok konzervatív résztvevőinek jelenléte), aki még 1929-ben azon munkálkodott, hogy Babitsot megnyerje a Napkeletnek. Az 1933-as év nagy változást hoz, amely valószínűleg összefüggésbe hozható a németországi eseményekkel.²⁴³ ettől kezdve a Nyugatban is megjelenik számos kritikája,²⁴⁴ verse,²⁴⁵ tanulmánya²⁴⁶ (miközben azonban Napkelet-beli kriti-

²³⁹ GYÖRGYI Gézáné ZÁMOR Magdolna, *Rédey Tivadar*, 53–54.

²⁴⁰ BASCH, *i. m.*, 173–174.

²⁴¹ *Uo.*, 46.

²⁴² Esti Kurír, 1929. nov. 27., 4; közli KOLLARITS, *A régi ház...*

²⁴³ 1933. jan. 30. Hitler kancellárrá kinevezése.

²⁴⁴ A Nyugatban megjelent RÉDEY-kritikák: *Gerhart Hauptmann: Der Ketzer von Soana*, 1919/2; *Kortárs költők, kortárs kritika*, 1933/5, 310–312; *Török Sophie: Hintz tanársegéd úr*, 1934/10–11, 581–582; *A menekülő lélek: Kárpáti Aurél esszékötetete*, 1935/6, 507–509; *Viola: Sárközi György regénye*, 1935/8, 127; *Juhász Gyula új verseskönyve: Fiatalok, még itt vagyok*, 1935/9, 197–198; *Uralkodók és komédiások: Bárdos Artúr könyve*, 1936/5, 387–388; *Babits Mihály: Jónás könyve*, 1940/1, 1–3; *Juhász Gyula összes versei*, 1940/8, 370–372.

²⁴⁵ A Nyugatban megjelent RÉDEY-versek: *Július 1–5.*, 1917/20, 610–612; *Óda egy arany medallionhoz, Szicilián a kezéről*, 1918/10, 878; *Ketten: I. Csók: szivárvány alatt, Ketten: II. Csók: piros áfonya, Ketten: III. Csók: néma híradás, Ketten: IV: Csók: évelő virág*, 1933/8, 452; *Babits Mihálynak*, 1933/23, 494; *Esztergomi nyár, Az építész fia, Levél Kosztolányi Dezsőnek*, 1935/4, 273–275; *Perc-sonett (Török Sophie-nak)*, 1936/2, 142; *Vallató*, 1936/4, 252; *Búcsú Esti Kornéltól*, 1936/12, 431.

kusi működését nem adta fel).²⁴⁷ Míg pályája első felében színikritikái, cikkei a Napkeleten kívül nagyjából konzervatív lapokban látnak napvilágot: a Budapesti Szemlében, a Magyar Életben és a katolikus Életben²⁴⁸ (itt említjük meg, hogy főállásához kötődően 1925–1932 közt a Magyar Könyvszemle szerkesztője volt),²⁴⁹ pályafutása vége felé a Magyar Csillag mellett a Tükör című lapban²⁵⁰ is rendszeresen publikál.

Visszatérve az 1933-as évre, a lillafüredi írókongresszuson (amely ma leginkább József Attila *Óda* című versének születése révén ismert) hangzik el Rédey Tivadar előadása *Van-e jobboldali és baloldali irodalom?* címmel, amelyet a Nyugat közöl, Illyés Gyula és Schöpflin Aladár válaszcikkeivel együtt.²⁵¹ Rédey szerint jobb- ill. baloldali irodalom „...jobboldali megítélés szerint azért nincs, mert extra ecclesiam nulla salus, s ami a falakon kívül történik, az egyáltalán nem irodalom, pusztán destrukció; baloldali álláspontból pedig azért, mert e szerint az irodalom szükségképpen vagy baloldali, vagy nem irodalom, hanem: impotencia”, ugyanakkor úgy látja: „...a szellemi kézfogás [...] nem napi és pártszempontokhoz, hanem a megértésnek és megbecsülésnek bizonyára magasabb szempontjaihoz igazodik.” A felvetés arról tanúskodik, hogy Rédey különleges, egyedülálló kapcsolatrendszere nem véletlenül alakult úgy, ahogy, és arról, hogy ekkorra már személyes elhivatottságot érzett arra, hogy másokat is megnyerjen a liberális és a konzervatív gondolkodás összeházasítására eszméjének. Szinte credónak tekinthető gondolata: „A hagyományok talajából kiszakadva: élő művészet nem támadhat [...]. Lelki és formai lázadások nélkül pedig [...] az epigonizmusban rekedünk el.” Bár formálisan egyetértenek Rédey érvelésével (Illyés tréfásan meg is jegyzi: „Veszélyes és gyanús, ha a lövészárkok között, a dróttakadályok árnyékában két ellenséges katona összeparoláznak...”), a lényegét illetően sem Schöpflin, sem Illyés nem osztják véleményét. Illyés szerint „Nemzeti hagyományunk a baloldaliság...”, Schöpflin pedig a konzervatív oldal hatalmi eszközökkel való megtámogatását tartja a megosztottság fő okának.

Rédey Tivadart 1934-ben tagjául választja a Kisfaludy Társaság. Basch Lóránt a Baumgarten Alapítványról szóló könyvében említi, hogy az izületi betegségéből még nem teljesen felépült Babits elment a Kisfaludy Társaság ülésére, „...Rédeyre szavaz-

²⁴⁶ A Nyugatban megjelent RÉDEY-cikkek: *Van-e jobboldali és baloldali irodalom?*, 1933/13–14, 1–5; *Móra Ferenc*, 1934/4, 229; *Színpad és irodalom*, 1934/12–13, 31–36; *Filléres színész-kultusz*, 1935/2, 130–132; *Berzsenyi Dániel*, 1935/3, 237–241; *Ódry Árpád: Előadás a Vajda János Társaságban*, 1937/2, 119–125.

²⁴⁷ A jelenleg elérhető legteljesebb Rédey Tivadar-bibliográfia (szerk. ZIMÁNYI Magda): GYÖRGYI, *i. m.* (1991), 171–176.

²⁴⁸ *Rédey Tivadar = Magyar színházművészeti lexikon*, főszerk. SZÉKELY György, Bp., Akadémiai, 1994, 643.

²⁴⁹ GYÖRGYI Gézáne ZÁMOR Magdolna, *Rédey Tivadar*, 51.

²⁵⁰ A Tükör c. folyóiratban megjelent RÉDEY-cikkek: *Mindnyájunk tanítója: Schöpflin Aladár kritikai tevékenységéről*, 1942/10, 401–403; *Németh László: Cseresnyés c. darabjáról*, 1942/2, 104–106; *Harsányi Zsolt: A bolond Ásvayné c. darabja a Nemzeti Színházban*, 1942/3, 147–150; *Bibó Lajos: Hibások és Hubay Miklós: Hősök nélkül c. darabok a Nemzeti Színházban*, 1942/6, 266–268.

²⁵¹ RÉDEY, *Van-e jobboldali és baloldali irodalom?*, 1933/13–14, 1–5; ILLYÉS Gyula, *Van-e jobboldali és baloldali irodalom*, 1933/15–16, 93–97; SCHÖPFLIN Aladár, *Van-e jobboldali és baloldali irodalom?*, *uo.*, 98–100.

ni.²⁵² 1935-ben, a Baumgarten-díj körüli nevezetes vitában Rédey akaratlanul is megerősítette Babitsot végső döntésében (ti. hogy ne József Attila kapja a díjat). Basch Lóránt így emlékszik vissza erre: „Betoppant egyik tanácstagunk, Rédey Tivadar, akit Babits, mint versértőt sokra becsült. Tőle csak azt kérdezte meg, nem tartaná-e korainak a díjat W. S.²⁵³ számára? Az meggyőzően fejtegette, hogy semmiképpen nem.”²⁵⁴

Vértesy Miklós megemlékezése szerint 1935-ben Rédey Tivadart az OSZK helyettes főigazgatójává nevezik ki, ő volt „a könyvtár bölcse”,²⁵⁵ őhöz fordulhatott mindenki tanácsért, felvilágosításért. Kosztolányi Dezső (aki Rédey Tivadart még a Négyesy-semináriumon ismerte meg) az *Alakok* című novelláskötetében őt örökíti meg névtelenül mint a „Könyvtáros”-t.²⁵⁶ Sík Sándor levélben mond hálás köszönetet Rédey Tivadarnak azért, mert felvette gyakornoknak két egykori tanítványát: Ortutay Gyulát és Tolnai Gábort a Nemzeti Múzeumba.²⁵⁷ Tolnai Gábor visszaemlékezése erre az időszakra: „1935-ben lehetett, amikor először voltam Babitséknál – hogy úgy mondjam – családi környezetben, lakásukon. Rédey Tivadar és felesége, Hoffmann Mária és Halász Gábor vittek el hozzájuk, vacsora után, egy feketére.”²⁵⁸ Ortutay és Tolnai egyébként a Rédey-fogadónapok rendszeres látogatói. Ortutay Gyula nemrég kiadott *Naplójában* megemlíti, hogy Rédey Tivadar ötvenedik születésnapján (amely éppen 1935-re esett) Szerb Antal tréfásan „ötvenéves fennállása alkalmából” gratulált az ünnepeltnek.²⁵⁹ A Rédey-leszármazottak őriznek egy példányt Ortutay Gyula 1936-ban megjelent díszkötéses kis *Jézus jelenése (Fedics Mihály mondása alapján)* című könyvéből, a szerző karácsonyi dedikálásával.²⁶⁰

1937-ben megjelenik Rédey *A Nemzeti Színház története* című monográfiája,²⁶¹ amelyről Schöpflin Aladár ír elismerő kritikát a Nyugatba.²⁶² Rédey Tivadar 1938-ban lesz a Magyar Tudományos Akadémia Széptudományi Szakosztályának levelező tagja. Magától értetődő, hogy 1941-ben ott találjuk Babits ajánlói közt, Voinovich Géza, Petrovics Elek és Pukánszky Béla mellett.²⁶³ A beszélgetőfüzetek tanúsága szerint ő egyeztetette az Akadémiánál Babits betegsége miatt a székfoglaló lehetséges időpontját,²⁶⁴ és Ba-

²⁵² BASCH, *i. m.*, 98.

²⁵³ Weöres Sándor.

²⁵⁴ BASCH, *i. m.*, 113.

²⁵⁵ VÉRTESY Miklós, *Rédey Tivadar (1885–1953)*, Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1959/3, 181–182.

²⁵⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Könyvtáros = K. D., Bölcseiől a koporsóig: Alakok*, Bp., Szépirodalmi, 1959, 318–320; GYÖRGYI Géza, ZÁMOR Magdolna, *Rédey Tivadar*, 51.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ TOLNAI Gábor, „Magad emésztő”, *Kortárs*, 1975/7, 1117–1136, 1123.

²⁵⁹ ORTUTAY Gyula, *Napló*, II, Bp., Alexandra, 2009, 220.

²⁶⁰ *Jézus jelenése: Fedics Mihály mondása alapján lejegyezte Ortutay Gyula*, Bp., Kóródi Ny., 1936.

²⁶¹ RÉDEY Tivadar, *A Nemzeti Színház története*, Bp., Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1937.

²⁶² SCHÖPFLIN Aladár, *A Nemzeti Színház története: Rédey Tivadar könyve*, Nyugat, 1938/2, 146–147.

²⁶³ VOINOVICH Géza, *Tagajánlás a M. T. Akadémiába = Babits Mihály száz esztendeje: Kritikák, portrék*, szerk. PÓK Lajos, Bp., Gondolat, 1983, 247–248.

²⁶⁴ *Babits Mihály beszélgetőfüzetei: 1940–41*, szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1980, 165.

bits előadását is ő olvasta fel a nagybeteg költő helyett, nem sokkal annak halála előtt.²⁶⁵ Rédey Tivadar ugyanakkor a Vajda János Társaságnak is tagja (1937-től bekerül ennek tisztikarába). 1940 májusában a Vajda János Társaság Babits-estet rendezett Ascher Oszkár, Hont Erzsébet, Péchy Blanka, Simonffy Margot közreműködésével, ezen Rédey Tivadar mondott bevezetőt.²⁶⁶

Babits temetéséről Bóka László így emlékezik meg: „Az Akadémia és a Kisfaludy Társaság [...] Rédey Tivadarra bízta szavukat.²⁶⁷ a meghitt barát, Bajza temesse Vörösmartyt.”²⁶⁸ Az *Emlékkönyv*ben szerepel személyes hangú, gyermekkori barátságukat megidézõ megemlékezése is, amelyből fentebb több részt is idéztünk.²⁶⁹

1941–42-ben az egyre nehezebb helyzetben lévõ Vajda János Társaság elnöke lesz.²⁷⁰ Ez idõ tájt számos (a zsidótörvények által sújtott) író és előadó számára ez volt az egyetlen hely, ahol felléphetett. Gellért Oszkár így emlékszik vissza Rédey ottani ténykedésére: „Elnöke volt a Vajda János Társaságnak is s ott például a Horthy-korszak legdühödtebb éveiben az én verseim közül olyanokat szavaltatott el, hogy meg kellett kérdeznem tőle: nem fél-e a következményektől, amelyek hivatalában érhetik emiatt.”²⁷¹ Az a tény, hogy az egyre kritikusabb időkben az ő személyéhez fűzték a társaság fennmaradásának reményét, nagyon jól jelzi helyzetének különleges voltát. Az ő megválasztása volt az, amit a társaság tagjai még elfogadható kompromisszumnak tartottak, ugyanakkor joggal remélhették, hogy Rédey Napkelethez kötődő neve védelmet jelenthet számukra. Érdekes párhuzamosság (nem az egyetlen Rédey Tivadar életében): 1942-ben a Kisfaludy Társaságnak is titkára lesz, 1943-ban pedig megkapja a Társaság Greguss-díját.²⁷²

A Rédey-leszármazottak birtokában megõrzõdött számos szerzõ – Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezsõ, Szabó Lõrinc, Szerb Antal, Illyés Gyula, Németh László, Halász Gábor, Cs. Szabó László, Falu Tamás, Sík Sándor, Török Sándor (hogy csak a legismertebbeket említsük) – Rédey Tivadarnak dedikált könyve, amelyekrõl nem tudható: a Baumgarten Alapítvány kurátorának, a Napkelet kritikusanak, Babits befolyásos tanácsadójának, avagy a jó barátjának szólnak-e...

Epilógus

Szabó Lõrinc 1945 tavaszán így ír naplójában a Rédeyéknel tett látogatásáról: „Délután Rédey Tivadaréknál. Irtózatos az a romlakás a II. emeleten. Csak úgy bámultam, a kövek között egy kiszakadt könyvlap: Jason és Medea, nyilván a Grillparzeré. Mici az I.

²⁶⁵ GYENES György, *Babits Mihály daganatos betegsége* = „... Kínok és álmok közt...”, 16. jegyzetben *i. m.*, 171–226, 183.

²⁶⁶ SZALAI, *A Vajda János Társaság*, 124.

²⁶⁷ *Beszédek a ravatalnál* = *Babits emlékkönyv*, 277–283, 278–279.

²⁶⁸ BÓKA László, *A temetés* = *uo.*, 274–276.

²⁶⁹ RÉDEY, *Babits Misi*.

²⁷⁰ SZALAI, *i. m.*, 64.

²⁷¹ GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*, Bp., Művelt Nép, 1954, 334.

²⁷² GYÖRGYI Gézáné ZÁMOR Magdolna, *Rédey Tivadar*, 51.

emeleten, iszonyúan levert. Jobban, mint mi. Az édesanyja²⁷³ is meghalt, rossz táplálkozás. Csak most kondoleálhattam Edit szerencsétlenségéhez.”²⁷⁴ Hoffmann Edith elvesztésén nővére, Mária sohasem tudta túltenni magát, bár *Hoffmann Edith emlékezete* című, a Válaszban 1947-ben megjelent írásában fegyvelmezett tárgyilagossággal emlékszik rá.²⁷⁵

Magát Rédey Tivadart 1945 decemberében nyugdíjazzák az OSZK-ban. A Kisfaludy Társaságban előadást tart, szervező munkát végez a Társaság megszüntetéséig. Néhány cikke még megjelenhetett. „1947-ben még nem látszott minden elveszve. Rédey még publikált, például az Új Időkben, de már készülődött a fordulat.”²⁷⁶ „...egyre ritkábban jelentek meg cikkei, az utolsó *Krúdy Gyuláról* 1949-ben.”²⁷⁷ 1948-ban még megválasztják az Akadémia rendes tagjának, de Pethes Imréről szóló székfoglalóját már nem tarthatja meg.²⁷⁸ A Baumgarten Alapítvány kuratóriumának elnökeként tevékenykedik 1943–1947 között. 1949-ben felosztatják az Akadémia Széptudományi szakosztályát és tagjait törlik, rehabilitálásukra csak 1989-ben kerül sor. Rédeyné Hoffmann Mária 1949-ben agyvérzésben elhunyt.²⁷⁹ Tolnai Gábor *Árnyékból szőtt lelkek* című könyvében mind Rédeyné halálának okaként, mind pedig az időpontot illetően téves adatokat közöl, eszerint Hoffmann Mária megtévelyodott volna, és a Balassa utcai idegklinikán halt volna meg 1946-ban.²⁸⁰ Tévedéséből ítélve Tolnai Gábor ebben az időszakban nem tartotta a kapcsolatot a Rédey házaspárral. Más, de ugyancsak téves (1945) évszámot közöl az ÚMIL az elhalálozás dátumaként.²⁸¹ 1949-ben (Ortutay Gyula vallás- és közoktatási minisztersége alatt) felosztatják az Országos Színészegyesület Színészképző Iskoláját is, ahol 1946 és 1948 között Rédey Tivadar színháztörténetet oktatott. Sem „napkeletes” múltja, sem Babits barátsága nem válik előnyére... Gellért Oszkár megemlíti, hogy Schöpflin temetésén Rédey nem akart szóba állni vele, avval vádolva őt, hogy [Gellért] Rédeyt „kitörölte a magyar irodalomból”.²⁸²

Keserű, magányos, zárkózott emberként éli utolsó éveit, lassan szinte csak nővére, sógornói, és unokahúga családjával tart fenn kapcsolatot. Maga is érezte testi és szellemi erőinek hanyatlását. Utolsó éveiben finom öngúnyval így mutatkozott be (Szép Ernőt idézve): „Rédey Tivadar voltam”.²⁸³ 1953. január 27-én hal meg, tüdőgyulladásban. Utolsó útjára – hozzátartozóin kívül – Szabó Lőrinc, Németh Lászlóné, Galamb Sándor,

²⁷³ Hoffmann Frigyesné Engel Mária (a leánynev id. Rédeyné kapcsos noteszéből tudható).

²⁷⁴ SZABÓ Lőrinc, *Birákhöz és barátokhoz*, Bp., Magvető, 1990, 123.

²⁷⁵ RÉDEY Mária, *Hoffmann Edith emlékezete*, Válasz, 1947/4–5, 392–395.

²⁷⁶ FRIED, I. jegyzetben *i. m.*, 594–595.

²⁷⁷ VÉRTESY, *i. m.*, 182.

²⁷⁸ GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái*, <http://gulyaspal.mtak.hu> (2012.10.08).

²⁷⁹ A kályhát próbálta begyűjtani otthon, amikor egyik pillanatról a másikra rosszul lett és meghalt. GYÖRGI Gézáné ZÁMOR Magdolna, *Rédey Tivadar*, 48–54, 52.

²⁸⁰ TOLNAI, *Árnyékból szőtt lelkek*, 27.

²⁸¹ *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 1994, 816.

²⁸² GELLÉRT, *i. m.*, 335.

²⁸³ VÉRTESY, *i. m.*, 182.

az OSZSZI utolsó igazgatója²⁸⁴ és Possonyi Erzsébet, az OSZK munkatársa kíséri.²⁸⁵ Halála után kerültek nővére családjának birtokába a cikkben említett könyvek, dokumentumok. Rendkívül kiterjedt irodalmi-közéleti, kulturális tárgyú levelezését később nővérenek leánya, Zámor Magdolna az MTA Könyvtárának adta át, Rédey személyes vonatkozású hagyatékát pedig gondosan egyben tartotta és őrizte.²⁸⁶ Zámor Magdolna Rédey Tivadarról szóló cikkét – már az ő halála után tíz évvel – a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros című folyóirat közölte, Rédey halálának 50. évfordulója alkalmából.²⁸⁷

Rédey Tivadar munkássága kevésbé ismert és még kevésbé feldolgozott. Ebben szerepet játszhat egyrészt született szerénysége, hajlama a háttérben maradásra – Vértesy Miklós, már idézett cikkében²⁸⁸ így emlékszik rá: „Mint ember finom lelkű, szeretetre méltó egyéniség volt, segíteni kész kartárs, emberséges feljebbvaló. Magánügyeiben rendkívül gyámoltalan, mások védelmében rendkívül gerinces.” Másrészt az is szembe-tűnő, hogy míg a Babitsról szóló kortársi visszaemlékezésekben (Basch Lóránt, Jékely Zoltán, Farkas Zoltán, Szabó Lőrinc, Gál István stb.) gyakran és hangsúllyal szerepel a neve, a háború után baloldali karriert befutott Gellért Oszkár, Tolnai Gábor és Ortutay Gyula memoárjukban jobbra mint mellékes, jelentéktelen figurát említik, a fiatalabb szerzők Babitsról szóló munkáiban (Rába György, Pók Lajos, Belia György, Sipos Lajos) pedig szinte alig találkozunk a nevével. A több évtizedes hallgatás tehát Rédey esetében meghozta „eredményét”.

Fried István figyelemfelhívó értékelésével csak egyetérteni lehet: „Rédey Tivadar a kettészakadt irodalompolitika közvetítő-kiegyenlítő személyisége volt [...] akadémikusként éppen úgy igyekezett az akadémizmus ügyét szolgálni, mint a modernebb szemléletű irodalomét, tudományét. Ez szerezte meg számára mindkét oldal megbecsülését. A harmincas években lassan-lassan változó intézménystratégiák egyik (ki)munkálója (az eddig általam ismert adatok szerint) Rédey Tivadar volt, akinek szervező-közvetítő munkája az eddigieknél jóval több figyelmet érdemel.”²⁸⁹

Babitsot a Tanácsköztársaság alatt vállalt egyetemi tanári működése, ill. az Uj Világ²⁹⁰ című újságban megjelent *Az igazi haza* című írása miatt a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920-ban elmarasztalta. Babits kérésére 1927-ben revíziós vizsgálat történt. Pintér Jenő²⁹¹ tanker. kir. főigazgató a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárához fordul, hogy másolatot készíthessen a több évvel korábbi, Uj Világban szereplő Babits-cikkről, amely az eredeti vád szerint „métélyezőleg hatott az ifjúság-

²⁸⁴ Galamb Sándor (1886–1972) tanár, dramaturg, színikritikus, irodalomtörténész, az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájának utolsó igazgatója.

²⁸⁵ GULYÁS, *Magyar írók élete és munkái*, i. m.

²⁸⁶ Köszönet Györgyi Erzsébetnek, aki a Rédey-hagyatékkal kapcsolatos információkat a rendelkezésemre bocsátotta.

²⁸⁷ GYÖRGYI Gézáné ZÁMOR Magdolna, *Rédey Tivadar*, 48–54.

²⁸⁸ VÉRTESY, i. m., 182.

²⁸⁹ FRIED, I. jegyzetben i. m., 594–595.

²⁹⁰ Uj Világ (1919), rövid életű radikális ifjúsági lap, alapította Purjesz Lajos.

²⁹¹ Pintér Jenő (1881–1940) irodalomtörténész.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2019. évfolyam 143. szám

ra”.²⁹² A megkeresésre a könyvtár részéről Rédey Tivadar könyvtárnok válaszol: „A kérdéses folyóiratból a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában csak a 2. és a 3–4. füzet van meg. Ezekben a szóbanforgó cikk nem található.”²⁹³ Minthogy a cikket máshonnan sem sikerült megszerezni – tekintve, hogy „felsőbb rendelkezésre” a többi forradalmi jellegű irománnyal együtt már korábban megsemmisítették a fellelhető példányokat,²⁹⁴ Babits pedig, saját bevallása szerint, nem is kapott annakidején korrektúrát saját cikkéről –, a vizsgálatot vezető tanker. kir. főigazgató jelentése szerint „A kérdéses cikk áttanulmányozása [...] nem volt lehetséges...”²⁹⁵ A revízió egyébként kompromisszumos eredményt hozott: Babitsot fel nem mentették, de jó magaviseletére és költői érdemeire való tekintettel kegyelemben részesült. Hogy vajon valóban nem volt-e megtalálható az OSZK-ban az 1919/1. szám, amelynek hiánya Babits számára rendkívül kedvező helyzetet teremtett a revíziós vizsgálat kimenetele szempontjából, azt ma már teljes bizonyossággal szinte lehetetlen kideríteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a nyilvántartásban semmi nyoma nincs annak, hogy az Uj Világnak a könyvtárba kötelespéldányként bekerült és ma is hiánytalanul meglévő számai közül (1, 2, 3–4) bármelyik bármikor elveszett volna, ez annál is kevésbé valószínű, minthogy éppen a hatóságilag előírt példánymegsemmisítések miatt a pótlás évtizedekig gyakorlatilag lehetetlen lett volna...

1. kép. Erzsébetfalva, 1903. Rédeky Alajos, Rédey Tivadar, Rédey Erzsébet, Lechner Tekla (pécsi rokon), id. Rédey Tivadarné Kornis Flóra, Rédeky Alajosné Vass Erzsébet

²⁹² JANKOVICS József, *Babits Mihály fegyelmi büntetésének revíziós eljárása ismeretlen dokumentumok tükrében*, ItK, 2001, 183–213, 203.

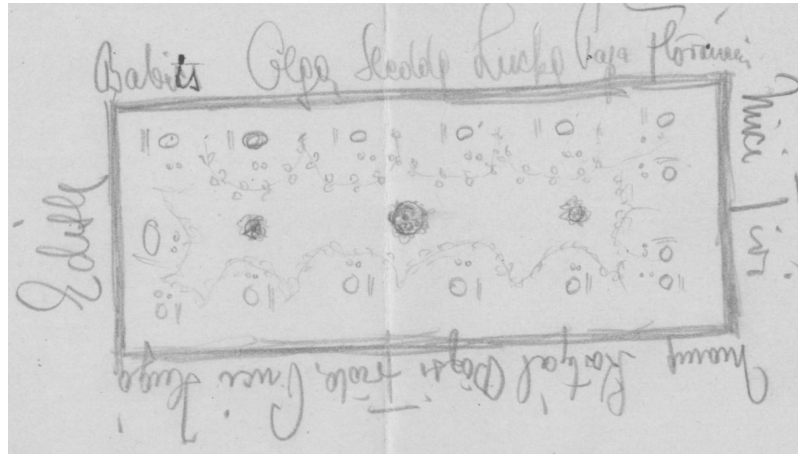
²⁹³ *Uo.*, 207.

²⁹⁴ *Uo.*, 188.

²⁹⁵ *Uo.*, 205.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

2. kép. Rédey Tivadar és Hoffmann Mária 1917. október 24-én tartott eljegyzési ebédjének ültetési rendje (Hoffmann Edith rajzán Zámor Magdolna utólag átjavította Babits pontatlanul írt nevét)

3. kép. Hoffmann Mária, Rédey Tivadar és Hoffmann Edith Firenzében 1925-ben

BOLLOBÁS ENIKŐ

NŐK FÉRFIAK KÖZÖTT: A MÁRAI-HÁROMSZÖGRŐL

A nő feletti kontroll sajátos technológiai a patriarchátus lényegi elemeit alkotják. E vonatkozásban érdemes felidézni azt a Claude Lévi-Strauss, René Girard, Gayle Rubin és Eve Kosofsky Sedgwick által felállított tételt, miszerint a patriarchátusban a nő alapvetően a férfiak közti kapcsolat közvetítő eszköze. Lévi-Strauss rámutat, hogy a „házassági szabályok” azért alkotják a „társadalom alapszövetét”, mert meghatározzák a társadalmi intézményeket is.¹ Erre az exogám házasság példáját említi, amely egyszerűen a vérfertőzés elkerülését tűnik szolgálni. De Lévi-Strauss szerint a családon kívüli nőkkel kötött házasság ezen a közvetlen funkcion túl a patriarchátus társadalmi intézményeire is kihatással van, amennyiben az valójában a két család férfitagjai közötti szövetséget teremti meg a nő közvetítésével. A francia antropológus szerint ez az exogám házasságok igazi hivatása, hogy férfiak más férfiakal kerüljenek közeli kapcsolatba: „Az a globális cserekapcsolat, ami a házasságot képezi, nem egy férfi és egy nő között létesül, akik éppúgy adnak, mint ahogyan kapnak valamit, hanem férfiak két csoportja között, és abban a nő a csere egyik tárgyaként szerepel, nem pedig azon felek egyikeként, akik között a csere lezajlik.”²

René Girard ezt a tételt a freudi Oidipusz-elmélettel ötvözve – és az európai regényirodalom klasszikusaira (Cervantes, Stendhal, Flaubert, Dosztojevszkij, Proust) támaszkodva – állítja, hogy a vágykapcsolatok alapkonfigurációja hárompólusú, vagyis két alanyi és egy tárgyi helyzetet elfoglaló személy közti háromszöget alkotnak. A Girard-féle háromszögben a két alany általában két rivális férfi, akik a mindkettőjük által vágyott nőért mint a győztesnek kijáró díjért harcolnak egymással. De egy diskurzus is lehet a közvetítő harmadik: ez történik például Emma Bovary esetében, akinek a vágyát a romantikus hősnők képviselte „modell” közvetíti.³ Girard szerint a hárompólusú vágykapcsolatok lényeges vonása, hogy a vágy nem a tárgyban, hanem az alanyban gyökere-

¹ Claude LÉVI-STRAUSS, *Faj és történelem*, ford. BOJTÁR Péter, Bp., Napvilág Kiadó, 1999, 45.

² „La relation globale d'échange qui constitue le mariage ne s'établit pas entre un homme et une femme qui chacun doit, et chacun reçoit quelque chose ; elle s'établit entre deux groupes d'hommes, et la femme y figure comme un des objets de l'échange, et non comme un des partenaires entre lesquels il a lieu.” Claude LÉVI-STRAUSS, *Les Structures élémentaires de la parenté*, Paris, Presses Universitaires de France, 1949, 135.

³ René GIRARD, *Deceit, Desire, and the Novel: Self and Other in Literary Structure*, ford. Yvonne FRECCERO, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1972, 5.

zik,⁴ mégpedig úgy, hogy valójában a Másik szubjektummal való versengés hozza létre,⁵ s a Másik közelségével fel is erősödik.⁶

Gayle Rubin szerint a nők kifejezetten olyan ajándékként szolgálnak, amilyent Marcel Mauss a primitív népek szokásai között írt le; a legváltozatosabb tárgyak kerülhetnek az ajándékok közé: étel, áldás, szavak, nevek, eszközök és nők. Utóbbi esetben lényeges, hogy mindig a férfi az ajándékozó, míg a nő az ajándékozás tárgya,⁷ s a nők „forgalmának” hasznélvezői is mindig a férfiak.⁸ Rubin azt állítja, hogy a nők effajta csereárúként való funkcionálása a patriarchális társadalmak szerkezeti elemévé vált.⁹ A Girard eszmefuttatását értelmező Kosofsky Sedgwick pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a játékban részt vevő férfiak és nők között nincsen rejtett szimmetria; sőt *gender*-szempontból éppen aszimmetrikus ez a séma, hiszen egyenlőtlen hatalmi viszonyokat tükröz.¹⁰ Az egyenlőtlen szereposztás pedig, írja Sedgwick, pontosan megfelel annak a lacani elméletnek, miszerint a nyelv, a törvény és a phallosz az apáé, a férfié.¹¹ Megfelel továbbá Heidi Hartmann patriarchátus-definíciójának, miszerint itt „a férfiak közti viszonyok [...] olyan kölcsönös függőséget és szolidaritást hoznak létre vagy alkotnak meg férfiak között, amelyek a nők fölötti uralmukat segítik elő”.¹² Mindez pedig a patriarchátus nőket kizáró homoszociális aspektusát erősíti, ami Sedgwick szerint valójában nem más, mint a férfi homoszexualitás előszobája.

A Girard-féle háromszögben megképzett férfibarátok és eszközszerű-közvetítő nők sémája számos Márai-szövegben fellelhető; ezekben a két férfi, de közülük is inkább a dominánsabb alkalmazza a sajátos kontrolltechnológiát. A Girard-féle háromszöget olyan triviális módon játsszák újra e művek szereplői, hogy akár „Márai-háromszögnek” is nevezhetnénk a Márai-*oeuvre*-nek ezt a narratív alapsémáját. Úgy vélem, Márai ezt is iterálja: vagyis az a művelet, mely Szávai János szerint igazán jellemzi Márai visszaemlékező prózáit,¹³ a drámai és prózai szövegekben is fellelhető. S az egyik iterált struktúra éppen a formáció, melyet Márai-féle háromszögnek nevezhetünk.

Jelen vizsgálódásaimban a *Kaland* című színművet, *A gyertyák csonkig égnek* és a *Válás Budán* című regényt tárgyalom. Mindegyikben a háromszög újrájátszásáról van szó: mindhárom mű két rivális férfi között lezajló nagy lévinas-i „szemtől szembe”, az „arc

⁴ *Uo.*, 15.

⁵ *Uo.*, 64.

⁶ *Uo.*, 83.

⁷ Gayle RUBIN, *The Traffic in Women: Notes towards a “Political Economy” of Sex = The Second Wave: A Reader in Feminist Theory*, ed. Linda NICHOLSON, New York, Routledge, 1997, 27–62, 35.

⁸ *Uo.*, 37.

⁹ *Uo.*, 39.

¹⁰ Eve Kosofsky SEDGWICK, *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*, New York, Columbia University Press, 1985, 23.

¹¹ *Uo.*, 24.

¹² „...relations between men [...] establish or create interdependence and solidarity among men that enable them to dominate women”. Heidi HARTMANN, *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union = Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, ed. Lydia SARGENT, Boston, South End Press, 1981, 1–41, 14.

¹³ SZÁVAI János, *A kassai dóm: Közelítések Márai Sándorhoz*, Pozsony, Kalligram, 2008, 7.

epifániája” kiváltotta tisztázást¹⁴ állít elénk (általában valóban a Szávai által kimutatott eltávolodás–visszatérés paradigmát követve),¹⁵ mindháromban végérvényesen passzív (halott) a vetélkedésük tárgyát képező nő, s végül mindhárom szövegben (de legalábbis az első kettőben) markáns kontrolltechnológiákat alkalmaz a domináns férfi – általában vetélytársával és a nővel szemben egyaránt.

Már a legkorábbi mű, a *Válás Budán* (1935) narratív szerkezetében is föllelhetők a szóban forgó háromszög kellékei: a két régi barát és a halott (ez esetben ténylegesen holtan fekvő) nő, aki a két férfi közti kapcsolatot jelenti, valamint a valódi helyzet feltárásának belső parancsa. Igaz, Kőmives Kristóf válóperes bíró és Greiner Imre orvos nem olyan sorsszerű barátok, mint a másik két szöveg férfialakjai, de őket is összeköti a végleg passzív alakba kényszerített nő, Greiner válni készülő felesége. Amikor pedig Anna rádöbben, hogy mindvégig a bírót szerette, ciánt vesz be. Orvos férje nem tudja (talán nem is akarja) megmenteni, s ezt a tétovázást, illetve szakmai passzivitást aktivitásnak éli meg: „ma délután megöltem a feleségemet”, mondja.¹⁶ Greiner a halott nőt magára hagyva jelenik meg a gyermekkori barát konzolidált életében: „mindenáron bíróra van szükségem”.¹⁷ De valójában nem is ítéletért jön, hanem azért, hogy válaszokat kapjon Kőmivestől nagy dilemmájára. Átbeszélgetik az éjszakát (akár, mint látni fogjuk, *A gyertyák csonkig égnek* két barátja), s a beszélgetés irányát mindvégig kontrolláló, úgyszólván monológot folytató Greiner arra kíván választ kapni a bírótól, hogy kölcsönös volt-e a vonzalom: „az elmúlt nyolc esztendőben te nem álmodtál soha Annával?”, kérdezi.¹⁸ Akár a tábornok *A gyertyák csonkig égnek*ben és Kádár a *Kalandban*, ő is biztos benne, hogy felesége szerette, de bosszantja, hogy a nő vágya, tudatalatti nagy vonzódása, a kontrollálhatatlan kötés Kőmives felé irányult. Mindent tud felesége rejtett érzéseiről, álmairól, vágyairól – pontosabban „kalandjairól” (idézi Annát: „Álom, az a kaland”¹⁹), tehát jól tudja, hogy felesége Kőmivest szerette. De ami valójában érdekli, az az, hogy a férfi mit érzett. „Ő szeretett engem, másképp nem is képzelhető. De hozzád volt kötve [...]. Szükségem lenne ellenpróbára. Ezért vagyok itt.”²⁰ „Meg kell tudni az igazat, a mondat másik felét is kell hallanom. [...] Anna elkezdte a mondatot, most, kérlek, fejezd be.”²¹ Kőmives be is fejezi: „igen”, „többször”. Végül Greiner – a halott asszonyt immár végképp kiiktatva kettőjük viszonyából – eljut a legintimebb szféráig, s fölteszi utolsó kérdését: „...megtörtént ebben a tíz évben és három hónapban, hogy együtt voltál valakivel... testi együttlétre gondolok... s az együttlét alatt élesen, világosan, félreérthetetlenül felmerült előtted Anna arca?”²² Kőmives a kitérő válasszal is

¹⁴ Emmanuel LÉVINAS, *Teljesség és Végtelen: Tanulmány a külsőről*, ford. TARNAY László, Pécs, Dianioia–Jelenkor Kiadó, 1999, 178.

¹⁵ SZÁVAI, *i. m.*, 10.

¹⁶ MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, 1993, 88.

¹⁷ *Uo.*, 93.

¹⁸ *Uo.*, 99.

¹⁹ *Uo.*, 17.

²⁰ *Uo.*, 136.

²¹ *Uo.*, 139.

²² *Uo.*, 140.

egyenes feleletet ad. Bár Greiner látszólag a felesége miatt jött el régi barátjához, akivel látszólag Anna kapcsolja össze, végül Kőmives Kristófhoz jut el, az ő ágyába, az ő elfojtott-bevallhatatlan vágyaiba, szexuális tudatalattijába.

A *Kaland* című színműben ennél jóval látványosabban jelenik meg nemcsak a háromszög, de az a korábban említett patriarchális-paternalista szkript is, amely szerint a medikalizálódó kontroll teljes rendelkezési szabadságot ad a férfinak a női test és a női élet fölött, elszenvadó tárgyként képezve meg a férjének és az orvostudománynak kiszolgáltatott nőt. A házasságból kilépni készülő nőnek a patriarchális dramaturgia szerint bűnhődnie kell: jelen esetben a halálos betegséggel, valamint az azt tetéző teljes házastársi és orvosi kontrollal.

Az 1940-ben bemutatott darab főhőse Kádár Péter „orvostanár”, akinek az élete néhány óra leforgása alatt szörnyű fordulatot vesz. Igaz, a nap jól indul, hiszen eredményei elismeréseként az ünnepelt belgyógyász-onkológus saját klinikáját nyithatja meg, ahol tudományos kutatásait és magánpraxisát ötvözve folytathatja az egész emberiség számára áldásos tevékenységét. De a klinika ünnepélyes megnyitója után megjelenik ifjúkori barátja, egykori munkatársa, Dr. Szekeres, aki azzal vádolja, hogy népszerűsége és elismertsége ellenére Kádár valójában feláldozta tudományos karrierjét, amikor az aszkézist követelő elhivatottsággal szakítva a gazdagságot és a társadalmi sikert választotta – mindezt pedig a régi barát szerint pusztán azért, hogy gyönyörű fiatal feleségét megtarthassa. „Te elmenekültél a feladat elől egy kalandba, amelynek emberi kapcsolat a neve”, mondja Szekeres.²³ E sorsfordító napon Kádárnak azzal is szembe kell néznie, hogy Anna el fogja hagyni, ráadásul a klinika későbbi vezetésére kiszemelt tanársegéddel, Dr. Zoltánnal akar összeházasodni. Szörnyű napja betetőzéseként ő maga állítja fel a nő tragikus diagnózisát: Annának tüdőrákja van, alig fél éve van hátra. Nagyvonalúságát igazolandó, Kádár ekkor nemcsak elengedi feleségét (aki elől egyébként kíméletből eltitkolja betegségét), de maga küldi el őt azzal, hogy ígérje meg, a szerelem elmúltával majd őhozzá tér vissza. Tanársegédjét pedig arra utasítja, hogy szeretőként és orvosként kísérje el Annát erre az útra, mégpedig úgy, hogy közben végig az ő utasításait követi. Megköveteli, hogy a fiatal orvos minden luxust biztosítson a nőnek, amihez az anyagi fedezetet ő maga nyújtja majd. Egy hotelnak is beillő francia szanatóriumba küldi őket, ahol a nő a legjobb orvosi kezelést fogja kapni; ráadásul ott azt is hiheti, hogy csak kimerültsége miatt kezelik. A férj kiköti végül, hogy Zoltán úgy vigye el Annát erre az útra, hogy az asszony számára soha ne derüljön ki betegsége, valamint hogy haláláig az ő felesége, Kádár Péterné maradjon. „Azt akarom, hogy holtában is az én nevem viselje.”²⁴ Mindezt szikár parancsok formájában adja elő: „Követelem, hogy ne engedje egyedül utazni a feleségem. Feltételem, hogy nem válok el tőle. Ön elkíséri erre az útra, vigyáz reá, gondoskodik róla, soha nem hagyja egyedül. Minden óhaját, minden szeszélyét teljesíti. Megértette?”²⁵ A darab zárójelenetében visszatér Szekeres doktor, s elmondja, hogy valójában irigyli az emberi kapcsolatért tudományos karrierjével fizető

²³ MÁRAI Sándor, *Kaland*, Bp., Singer és Wolfner, 1941, 37.

²⁴ *Uo.*, 98.

²⁵ *Uo.*, 93.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

Kádárt, aki elmondja, hogy felesége közben elhagyta. Így azután a két tudós újra egymásra találhat: úgy döntenek, hogy hátralevő életüket közös munkában fogják eltölteni, a tudomány magasztos szolgálatában. „Megkísérlem az utolsó tartalommal megtölteni az életet”, mondja Kádár.²⁶

Szembetűnő, hogy a drámai események mind férfiak közt zajlanak a darabban: előbb Kádár és az ifjúkori munkatárs, majd Kádár és a szerelmi vetélytárs, majd újra a két idősebb tudós között. Férfias játékokat úznak, metaforikus párbajokat vívnak egymással; ami – mint Kádár fogalmaz – „illetl [...] férfiakhoz és tudósokhoz”.²⁷ Míg a férfiak a maguk harcait vívják, a nő passzív, beteg, félrevezetett, haldokló. Az orvosférj egyszerre rendelkezik a nő és a páciens fölött, a férfiak és az orvosok egymás közti megegyezésének tárgyává téve azt a személyt, akinek a sorsáról döntenek. Még tudnia sem szabad valós helyzetéről, nem hogy beleszólni engednék abba, ahogyan saját élete végződni fog.

Kádár és Anna házassága valójában mindvégig arról szól, hogy az orvos nyugodtan végezhesse munkáját. „Talán erre választott ki a sors téged és engem, hogy együtt szolgáljunk az embereknek. Ez a te feladatod a világban.”²⁸ Kádár úgy gondolja, hogy a nőnek a tudós szolgálata ugyanolyan nemes feladat, mint a férfinak a tudomány szolgálata. Kádár azt kívánja, hogy felesége asszonyi rendeltetésének teljes vállalásával töltse be női hivatását: ne értsen a medicinához, még csak ne is érdeklődjön iránta, csak maradjon „láthatatlan és titokzatos”²⁹ – vagyis a patriarchátus szkriptje szerinti „igazi nő”. A gondolkodást és a döntést pedig a férfira bízhatja, ő úgyis jobban ismeri a nőt, mint az saját magát; olyant is tud róla, amit ő maga sosem tudott.³⁰ A metaforikus (és konkrét) Röntgen-sugár segítségével az ólomkötényben most „középkori lovagként” tetszelgő Kádár is „átlát” a nőn – akár, tegyük hozzá, Thomas Mann-nál (és József Attilánál) „Hans Castorp madame Chauchat testén”. Valójában tud szerelmi titkáról is, de mindaddig nem árulja el, amíg maga a nő nem kezd beszélni róla. Akkor viszont azt sem engedi, hogy Anna maga tárja föl állítólagos bűnét, felesége helyett is a férfi beszél (bizonyosan tudván, hogy Anna mit akar mondani): „Ne fáraszd magad. A beteg soha ne fárasza magát fölösleges vallomásokkal.”³¹ Vagyis a nőt hallgatásra ítéli, s még házasságtörésében sem hagyja ágenciához jutni; lázadási kísérletére is az „elszenvedés” stigmáját nyomja, amikor kimondja, hogy felesége pusztán „áldozat”.³² Álszent tapintatból pedig szembesítés helyett a befolyásolás, a rendelkezés és az utasítás kontrollját választja, bízva abban, hogy a szökni készülő szerelmesek lelkiismeretére hatva eredményesebb módját választja a közbelépésnek, mint ha tervüket közvetlenül próbálná megakadályoz-

²⁶ *Uo.*, 120.

²⁷ *Uo.*, 92.

²⁸ *Uo.*, 55.

²⁹ *Uo.*, 55.

³⁰ *Uo.*, 77.

³¹ *Uo.*, 73.

³² *Uo.*, 85.

ni. „Te nagyon jó vagy”, mondja neki Anna. „Ez a legveszedelmesebb fegyver, amellyel ember egy másik ember ellen fordulhat. Úgy érzem, tehetetlen vagyok e jósággal szemben.”³³

Kádár nem az asszonyhoz hű, hanem a patriarchátus szkriptjéhez. A nő iránti együttérzés vagy szeretet hiányában ezért utasítja el Zoltán javaslatát, hogy a beteg asszony az orvosférj közelében maradhasson utolsó hónapjaiban.³⁴ Különös módon Kádárt valójában nem is az asszony hűtlensége zavarja, s elvesztésének elfogadása sem jelent számára különösebb problémát. Megengedhetetlennek és elfogadhatatlannak tartja azonban, hogy a másik férfi, a nála a társadalmi viszonyok rendjében alacsonyabb rangú tanársegéd nyerje el a férfiak közti verseny nagydíját, a fiatal feleséget. Azt sem tartja elképzelhetőnek, hogy a férfi Anna miatt hagyná ott eddigi sikeres életét; nagy önteltségében csak arra tud gondolni, hogy Zoltánt a mester legyőzésének vágya hajtja: „Talán csak engem akart legyőzni, a pártfogót, a terhes tekintélyt.”³⁵ Amit tehát elfogadhatatlannak tart, az az, hogy tanítványa és pártfogoltja szembefordult vele. A patriarchátus szkriptje, amelyet Kádár mindvégig követ, tárgyként és közvetítőként képi meg a nőt, s amikor a férfiak közti vetélkedésben alulmarad az, aki magát a „felettesnek” tételezte, a büntetés gesztusához folyamodik. Bevallja, hogy saját legyőztetése miatt szabja ki a szigorú és megalázó büntetést: azt, hogy ilyen „borzalmas kalandba küldi”;³⁶ „Ön fizetni fog, mégpedig olyan árat, mint ahogy ritkán fizetett férfi kalandért.”³⁷ Kádár nem hagyja, hogy ez a többször – és rendre más értelemben – emlegetett „kaland” legyőzze őt, vagyis hogy megfossa ágenciájától. Ezért hát elküldi a szerelmeseket, mégpedig pontosan oda, ahová eredeti döntésük értelmében amúgy is mentek volna. Tapintatba, figyelmességbe, úriemberségbe csomagolt erőszakos machinációi révén az eredetileg ágenciával fellépő Zoltánt és Annát megint csak páciensekké teszi, míg önmagát páciensből (a két legközelebbi személy elhagyását passzívan elszenvedő tárgyból) ágenssé lépteti elő. „Most már az én parancsom kötözi őket össze [...]. Ez a parancs kemény és feloldhatatlan. Összekötözi őket, életre és halálra”, mondja beosztott orvosnőjének.³⁸

De nemcsak a szerelemben rivális két férfi, Kádár és Zoltán közötti homoszociális kapcsolat képi meg a nőt a két férfi közvetítőjeként, eszközként és tárgyként, hanem a két tudós közti kapcsolat is. Érdemes idézni ennek kapcsán Mary Jacobus tételét, aki a Girard-féle háromszöget az erotikus kapcsolatokon kívül a tudományos kapcsolatok narratívájában is tetten éri. 1982-es klasszikus tanulmányában³⁹ Jacobus a tudomány beszédmódját vizsgálva arra mutat rá, hogy a tudós a nőt csak tárgyként képes kezelni, megvonva tőle az alkotás képességét. A Jacobus által idézett történetben az ikonná tárgyiasult „szőke nő” maga a DNS, aki a férfi vágyát sem önmagában kelti föl, hanem

³³ *Uo.*, 82.

³⁴ *Uo.*, 99.

³⁵ *Uo.*, 69.

³⁶ *Uo.*, 98.

³⁷ *Uo.*, 93.

³⁸ *Uo.*, 113.

³⁹ MARY JACOBUS, *Is There a Woman in this Text? = Reading Woman: Essays in Feminist Literary Criticism*, London, Methuen, 1986, 83–109.

azért, mert már a másik férfi vágyának a tárgya. A szövegbeli nő így a két alkotó férfit köti össze, akik valójában egymással lépnek homoszociális viszonyra (akár a Lévi-Strauss által leírt primitív kultúrákban, amelyekben a nő mint adott-kapott tárgy szerepel a férfiak közti árucserében). Ekképp minden esetben létrejön a Girard-féle háromszög (Jacobus példáiiban Fish és kollégája, Freud és Jensen, Jensen és Hanold, Watson-Crick és Wilkins között), amelynek két szára a nőre mutat, miközben maga a nő nem lehet a vágyakozás alanya, a vágy forrása.

A Márai-darabban a szerelmi rivalizálás jeleneteit a tudományos rivalizálást tematizáló két jelenet keretezi, amikor is Kádár és Szekeres a maguk, szexuális felhang nélküli románcos történetét adják elő. Megtudjuk, hogy ifjúkorukban meghitt barátságban, vállvetve kutatták a rák természetét, majd útjuk szétvált, miközben a köztük levő erős kapcsolat egy jottányit sem gyengült. Az első találkozás végén mintha végső szakításuknak lennének tanúi, de a darab legvégén, már a szerelmi dráma végkifejlete után visszatérő Szekeres és a nőben csalódott Kádár végül egymásra találnak: ami összeköti őket, az a tudomány szolgálata. Igaz, a feleség a két férfi által kutatott sötét kór ikonjaként szintén összekapcsolja őket, miközben valójában nem fogja zavarni elmélyülésüket, hiszen fizikailag nem lesz jelen: Kádár a maga ágenciáját affirmálva kiléptette életéből, a szerzői dramaturgia pedig szörnyű sorssal büntette meg a patriarchális megképzése ellen fellázadó asszonyt.

Végül ebben a darabban is tetten érhető a *Válás Budánban* és Márainál másutt is többször feltűnő női ikon: az elaltatott, alvó, a halál közelében élő vagy már halott nő ikonja. A feminista kritika számára több évtizede ismerős ez az ikon, legalább azóta, hogy Beauvoir a passzivitásban jelölte meg a nő társadalmi megképzetségének lényegét. Beauvoir rámutat, hogy ezt a passzivitást tanítják a gyermekmesék és a lányok szocializációjának egyéb narratívái, amelyek azt sugallják a lányoknak, hogy az igazi nő nem tesz mást, csak vár; s amennyiben elég passzív, szép, megadó és elaléltan várakozó, akkor a boldogság eljön egy öt felébresztő herceg alakjában. „A nő Csipkerózsika, elvarázsolt királykisasszony, Hamupipőke, Hófehérke – vár és tűr. Regékben, mesékben mindig az történik, hogy az ifjú mesehős elindul a nő felkutatására; sárkányokat döf le, óriásokkal kel párviadalra, s közben a királykisasszony egy toronyban, palotában, kertben, barlangban raboskodik, illetve egy sziklához láncolva várja a szabadítót. Vár.”⁴⁰

Efféle passzivitásra vannak ítélve a nők Márainál: várják, hogy a férfiak döntsenek róluk – testükről, sorsukról, jövőjükéről. A szerelemben és tudományban rivális férfiak pedig megint csak egymás közt határoznak, a nők fölött, akiket természetesen nem vonnak be ebbe a döntésbe. Ezért történik az, hogy miután Kádár szembesül Anna betegségével, altatóport ad neki, s a nő végig alszik, mialatt férje megbeszéli a tanársegéddel az egyébként a betegség által amúgy is passzivitásra ítélt asszony jövőjének a részleteit.

A gyertyák csonkig égnekben (1942) két idősebb férfi tisztázó találkozásának vagyunk tanúi. Henrik (a tábornok) és Konrád gyermekkori barátok, „nagyon régi fajták gyerme-

⁴⁰ Simone de BEAUVOIR, *A második nem*, ford. GÖRÖG Livia, SOMLÓ Vera, Bp., Gondolat, 1971, 223.

kei”,⁴¹ akik már a katonai nevelőintézet homoszociális környezetében egymásra találtak, „természeti tüneményé” növesztve mindenki által bámult, „gyöngéd” barátságukat. „Már csak közös névvel emlegették őket, mint a házásokat. »Henrikék«”.⁴² A regény jelenében mindketten elmúltak hetven évesek, amikor a tábornokhoz bejelentkezik a régi barát, mert bizonyos dolgokat el kell mondania. De éppúgy nem jut szóhoz, mint a két Anna a *Válás Budánban* és a *Kalandban*, mert innentől az egész regény már lényegében a tábornok monológja (akár Greineré az első szövegben). Ugyanis bár nem Henrik kezdeményezte a találkozást, ő legalább annyira keresi az igazságot, mint Konrád; ehhez pedig beszélnie kell. A megbeszélni való is hasonló a *Kaland*belihez: Konrád egykor elszerette a tábornok feleségét, Krisztinát, s talán a barátját is lelőtte volna egy vadászaton. Azóta nem találkoztak. A barátság és a szerelem azonban örök kötelék: „hármunknak olyan közünk van egymáshoz, mint a kristályoknak egy mértani törvény képletén belül.”⁴³ De e háromszögből már hiányzik az asszony, pontosabban csak halottként van jelen: ő belehalt a férjtől kapott büntetésbe (aki soha többet nem szólt a nőhöz, s a kastélyból kiköltözve a vadászházban élt). Henrik (akár a *Kaland* orvostanára) az asszonyt büntette annak ellenére, hogy valójában a barát bűnét tartotta elfogadhatatlannak: „Csak egyet nem tudtam megmagyarázni: azt, hogy ellenem vétkeztl. Ezt nem értettem. Erre nem volt mentség.”⁴⁴ A Márai-hős számára a (férfi)barátság szent, s olyan dolog, amiből a nők eleve ki vannak zárva: „Barátok voltunk, s ez a szó telítve van olyan értelemmel, amelynek felelősségét csak férfiak ismerik.”⁴⁵ Megismétlődik az alanyképzésnek a *Kalandban* is olvasható patriarchális folyamata: bár Konrád kezdeményezte ezt a végső találkozást, nem alakul ki köztük „kettős párbeszéd”, ahogyan azt Szávai írja.⁴⁶ A szó magánál tartásával a tábornok ágenciát alkot magának, megfosztva a vetélytársát az ágenség pusztá emlékének felidézésétől is. Hasonló módon nem hagyja szóhoz jutni Krisztinát sem, akinek titkos naplóját – amelyben kettőjük régi megállapodása értelmében minden érzéséről beszámol a férjének, egyfajta „néma bizalmasság” és „állandó szerelmi vallomás” formájában⁴⁷ – végül tűzbe veti. Nem érthetek egyet Szávaival a „hármás párbeszéd” tekintetében,⁴⁸ illetve abban, hogy a „tábornok szólama [...] mindig olyan dialógusként értelmezendő, amelyet Konráddal, olykor pedig Krisztinával folytat”.⁴⁹ Inkább arról van szó, hogy hol Konrádhoz, hol Krisztinához beszél, miközben nem vár választ tőlük és meg sem hallgatja őket; a nyelvbe csak alanyi pozícióba képes elhelyezni magát, a többieket pedig tárgyként kezeli. Konrádtól mindössze két kérdésre kér választ, Krisztinát viszont még ennyire sem kívánja meghallgatni: mint láttuk, még a titkos naplót is tűzbe veti, s halálában sem engedélyezi a számára, hogy a nyelv ben-

⁴¹ MÁRAI Sándor, *A gyertyák csonkig égnek*, Bp., Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, 1990, 22.

⁴² *Uo.*, 25–26.

⁴³ *Uo.*, 119.

⁴⁴ *Uo.*, 68.

⁴⁵ *Uo.*, 68.

⁴⁶ SZÁVAI, *i. m.*, 35.

⁴⁷ MÁRAI, *i. m.*, 95.

⁴⁸ SZÁVAI, *i. m.*, 35.

⁴⁹ *Uo.*, 135.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 143. szám

veniste-i alanyisága („»Ego« az, aki »egó«-t mond”⁵⁰) révén akár utólag alannya léptesse elő magát. Pedig, mondja a tábornok, „ő is valaki volt, a maga módján, női módon”; „Krisztinának is volt jelleme, a szónak másféle érelmében, mint ahogy mi, férfiak ismerjük ezt a szót.”⁵¹ Különös módon a férj akkor teszi ezt a sajátos engedményt a női alanyiság lehetőségéről, amikor közli barátjával, hogy a haldokló nő a férjét (és nem egykori szeretőjét) hívta. Tehát végül ő került ki győztesen, utólag ő nyerte el a férfitételkedés díját, a nőt, aki iránt mellesleg nem érzett sem irgalmat, sem szerető megbocsátást.

Végül tehát a nő kiiktatásával mindegyik férifipáros a maga módján egymásra talál a Márai-háromszög alakzatában.

⁵⁰ Émile BENVENISTE, *Szubjektivitás a nyelvben*, ford. Z. VARGA Zoltán = *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László, Bp., Osiris, 2002, 59–69, 60.

⁵¹ MÁRAI, *i. m.*, 95, 116.

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

GVADÁNYI JÓZSEF ÉLETÉNEK ANYAKÖNYVI FORRÁSAI

Gróf Gvadányi József (1725–1801) életútja, katonai pályafutása és irodalmi munkássága már teljes egészében ismert és feldolgozott. Életének anyakönyvi forrásait azonban senki nem kereste, így azok eddig ismeretlenek voltak a számunkra. Ezért jómagam arra vállalkoztam, hogy megtaláljam, illetőleg feldolgozzam ezeket az eredeti dokumentumokat. Kutatásaimat nagyrészt siker koronázta és így az alábbi forrásközleményben publikálásra kerülhetnek Gvadányi József életének – saját magának és szűkebb családjának, azaz feleségeinek, gyermekeinek – keresztelési, házassági és halálozási anyakönyvi bejegyzései.

Gvadányi József és családjának életrajzi adatait a genealógiai és irodalomtörténeti szakirodalom, valamint a legújabb magyar lexikonok az alábbiak szerint adják meg: ő maga a Borsod vármegyei (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyei) Rudabányán, 1725. október 16-án, gróf Gvadányi János császári-királyi kapitány és báró Pongrácz Eszter fiaként látta meg a napvilágot.¹ Házasságot kötött valahol Nyitra vármegyében, 1751-ben² vagy 1752-ben³ báró Horeczky János és báró Majthényi Angéla lányával, Franciskával.⁴ E frigyből három (helyesebben négy), ismeretlen helyen és évben született gyermeke származott, akik közül ketten éltek meg a felnőttkort.⁵ Báró Horeczky Franciska nem sokkal az utolsó gyermeke születése után, ismeretlen helyen, 1752 után vagy 1755 után vagy 1756-ban vagy 1763-ban elhunyt.⁶ Ezután, ismeretlen helyen, 1785-ben⁷

¹ NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, IV, Pest, 1858, 454; KOVÁCS Dénes, *Gróf Gvadányi József élete és munkái*, Bp., 1884, 6; SZÉCHY Károly, *Gróf Gvadányi József 1725–1801*, Bp., 1894, 46; NÉGYESY László, *Gróf Gvadányi József és Fazekas Mihály*, Bp., 1904, 6; VIKTOR Gyula, HADOBÁS Sándor, *Gvadányi József: Bibliográfia*, Rudabánya, 2000, 5; PINTÉR Jenő, *Gvadányi József*, szerk. HADOBÁS Sándor, Rudabánya, 2005, 4; *Magyar nagylexikon*, VIII, Bp., 1999 (a továbbiakban: MNI), 909; *Új magyar életrajzi lexikon*, főszerk. MARKÓ László, II, Bp., 2001 (a továbbiakban: ÚMÉL), 1143; *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., 2000 (a továbbiakban: ÚMIL), I, 774.

² NÉGYESY, *i. m.*, 14; VIKTOR–HADOBÁS, *i. m.*, 5.

³ SZÉCHY, *i. m.*, 76; PINTÉR, *i. m.*, 5.

⁴ SZLUHA Márton, *Nyitra vármegye nemes családjai*, I, Bp., 2003, 497.

⁵ KOVÁCS, *i. m.*, 12; SZÉCHY, *i. m.*, 77; NÉGYESY, *i. m.*, 14.

⁶ KOVÁCS, *i. m.*, 12; SZÉCHY, *i. m.*, 77; NÉGYESY, *i. m.*, 14; VIKTOR–HADOBÁS, *i. m.*, 5; SZLUHA, *i. m.*, 497; PINTÉR, *i. m.*, 5.

⁷ KOVÁCS, *i. m.*, 17; SZÉCHY, *i. m.*, 120; NÉGYESY, *i. m.*, 26; PINTÉR, *i. m.*, 6.

Gvadányi ismét megházasodott és feleségül vette nemes Szelezky Imre és nemes Hreblay Mária lányát, a Heves vármegyei Hevesen, 1736. november 25-én született, kétszeresen özvegy Katalint.⁸ Ő maga a Nyitra vármegyei Szakolcán, 1801. december 21-én hunyt el.⁹ Második felesége szintén Szakolcán, 1803-ban,¹⁰ hajadon Erzsébet lánya ugyancsak Szakolcán, 1809-ben,¹¹ a család utolsó tagja, József (helyesebben Ignác) fia pedig Pozsonyban, 1815-ben¹² vagy 1828-ban¹³ távozott az élők sorából.

(Gvadányi József születése) A 17. század közepétől a rudabányai római katolikusok lelki gondozását a szendrői ferencesek látták el, majd a falu 1748-ban az – ebben az évben megalapított – szuhogyi plébánia filiája, azaz leányegyháza lett, és végül 1940-ben vált önálló egyházközséggé.¹⁴ Sajnálatos módon azonban Szendrőnek csak 1733-tól maradtak fenn a keresztelési matrikulái, így Gvadányi József keresztelési anyakönyvi bejegyzését nem áll módunkban közölni. A korábbi, 1651 és 1732 közötti szendrői római katolikus matrikulák elkallódtak vagy megsemmisültek.

(Gvadányi József első házassága) A fentebb említett szakirodalmi források szerint gróf Gvadányi József valahol Nyitra vármegyében, 1751-ben vagy 1752-ben kötött házasságot báró Horeczky János és báró Majthényi Angéla lányával, Franciskával. Sajnos ennél több információt ezek a források nem közölnek. Sem azt, hogy pontosan mikor, sem azt, hogy pontosan melyik helységben került sor az esküvőre.

Mivel a báró Horeczky családnak a Nyitra vármegyei Rohón (ma a szlovákiai Rohov) volt a kastélya és birtokközpontja, ezért a figyelmem először e falu felé fordult. A rohói római katolikus anyakönyvekből – melyek Pozsony megye levéltárának (Štátny archív v Bratislave) az őrzetében találhatóak – azonban csak annyit tudtam meg, hogy a menyasszony, báró Horeczky Franciska itt született 1728 szeptemberében,¹⁵ illetve hogy a szülők 1751-ben még bizonyosan itt éltek, mivel ez év február 8-án Rohón született meg a család legkisebb gyermeke, báró Horeczky József.¹⁶ A keresett házassági bejegyzés azonban nem volt megtalálható. (Igaz, hogy az ebből az időszakból származó rohói házassági matrikulák több helyen – tűz, víz vagy éppen a rágcsálok miatt – sérültek, hiá-

⁸ SZLUHA Márton, *Felvidéki nemes családok, I. Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemes családjai*, Bp., 2006, Szelezky családfa, I. tábl.

⁹ NAGY, *i. m.*, 454; KOVÁCS, *i. m.*, 21; SZÉCHY, *i. m.*, 286; NÉGYESY, *i. m.*, 64; VIKTOR–HADOBÁS, *i. m.*, 6; PINTÉR, *i. m.*, 9; MNI, 909; ÚMÉL, 1143; ÚMIL, 774.

¹⁰ KOVÁCS, *i. m.*, 23; NÉGYESY, *i. m.*, 64; PINTÉR, *i. m.*, 9; SZLUHA 2006, *i. m.*, Szelezky családfa, I. tábl.

¹¹ KOVÁCS, *i. m.*, 23; NÉGYESY, *i. m.*, 64; PINTÉR, *i. m.*, 9.

¹² NAGY, *i. m.*, 454; KOVÁCS, *i. m.*, 23.

¹³ NÉGYESY, *i. m.*, 64; PINTÉR, *i. m.*, 9.

¹⁴ SOÓS Imre, *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Bp., 1985, 156, 163, 168.

¹⁵ Štátny archív v Bratislave (a továbbiakban: SAB), Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Rohov, Inv. č. 1866, fol. 119.

¹⁶ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Rohov, Inv. č. 1866, fol. 190.

nyosak. Így például 1751 őszéről egy vagy két, 1752 májusából pedig egy bejegyzés vált olvashatatlaná.¹⁷⁾

Ezután átnéztem a báró Horeczky család többi birtokának, Császtkónak (ma a szlovákiai Častkovce) – mely Ószombat (ma a szlovákiai Sobotište) filiája volt –, Rovenszkónak (ma a szlovákiai Rovensko) – mely Rohó filiája volt –, Verbócnak (ma a szlovákiai Vrbovce) és Zslkócnak (ma a szlovákiai Žilkovce) – mely Maniga (ma a szlovákiai Malženice) filiája volt –, valamint a még „esélyes” Beckónak (Beckov) és filiájának, Vág-Újfalunak (ma a szlovákiai Nová Ves nad Váhom), Lancsárnak (ma a szlovákiai Lančár) és filiájának, Sterusznak (ma a szlovákiai Šterusy), Nagyszombatnak (ma a szlovákiai Trnava), Nyitra városának (ma a szlovákiai Nitra), Pöstyénnek (ma a szlovákiai Piešťany), Szakolcának (ma a szlovákiai Skalica), Szenicének (ma a szlovákiai Senica) és Vágújhelynek (ma a szlovákiai Nové Mesto nad Váhom) – ahol saját háza volt a báró Horeczky családnak – az anyakönyveit. De ezekben a matrikulákban – melyek Pozsony, illetve Nyitra megye levéltárainak (Štátny archív v Bratislave, Štátny archív v Nitre) őrizetében találhatóak – szintén nem szerepelt Gvadányi József házassági bejegyzése.

Végezetül arra gondolván, hogy esetleg a vőlegény szüleinek a lakhelyén, azaz Rudabányán került sor a házasságkötésre, átnéztem a szendrői és a suhogyi római katolikus matrikulákat – melyek mikrofilmmásolatai a Magyar Országos Levéltárban találhatóak – is, de hiába. A keresett bejegyzés azokban sem volt megtalálható.

Summa summarum, gróf Gvadányi József és báró Horeczky Franciska házassági anyakönyvi bejegyzését nem áll módomban közölni, mivel ez idáig nem sikerült kiderítenem, hogy pontosan hol és mikor zajlott le az esküvő.

(Gvadányi József első gyermekének születése) Gróf Gvadányi József és báró Horeczky Franciska első gyermekének, Jánosnak az eredeti keresztelési anyakönyvi bejegyzése a rohói római katolikus plébánia matrikuláiban található. A latin nyelvű dokumentum szerint „Illu[stri]ss[im]us D[omi]nus Comes Josephus Qvadany et Illu[stri]ss[im]a D[omi]na Francisca nata Baronissa Horeczky” (méltóságos gróf Gvadányi József úr és méltóságos báró Horeczky Franciska asszony) fia, „Joannes Nepomucenus Aloysius” (János Nepomuk Alajos) 1753 júniusában – sajnálatos módon a nap nem kiolvasható – nyerte el a keresztség szentségét Rohón.¹⁸⁾

(Gvadányi József első gyermekének halála) Gróf Gvadányi József és báró Horeczky Franciska első gyermekének, Jánosnak az eredeti halotti anyakönyvi bejegyzése a rohói római katolikus plébánia matrikuláiban található. A latin nyelvű dokumentum szerint „Joannes Qvadany” (Gvadányi János) 1754. április 7-én, fél éves – helyesebben 10 hónapos – korában hunyt el Rohón.¹⁹⁾

¹⁷⁾ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Rohov, Inv. č. 1866, fol. 388–389.

¹⁸⁾ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Rohov, Inv. č. 1866, fol. 199.

¹⁹⁾ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Rohov, Inv. č. 1866, fol. 540.

(Gvadányi József második és harmadik gyermekének születése) Gróf Gvadányi József és báró Horeczky Franciska második és harmadik gyermekének, Józsefnek és Ignácnak az eredeti keresztelési anyakönyvi bejegyzése a rohói római katolikus plébánia matrikuláiban található. A latin nyelvű dokumentum szerint „Illu[stri]ss[im]us D[omi]nus Comes Josephus Qvadany et Illu[stri]ss[i]ma D[omi]na Francisca nata Baronissa Horeczky” (méltóságos gróf Gvadányi József úr és méltóságos báró Horeczky Franciska asszony) „gemelli” (ikrei), „Josephus et Ignatius” (József és Ignác) 1755 szeptemberében – sajnálatos módon a nap nem kiolvasható – nyerték el a keresztség szentségét Rohón.²⁰

(Gvadányi József második gyermekének halála) Gróf Gvadányi József és báró Horeczky Franciska második gyermeke, József valószínűleg csecsemőkorában hunyt el, mivel létéről, létezéséről semmilyen forrás nem emlékezik meg. A rohói római katolikus plébánia ebből az időszakból származó matrikulái azonban igen hiányosak, sérültek. Például az 1755. év őszéről több bejegyzés is megsemmisült, illetve vált olvashatatlaná.²¹ Így csak feltételezhetjük, hogy az idősebb iker fiú, ifjabb Gvadányi József ekkoriban hunyt el Rohón.

(Gvadányi József negyedik gyermekének születése) Gróf Gvadányi József és báró Horeczky Franciska negyedik gyermekének, Erzsébetnek az eredeti keresztelési anyakönyvi bejegyzése a rohói római katolikus plébánia matrikuláiban található. A latin nyelvű dokumentum szerint „Illu[stri]ss[im]us D[omi]nus Comes Josephus Qvadyany et Illu[stri]ss[i]ma D[omi]na Francisca nata Baronissa Horeczky” (méltóságos gróf Gvadányi József úr és méltóságos báró Horeczky Franciska asszony) lánya, „Elisabetha Francisca Juliana Susanna” (Erzsébet Franciska Julianna Zsuzsanna) 1763 novemberében – sajnálatos módon a nap nem kiolvasható – nyerte el a keresztség szentségét Rohón.²²

(Gvadányi József első feleségének halála) Gróf Gvadányi Józsefné született báró Horeczky Franciska eredeti halotti anyakönyvi bejegyzése a rohói római katolikus plébánia matrikuláiban található. A rövid, latin nyelvű dokumentum szerint „Illu[stri]ss[i]ma Comitissa Qvadany” (méltóságos Gvadányi grófné) 43 éves korában, 1772. április 2-án hunyt el Rohón és – minden valószínűség szerint – a helyi római katolikus plébánia-templom kriptájában helyezték örök nyugalomba.²³

(Gvadányi József második házassága) Gróf Gvadányi József és Szeleczy Katalin eredeti házassági anyakönyvi bejegyzése a szakolcai római katolikus plébánia matrikuláiban – melyek Pozsony megye levéltárának (Štátny archív v Bratislave) az őrizetében vannak – található. A latin nyelvű dokumentum szerint a 60 éves „Ill[ustrissimus] Com[es] Joseph[us] Gvadány Gen[eralis] Equit[atus] Magister” (méltóságos gróf Gvadányi

²⁰ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Rohov, Inv. č. 1866, fol. 207.

²¹ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Rohov, Inv. č. 1866, fol. 543.

²² SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Rohov, Inv. č. 1866, fol. 241.

²³ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Rohov, Inv. č. 1866, fol. 589.

József lovassági tábornok úr) és a 45 éves özvegy Letovanecz Józsefné született Szeleczy Katalin 1785. január 22-én házasodott össze Szakolcán.²⁴

(Gvadányi József halála) Gróf Gvadányi József eredeti halotti anyakönyvi bejegyzése a szakolcai római katolikus plébánia matrikuláiban található. A latin nyelvű dokumentum szerint a 78 éves „Ill[ustrissimus] D[ominus] Comes Quadányi” (méltóságos gróf Gvadányi úr), „Caes[areus] Generalis” (császári tábornok) 1801. december végén – sajnálatos módon a nap nem kiolvasható – hunyt el Szakolcán és a ferences templom sírboltjában helyezték – ideiglenesen – nyugalomba.²⁵ Gvadányi József földi maradványait azonban később, az 1860-as évek elején a báró Horeczky család átszállította Rohóra, ahol a helyi római katolikus plébániatemplom kriptájában helyezték – most már végleg – örök nyugalomba.²⁶ E templomban a következő szövegű márványtábla jelöli a sírját: „Gróf Gvadányi József lovas generális, igaz magyar poéta, 1725–1801. Emelte Nyitra vármegye közönsége, 1909.”²⁷

Említésre méltó adalék, hogy Gvadányi haláláról – akkoriban még igen ritkának mondható – nyomtatott, német nyelvű gyászjelentést is kiadtak. E szerint „Joseph Grafen Guadagny, k. k. General-Majors” (gróf Gvadányi József, császári királyi vezérőrnagy) 1801. december 21-én halt meg „Hungarisch Skalitz”-ban (Magyar Szakolcán).²⁸

(Gvadányi József második feleségének halála) Gróf Gvadányi Józsefné született Szeleczy Katalin eredeti halotti anyakönyvi bejegyzése a szakolcai római katolikus plébánia matrikuláiban található. A latin nyelvű dokumentum szerint a 67 éves „Illustrissima D[omi]na Catharina nata Szeleczy defuncti Domini Illustri[ssimi] Comitis Generalis Josephi Qvadagny vidua” (méltóságos Szeleczy Katalin asszony, néhai méltóságos gróf Gvadányi József tábornok özvegye) 1803. november 4-én hunyt el Szakolcán és a ferences templom sírboltjában helyezték – ideiglenesen – nyugalomba.²⁹ Szeleczy Katalin földi maradványait azonban később, az 1860-as évek elején a báró Horeczky család átszállította Rohóra, ahol a helyi római katolikus plébániatemplom kriptájában helyezték – most már végleg – örök nyugalomba.³⁰

(Gvadányi József negyedik gyermekének halála) Gróf Gvadányi József lányának, Erzsébetnek az eredeti halotti anyakönyvi bejegyzése a szakolcai római katolikus plébánia matrikuláiban található. A latin nyelvű dokumentum szerint a 46 éves „Ill[ustrissima] D[omi]na Comes Elisabetha Guadagny” (méltóságos gróf Gvadányi Erzsébet kisaszszony) 1809. szeptember 17-én hunyt el Szakolcán és a ferences templom sírboltjában

²⁴ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Skalica, Inv. č. 2014, fol. 86.

²⁵ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Skalica, Inv. č. 2017, fol. 271.

²⁶ KOVÁCS, *i. m.*, 23; SZÉCHY, *i. m.*, 287; PINTÉR, *i. m.*, 9.

²⁷ CSANDA Sándor, *Szülföld és irodalom*, Bratislava, 1977, 66.

²⁸ Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Joseph Grafen Guadagny gyászjelentése.

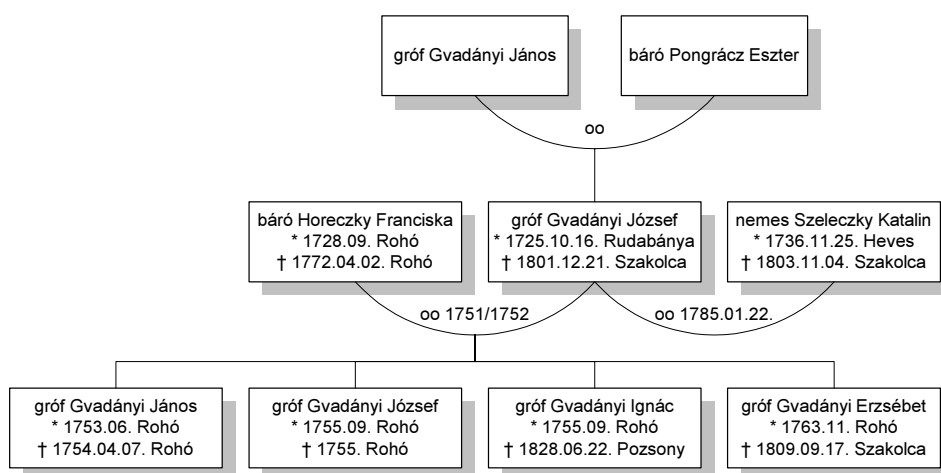
²⁹ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Skalica, Inv. č. 2017, fol. 288.

³⁰ KOVÁCS, *i. m.*, 23; SZÉCHY, *i. m.*, 287; PINTÉR, *i. m.*, 9.

helyezték – ideiglenesen – nyugalomba.³¹ Gvadányi Erzsébet földi maradványait azonban később, az 1860-as évek elején a báró Horeczky család átszállította Rohóra, ahol a helyi római katolikus plébániatemplom kriptájában helyezték – most már végleg – örök nyugalomba.³²

(Gvadányi József harmadik gyermekének halála) Gróf Gvadányi József fiának, Ignácnak az eredeti halotti anyakönyvi bejegyzése a pozsonyi Szent Márton római katolikus plébánia matrikuláiban – melyek Pozsony főváros levéltárának (Archív hlavného mesta Slovenskej Republiky Bratislavy) az őrzetében vannak – található. A latin nyelvű dokumentum szerint a 73 éves „Illustrissimus D[ominus] Comes Ignatius Quadagni” (méltóságos gróf Gvadányi Ignác úr) nyugalmazott császári királyi ezredes 1828. június 22-én hunyt el Pozsonyban (ma a szlovákiai Bratislava) és a helyi Szent András temetőben helyezték örök nyugalomba.³³

Gvadányi József családja

³¹ SAB, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Skalica, Inv. č. 2017, fol. 400.

³² KOVÁCS, *i. m.*, 23; SZÉCHY, *i. m.*, 287; PINTÉR, *i. m.*, 9.

³³ Archiv hlavného mesta Slovenskej Republiky Bratislavy, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícky farský úrad Bratislava Sv. Martin, Inv. č. 75, fol. 390.

GYÖRE ZOLTÁN

ÚJABB ADALÉKOK A CSOKONAI CSALÁD GENEALÓGIÁJÁHOZ

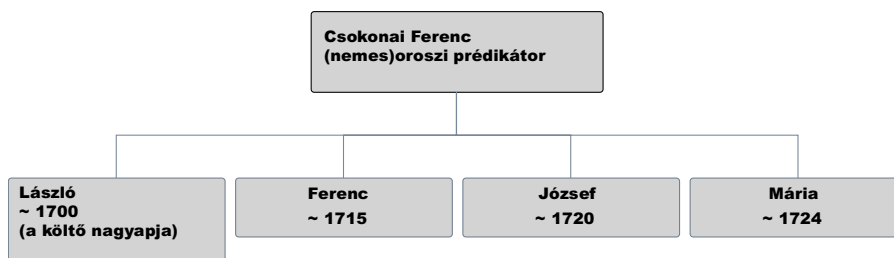
Az Irodalomtörténeti Közlemények 2001. évi 3–4. számában adtam közre *Eddig ismeretlen kapcsolatok a Csokonai családban* címmel a család genealógiájára vonatkozó kutatási eredményeimet, amelyek röviden így foglalhatók össze:

A Pest megyei Szada lakosságát kutatva talákoztam először Csokonai József református tanító nevével. Mindjárt érdekelni kezdett, hogy milyen rokonságban lehet a szadai tanító Csokonai Vitéz Mihály költővel. Ez a kezdeti érdeklődés igencsak felerősödött, amikor megtaláltam azt a nyilatkozatot, amelyben Csokonai József szadai tanító Emich Gusztáv pesti könyvkiadó javára lemondott az őt Csokonai Vitéz Mihály után megillető jogokról.

A szakirodalom és a leszármazottak szerint a szadai tanító Csokonai Vitéz Mihály testvéröccsének, Józsefnek az 1802-ben született fia volt. Azonban az egyre több előkerülő anyakönyvi adat ezt a feltevést cáfolni látszott. A döntő bizonyítékát annak, hogy a szadai tanító nem a költő unokaöccse, Cegléden találtam meg, ahová legkisebb lánya házassága révén került az idős szadai tanító, és ahol el is halálozott. Így derült ki a halotti anyakönyvből az életkora, illetve az ebből számolt születési éve: 1783.

Ha már az unokaöccsről szó esett, vele külön fejezetben foglalkoztam a tanulmányban.

Cegléden sok minden előkerült, de direkt bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy kik lehettek a szadai tanító felmenői, nem találtam. Csak annyit tudtam, mint általában mindenki, hogy a költő apja József volt, nagyapja pedig Csokonai László. Azt is tudtam, hogy a szadai tanító nem Csokonai László leszármazottja, tehát közvetlen rokonságban nincs a költővel. Ceglédi még az alábbi kis családfa-részlet is, ami az ötletet adta ahhoz, hogy László testvérei között keressem a szadai tanító ősét.

Meg is találtam az 1720-ban született József személyében, aki debreceni diák volt, majd ceglédi tanító, innen került Naszályra, ahol megszületett az ugyancsak József nevű fia, aki szintén debreceni diák volt, majd 1783-ban megszületett az ő szintén József nevű fia, a későbbi szadai tanító. Az 1700-ban született László és az 1720-ban született József genealógiáját sikerült pontosan elkészíteni. (Legalábbis akkor azt hittem.)

Volt még Debrecenben egy Csokonai Vitéz Ferenc nevű tanító, de nem tudtam sem László, sem József ágához kapcsolni. Már akkor éreztem, hogy az 1715-ben született Ferenc lesz az ő öse, de ezt bizonyítani nem tudtam, így ez nyitott kérdése maradt a tanulmánynak.

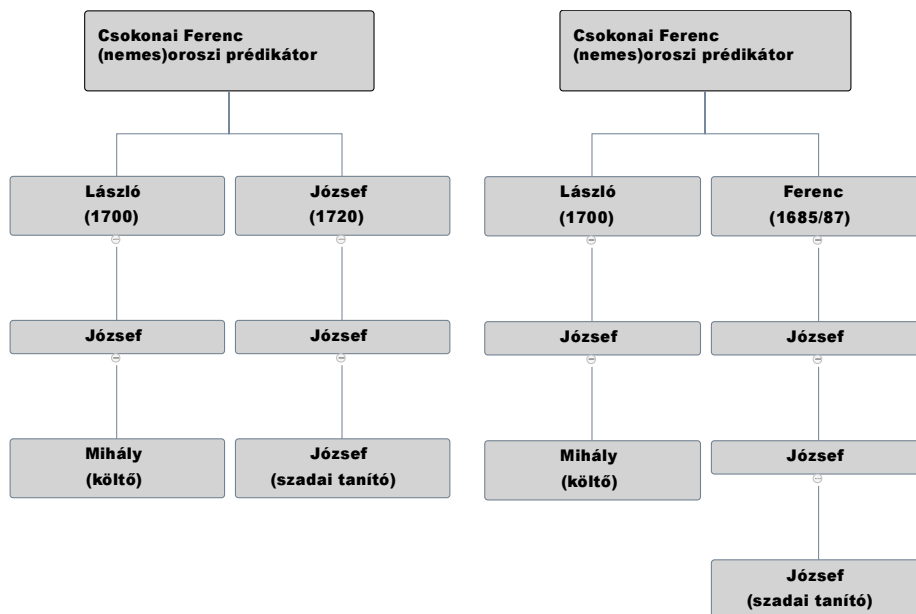
Már az akkori kutatómunka közben felmerült annak a szükségessége, hogy Nemesoroszit és környékét, valamint néhány csallóközi települést kutatni kellene, de a helyismeret hiánya elrettentett ettől. A véletlen azonban mindent megadott, ami eddig hiányzott.

Tóth Mihály gelléri református lelkész keresett meg levélben, és reagált az interneten megtalált, korábban említett írásomra, mivel maga is kutatott a Csokonai család történetében, és felfedezéseiről *Csokonai Ferenc (1685?–1755?) csallóközi prédikátor és egy további – eddig ismeretlen – Csokonai* címmel publikált a Kálvinista Szemle 2010. decemberi számában. A rendelkezésemre bocsájtott csallóközi anyakönyvi feljegyzések, kiegészítve *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai, I, 1526–1760* és *A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861* című gyűjtemények Csokonaiakra vonatkozó adataival alaposan átrajzolták a korábbi kutatási eredményeimet.

Kiderült, hogy a ceglédi református parókián őrzött fenti, rövidke családfa-részlet nem egészen felel meg a valóságnak, pedig ez volt a családfa felépítésének kiindulási pontja. A négy gyermek közül csak hárman testvérek, Ferenc, József és Mária, de ők nem az orosz prédikátor gyermekei, hanem az orosz prédikátor 1685/87 körül született Ferenc nevű fiának a gyermekei. Az 1700-ban született László tehát nem a testvérük, hanem a nagybátyjuk, azaz apjuk testvére.

Ez a tény a költő és a szadai tanító rokonsági fokára tett korábbi megállapításomat felülírja. Aszerint másod-unokatestvérek lettek volna, a valóságban azonban a szadai tanító apja a költő másod-unokatestvére.

A felszínre került új adatok Csokonai Vitéz Ferenc (1768) genealógiai szálait is tisztázták végre. Szinnye József annyival intézte el a kérdést, hogy „A költő Csokonai Vitéz Mihály atyai nagybátyjának, Ferencnek leszármazottja” – mint azt a korábbi munkámban megírtam. Ez azt feltételezi, hogy Csokonai Lászlónak (a költő nagyapjának) volt egy Ferenc nevű fia is, Józsefnek (a költő apjának) bátyja. Ez azonban tévedés, bár akadt egy írott forrás (Bakóczi adattára), ami szerint ez az igazság. Ugyanis 1748. április 25-én beiratkozott a főiskolai hallgatók közé Debrecenben Csokonai Ferenc, aki Bakóczi János szerint (TtREL II28.a.2) Ácson született, Kecskeméten tanult és Keresztesen volt tanító. Mivel a költő nagyapja, László Ácson is lelkészkedett, az irodalmárok és valószínűleg Csokonai Ferenc leszármazottai számára is nyilvánvaló volt, hogy László gyermekéről van szó. Hogyan is lehetne ezt az állítást ma megcáfolni? Úgy, hogy meg kellene találni az eredeti kecskeméti vagy debreceni iskolai anyakönyvi feljegyzéseket, amelyek alapján Bakóczi ezt a megállapítását tehetné, feltételezve, hogy nem a családtól kapta az

A korábbi téves elgondolás

A helyesnek bizonyult új leszármazási tábla

információt. Mert mi van akkor, ha a mi Ferencünk nem Ácson, hanem Ócsán (Nemes-ócsa) született? A latinul vezetett könyvekben az *Ácsensis* és *Ócsensis* igen könnyen összetéveszthető, különösen akkor, ha még csúnyán is írták!

Sajnos ezeket az iskolai anyakönyvi feljegyzéseket minden igyekezetünk ellenére sem találtuk meg. Mivel azonban a fennmaradt református anyakönyvek tanúsága szerint Ácson nem, de Nemesócsán 1715. szeptember 3-án született egy Csokonai Ferenc, el kell fogadnunk, hogy csak ő lehet a Debrecenben beiratkozott hallgató, Csokonai Vitéz Ferenc apja. És ebben az esetben még a nagybáty is helyénvaló – igaz, tágabb értelemben.

Mielőtt a most már valós családfát bemutatnánk, tekintsük át a Csokonaiak szolgálati helyeit, és néhány érdekes információt, melyek az utóbbi években kerültek a birtokomba.

CSOKONYAI Miklós 1656 Erdőcsokonya.

Id. CSOKONAI Ferenc 1685–1692 Szódó, 1699–1721 Nemesoroszi, (1712-ben Kis-szecsce [Felsőszecsce] tanácsbíró). Tóth Mihály szerint a család nevét ő változtatta Csokonyairól Csokonaira.

Ifj. CSOKONAI Ferenc Apáczsakállás, Réte (1711.05.16–1713), Nemesócsa (1713–1718), Vágfarkasd (1718 kb. 1 hó), Nagykeszi (1718–1727), Apáczsakállás (1727–1755).

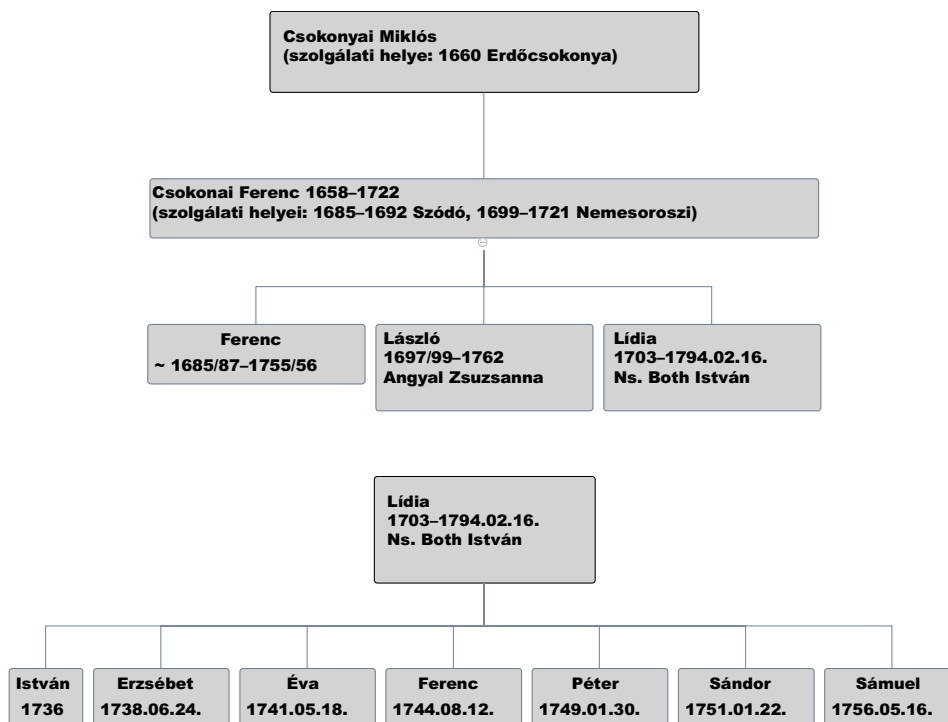
CSOKONAI László rektor Győrben, lelkész Ácson (1726–1743), Győrben (1743–1749), Kömlődön (1749–1753), Alcsúton (1753–1762). „Hihetőleg a régi sírkertben, jelenleg a lelkész kertjében a hegyen a diófák alatt alussza álmát” korábban elhunyt felesége, Angyal Zsuzsanna mellett (dr. Alföldi Kálmán ácsi helytörténész).

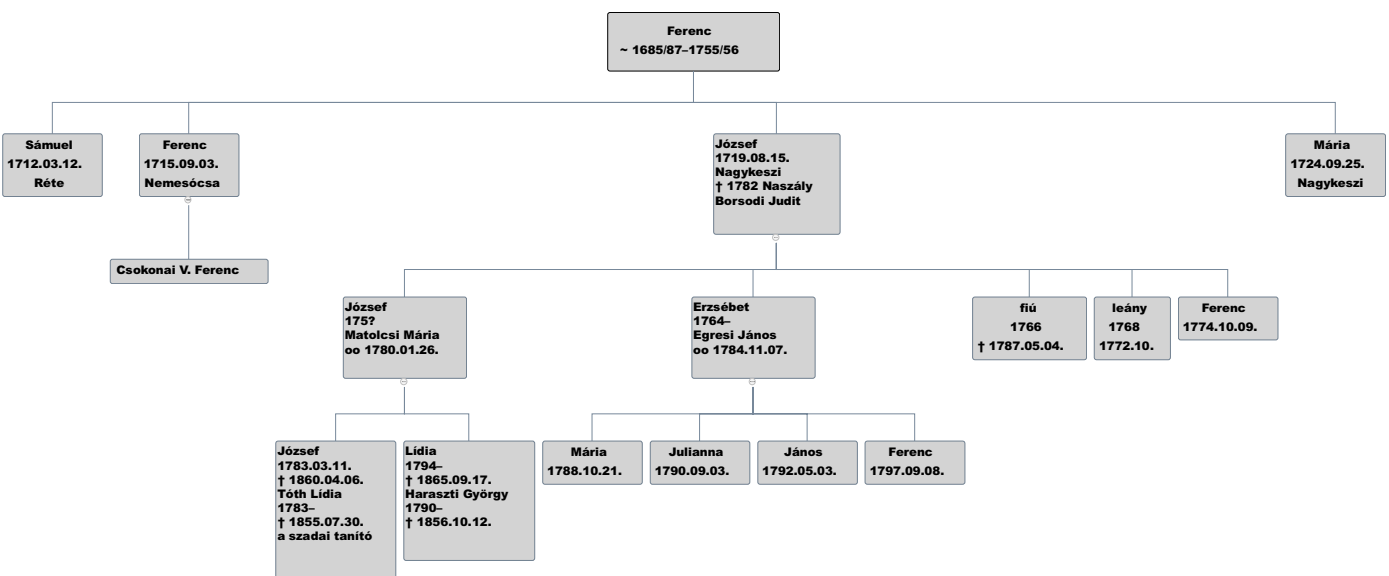
CSOKONAI Sámuel 1750 Béc.

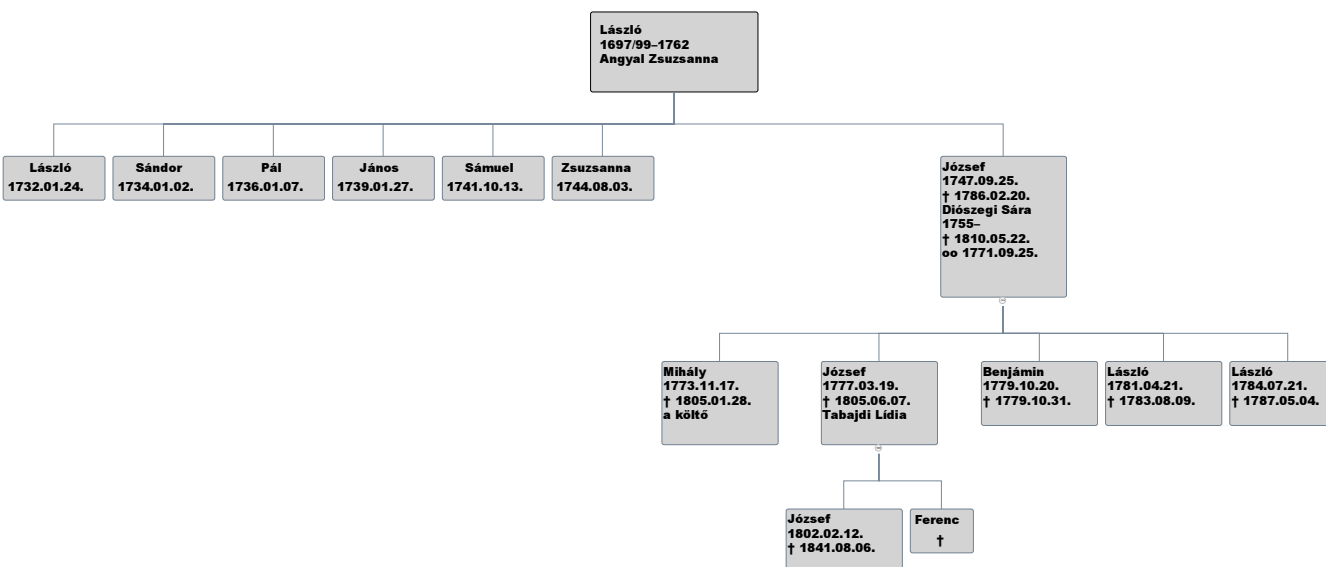
CSOKONAI József (a szadai tanító nagyapja). 1780–81-ben Csokonai József ref. lelkész szerepel a dadi gyülekezet irataiban mint aki javadalmat kap. A dolog érdekessége, hogy ezekben az években megszakítás nélkül más a dadi gyülekezet lelkésze, tehát legfeljebb kisegítő lelkészi szolgálatról lehet szó. Eszerint ő azonos lehet a naszályi ekkor már nyugd. lelkésszel (éppen Dadon és másutt is van adat arra, hogy nyugd. lelkészek szükség idején helyettesi, kisegítői minőségben szolgálnak). Az ő felesége (özvegye) lehet az „...az özv. Tiszt. Csokonainé asszony...”, akinek 1788–89-ben ugyancsak a dadi gyülekezet fizet támogatást. Mivel több évről van szó, valószínűleg ott is lakott (más özvegy papnék is éltek ekkortájt Dadon, akiknek lakását a gyülekezet bérelte, de hogy ilyen jellegű támogatásról van-e szó, nem tudható).

CSOKONAI József (a szadai tanító apja). Egy másik Csokonai József pedig tanítóként fordul elő ezekben az években: 1789–90 Szomódon, 1791–93 Gyermelyen, innen Dunaalmásra ment, de ottani pontos szolgálati évei nem tudhatók, 1802–1804-ben Látatlanon. A dolog érdekessége (bár Csokonai József tanító dunaalmási szolgálati éveit pontosan nem ismerjük), hogy az 1790-es években Dunaalmáson Csokonai a tanító, és a költő Csokonai Lillája is Almáson él Lévainéként... (Gerecsei Zsolt ácsi református lelkész szíves közlései.)

S most lássuk a javított családfát:

ORBÁN LÁSZLÓ

A PENNAHÁBORÚ REJTETT ÜTKÖZETE: BEREGSZÁSZI NAGY PÁL
KIADATLAN LEVELEI EGY VITA HÁTTERÉBEN*

1815-ben nyelvészeti vita bontakozott ki Kazinczy Ferenc és Beregszászi Nagy Pál¹ között. A volt sárospataki tanár *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyrica* (Pest, 1815) című értekezésében vitatta Kazinczy nézeteit. Miközben Kazinczy már 1815 nyarán hozzáfogott „Anti Beregszászi”-ját megírni,² 1816-ban egy másik Tisza-menti értekező is megtámadta Kazinczyt: Sípos József szentesi tanár kiadta *Ó- és újj magyarját*.³ Kazinczy a két munkára végül egy recenzióban válaszolt: „1817. június elején [...] küldte el Kazinczy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségének Beregszászi Nagy Pál és Sípos József egy-egy művéről azt a recenziót, melyben az élete során talán legkihívóbban fogalmazta meg a neológiáról vallott álláspontját. Ugyanakkor éppen e bírálat kapcsán fejtette ki Kölcsey lasztóci leveleiben, hogy az adott pillanatban azzal tehetünk jót a magyar irodalomnak, ha tartózkodunk a szembenállásokat kielező viták folytatásától vagy provokálásától.”⁴ Kölcsey nem ok nélkül

* A publikáció az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Beregszászi Nagy Pál (1750 vagy 1760-as évek közepe–1828) sárospataki diák volt, majd külföldi egyetemeken tanult. Az erlangeni egyetemen keleti nyelveket, Sárospatakon 1798-tól 1803-ig szintén keleti nyelveket, továbbá teológiát és filozófiát tanított. 1801-ben a göttingeni tudós társaság tagja lett. Kulcsár István Hazai Tudósítások c. lapjának állandó munkatársa volt. 1814-től báró Perényi Zsigmond levéltárnoka lett Beregvég-árdóban. (IMRE Sándor, *Beregszászi Nagy Pál élete és munkái*, Bp., 1880; UGRAI János, *Beregszászi Nagy Pál elhúzódo peregrinációja: egy félresiklott pálya sikeres kezdete*, Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005, 215–223. Ugrai a szakirodalmi közvélekedéssel szemben azt valószínűsíti, hogy az 1760-as évek közepén született Beregszászi.)

² Bővebben lásd BIRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború*, Bp., 2010, 521–522, 556–557, 562–563, 602–604. Az „Anti Beregszászi”-ról: Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1815. aug. 29. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, kiad. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev.), XIII, 2979. sz.

³ SÍPOS József, *Ó- és újj magyar, vagy rövid értekezés, miképpen kelljen az ó-magyarsággal az újat egyesíteni? Az az: Miképpen kelljen a régi magyar nyelvet újj nevek, szóllások és formák által gazdagítani, tsinosítani úgy, hogy azt természeti állásából ki ne vegyük? mint némelyek. Előadta egy a Régieket és heljes Újjításokat egyformán kedvellő de a nyelvet elrontani iszonyodó Magyar*, Pest, 1816.

⁴ GYAPAY László, „A’ tisztább ízlésnek regulájival”: Kölcsey kritikusi pályakezdése, Bp., 2001, 222–223. Kazinczy recenziója cím nélkül jelent meg a Tudományos Gyűjteményben (1817/12, 87–105). A június elején elküldött bírálatot Mezei Márta szerint késleltetve jelentették meg a folyóirat szerkesztői (MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., 1994, 194).

aggódott: Pázmándi Horváth Endre Kazinczy *Munkájáról* írt 1818-as kritikájában Beregszászi pártjára állt, és személyeskedéssel vádolta Kazinczyt.⁵ Kazinczy válasza Horváthnak: *Megczáfolások és igazítások. Kazinczy Antikritikája*.⁶ Végül – már az *Orthológus*⁷ után – Beregszászi ismét megszólalt: *Penna-háború, nemzeti nyelvünk dolgában* (Sárospatak, 1820).

Kazinczy rögtön kiemelt ellenfélnek tekinti Beregszászit, talán azért, mert az ő színre lépésével a vitapozíciók regionális – dunántúli és debreceni – meghatározottsága és szűkössége kérdőjeleződött meg, ráadásul egy képzett, külföldön is elismert nyelvtudós által.⁸

De tudósi érdemein túl, személyes okok miatt is kitüntetett figyelemmel kísérhette Beregszászit Kazinczy. A „pennaháború” előtt ugyanis – mintegy előcsatározásként – személyesen is összeszólalkozott a két literátor, amikor 1815 áprilisában Pesten találkoztak. Ez a Kulcsár István szerkesztőnél lezajlott irodalmi tanácskozás elsősorban Kazinczy és Fejér György között a Himfy-recenzió miatt kialakult vitáról ismeretes. Ám Kazinczy ugyanezen találkozóhoz kapcsolva rögzíti és már 1815 júliusától terjeszti⁹ azt, hogy Beregszászi nem kompetens megszólaló a magyar nyelv ügyében, hiszen nem ismeri Baróti Szabó Dávid és Pápay Sámuel nevét. Kazinczy ezen *emlékét* az 1817-es recenziójában is felhasználja *érvként*:

„...Doctor Beregszászi Úr pedig az Etymologia’ törvényeit fejtegeti ’s a’ szokás’ parantsolatjait ’s tilalmait magyarázgatja, ’s azt panaszolja, hogy Íróinkat (kiket egyedül a’ Mondolatból ismer*) a’ senio confectus és caligans oculos (lap IV) atyák a’ szerént nem értik, a’ mint Izsák Patriarcha nem ismért elváltozott-alakú fíjára. – [...] ’s szükséges e azt az intést adnunk, hogy az elhomályosodott szemű Izsákoknak nem azon illenék panaszolkodni hogy fijaik nem azok már a’ kik hajdan voltak, hanem azon, hogy ők (nem akarván haladni korokkal) n e m l á t n a k.” [Kazinczy lábjegyzete:] „*) Lásd ennek csalthatatlan bizonyosságát sok helyeken a’ Dissert., de nevezetesen lap 209, sor 3., ’s Prof. B. Úr Baróti Szabó Dávidnak és Pápay Sámuelnek tisztelt neveiket, életében legelőször, 1815. April 19-d. hallá neveztetni. Az Olvasó ezt alig fogja hihetni, ’s azt gyanítja, hogy B. Úr ingerelve volt, ’s úgy tett mintha nem ismerné a’ mit igen jól is-

⁵ Tudományos Gyűjtemény, 1818/4, 96–117. (N. betűjel alatt, cím nélkül.)

⁶ Tudományos Gyűjtemény, 1819/4, 120–126. (A két utóbbi szövegről lásd BÍRÓ, *i. m.*, 672.)

⁷ KAZINCZY Ferenc, *Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*, Tudományos Gyűjtemény, 1819/11, 1–27.

⁸ A KazLev.-ben kiadott Beregszászi-levelek szövegforrása egy *Glottomachusok* című, Kazinczy által összeállított levélgűjtemény. Erről írja Kölcseynek: „A’ Tuladunaiakkal való historiákat mind egy Kötetbe raktam ezen csuda titulus alatt A’ *Glottomachusok. 1816.*” Itt az „orthológusok”-kal azonos jelentésű a „Tuladunaiak” gyűjtőfogalma, amelybe beleérti a tiszánineni Beregszászit is. (Kazinczy – Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1817. jan. 13. = KazLev. XV, 3359. sz.; a *Glottomachusok* kötetéről lásd alább.)

⁹ „Apr. 18d. nekem kellé megmagyaráznom, hogy kicsoda Baróti Szabó Dávid, és kicsoda Pápay Sámuel” (KazLev. XIII, 2945. sz.). A találkozó pontos napjáról ellentmondó adatokat találunk: „Pest – 19. Kulcsárnál Consensus.” KAZINCZY Ferenc, *Bécsi út, 1815.* = KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, 2009 (a továbbiakban: *Pályám* 2009), 328. Vö. még Kazinczy – Szentmiklóssy Alajosnak, [Széphalom], 1815. júl. 9. = KazLev. XXIII, 5808. sz.

mert. B. Úr a' legnagyobb nyugalomban hallgatá barátjainak tanácskozásait, 's megvallá a' mit tagadni nem lehet. – Illyenek a' gáncsolók.”¹⁰

A tudatlansággal vádolt professzor természetesen védekezik, részben tagadja a vádat, részben menti magát: „Baróti Sz. Dávid urat én híreben rég esmérem (a Barczafalvival pedig laktam is egy szobában Patakon kis deák koromban), és már ezelőtt mintegy 40 esztendővel könyv nélkül is tudtam némely verseit s belőlük tanultam meg, hogy Pyber nevű úr is van hazánkban. És így róla nem mondhattam, de nem is mondtam, hogy hírért sem hallottam. Hanem már a másik úrra nézve, szégyen nem szégyen, megvallom, hogy úgy volt a dolog; mert midőn az akkor jelen volt tudósok s literátorok Pesten egy úrnál emlegetnék érdemes nevét, én azt kérdem: kicsoda az a Pápay Sámuel? De meg is lakolék ám érte! Mert t. K. F. úr igen jelentős hangon így felele rá: Az Istenért! s hát ugyan hogy meri magát a nyelv dolgába ártani, ha még csak azt sem tudja, hogy kicsoda Pápay Sámuel? Én ez érdemlett feddésre csak elpirúltam és fejemre mutatván, így szóltam: *Én innen szoktam írni*, s azzal elhallgattam. Így lévén a dolog, itt a tek. K. F. úr állítása azt teszi, hogy én *teljességgel* nem tudok magyarul; és én azt még addig nem tudtam, hogy *teljességgel nem tudok*, míg tek. K. F. úr azt is így meg nem magyarázá s ekképen értésemre nem adá.”¹¹

Szinte mellékes, hogy mi is hangzott el valójában Barótiról vagy a másik fél tudományáról, hogy a professzor vagy Kazinczy másított-e a valón, esetleg az emlékezet különös játéka által konstruált történeteket olvasunk-e. A két literátor elbeszélésében a másik fél hiteltelen személyként jelenik meg, így Kazinczy lábjegyzetének is a hiteltelenítés és nem a meggyőzés lehetett az elsőrendű célja.

A Kazinczy-levelezésben eddig kiadott Beregszászi-levelek szinte kizárólagos témája a „pennaháború”, de rövid, nem kifejtett utalások formájában egy személyesebb ügy is fel-felvillan bennük: „István öcsémmel szóltam a pataki examenben. Azt felelte, hogy nincs oly bíró, a kinek elítélése alá ne eressze a kérdést, s csudálkozik rajta, hogy az Úr ötet igazságtalannak tartsa stb.”;¹² „Köszönöm a Tek. Úrnak, hogy dolgomban Tek. Kazinczy István Úrral szóllott etc.”;¹³ „Az öcsém Kazinczy István stb... Maradok szíves tisztelettel, ha mint írók egymást vagdaljuk is, az Úrnak Prof. Úrnak alázatos szolgája Kazinczy Ferencz.”¹⁴ Az idézetekben az „stb.”, „etc.” és a három pont jelzi, hogy az eredeti levelekben bővebben is szó esett Beregszászi Kazinczy Istvánnal való „dolgáról”.

¹⁰ Tudományos Gyűjtemény, 1817/12, 88–89. „Kazinczy egyik lábjegyzetében felidézi a személyes emléket. [...] Ez az ő számára abszurdum: aki a magyar nyelv ügyéről akar értekezni, az írók nyelvhasználatából kell kiindulnia.” (BÍRÓ, *i. m.*, 603.)

¹¹ Beregszászi szövegét Váczy János idézi a levelezés-kiadás jegyzetei között, a következő megjegyzés után: „E levél mellett a *Glottomachusok*ban két fontosabb jegyzet olvasható, a melyeket ide iktatok. A Baróti Szabó Dávid és Pápay Sámuel nevéhez Beregszászi a következő jegyzetet írja...” (KazLev. XIII, 2945. sz. levélhez írt jegyzet, 526.)

¹² Kazinczy – Beregszászi Pálnak, Széphalom, 1815. júl. 15. = KazLev. XIII, 2945. sz.

¹³ Beregszászi Pál – Kazinczynak, Pest, 1815. szept. 9. = KazLev. XIII, 2991. sz.

¹⁴ Kazinczy – Beregszászi Pálnak, Széphalom, 1815. szept. 18. = KazLev. XIII, 2997. sz.

E leveleket azonban Váczy János másolatból, a *Glottomachusok* című kéziratgyűjteményből adta ki,¹⁵ és a *Glottomachusok*at összeállító Kazinczy nyilvánvalóan nem tartotta fontosnak a nyelvi viták gyűjteményébe bemásolni a magánjellegű levélrészeket. Igyekezett a magánvita hangfoszlányait – a zajokat – kiszűrni az irodalmi közügyek diskurzusából.

Az alább közölt – eddig kiadatlan – Beregszászi-levelekből ismerhető meg a „pennaháború” történetéhez szövődő személyes kapcsolattörténeti szál. E szövegekből látható ugyanis, hogy 1813 októbere és 1814 szeptembere között Kazinczy unokaöccsének, Istvánnak a fia mellett nevelősködött Beregszászi. Ezáltal lehetőség nyílik a KazLev.-ben már megjelent Beregszászi-levelek utalásainak értelmezésére, a „pennaháború” eddig kipontozott üres helyeinek kitöltésére.

A rosszul sikerült 1815. áprilisi találkozást vélhetően nem sikerült helyrehoznia Beregszászinak a júniusban és júliusban írt leveleivel. Beregszászi e levelekben (a Kazinczy Istvánhoz írtakban is) igen dehonesztálóan nyilatkozott a család tagjairól. Kazinczy unokaöccsét (Istvánt) perrel fenyegette, ennek kisleányát, a 11 éves Andrist pedig hazugnak, „gaz huntzfut ember”-nek nevezte. Kazinczy nevelési nézeteit ismerve bizonyos, hogy számára e levelekből egy kicsinyes és sértődött ember, egy rossz tanár képe rajzolódott ki. Nem meglepő, ha Beregszászinak ezt az arcát látjuk majd tükröződni később a *Pályám emlékezetében* is: „De B[eregszászi]t a’ természet nem arra szülé hogy tanítson, hanem csak hogy négy falak közt üljön, tanuljon, írjon; ’s így tapasztalván maga is a’ mit tanítványai ’s társai igen is hamar észre vettek, önkényt monda le hivataláról [ti. a kollégiumi tanárságról – O. L.].”¹⁶

Kazinczy e tapasztalatok birtokában olvasta el 1815 nyarán Beregszászi *Dissertationját*.¹⁷ Így, ha az értekezés önmagában nem is bizonyítja a tudás- és jellembeli hiányosságot, Kazinczy mégis okkal érezhette úgy, hogy a magánszférából szerzett ismeretek leleplezik előtte a vitapartneret. A tudós nyelvész arca és hangja már a vitában való megszólalás előtt rögzült – a rossz tanár grimaszában.

A személyes találkozások és magánügyek ütközése azonban nemkívánatos része a nyilvánosság elé tárt szövegek világának. Kazinczy ezért csak óvatosan utalgatott e magánügyekre közzétett írásaiban: a *Pályám emlékezetében* az általános megfogalmazásban, az 1817-es recenzióban egy lábjegyzetben, a kéziratosan terjedő *Glottomachusok*-ban kipontozott félmondatokban. A félinformációk miatt a félreolvasás és a sértődés szinte természetes. Pázmándi Horváth Endre (N.) már említett kritikáján mégis megle-

¹⁵ A *Glottomachusok* című kéziratos levélgyűjtemény bemutatása: CZIFRA Mariann, *Glottomachia (Szembetűnő részletek a Kazinczy-levelezés kéziratos hagyatékában) = Mozgásban: Irodalomtudományi PhD-konferencia elméleti irányvonalokról, kihívásokról és lehetőségekről*, szerk. BODROGI Ferenc Máté, MIKLÓS Eszter Gerda, Debrecen, 2008 (StudLitt, 46), 68–77.

¹⁶ KAZINCZY, [Pályám emlékezete III.] = *Pályám* 2009, 668. Ugyancsak Kazinczy önéletírásaiból tudjuk, hogy 1801. július 15-én találkozott először.

¹⁷ Az értekezést július elején kaphatta meg Kazinczy, mert július 15-én írt levelében „megköszöni” a munka elküldését Beregszászinak. Egy részletét azonban már áprilisban megismerte: „Midőn az Ur Prof. Ur nekem, Bécsbe felmenésemkor az elkészült 13 ívet útra adta, megtekintém az első lapokat, ’s láttam mi lesz a’ könyvben, ’s abba hagyám az olvasást.” (KazLev. XIII, 2945. sz.)

pődik Kazinczy, és Kis Jánosnak írt levelében így méltatlankodik: „Én, úgy mond N. Ur Tud. Gy. IV. K. I. 97. Ellenkezömet, kinek nevét itt kémelésből hallgatom-el, *fájós szemre nézve elhomályosult szemű Izsáknak* csúfoltam. [...] Gyalázatos, alacsony tettel vádoltatom, de szerencsémre költött tettel. Hogy az általam megczáfolt, de az általam mind szeretett, mind szívesen becsült Grammatikus szenvedni szokott szemekre, én csak a' Recenzióból tanúlom. Miért kelle ennek caligans oculos IzsákOKAT, nem IzsákOT, occinálnom, mutatja a' Philol. Dissert. kiírt helye, mellyet N. Urnak nem kellett volna nem venni tekintetbe.”¹⁸

A személyeskedéssel vádolt Kazinczy félig-meddig joggal háborodott fel azon, hogy az „Izsákok” homályos szemekre tett célzását *kizárólag és konkrétan* Beregszászi szemekre értik, hiszen nem ott talált, ahová célzott. A volt sárospataki professzor tekintélyes anyagi elismerést kapott 1815 végén. A „Debreczeni Ref. Consistorium” 100 forinttal, Szatmár vármegye pedig 1000 forinttal jutalmazta meg. A debreceni elismerésről írt cikket Kazinczy kivágta és megőrizte, és feljegyezte mellé a szatmári jutalom tényét is, egy gúnyos megjegyzés kíséretében: „Szathmár Vármegye V.Ispán *Izsák* Sámuel Ur' fel és elősegélése után Beregszászinak 1000 ft. jutalmat küldte. Lásd Ajtay levelét hozzám dd^o 15. Xbr. 1815. – Possideat Beregszászi mille hos florenos, ut homo stultus magis etiam infatuetur mercede publica. – Cicero. Philipp. III. c. 187.”¹⁹

Az eddig kiadatlan Beregszászi-levelek közlése

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában a K 635/I–II. jelzeten őrzik Kazinczy Ferenc „Régi levelek gyűjteményé”-t. E kéziratkötetekben nyolc eddig kiadatlan Beregszászi Pál-levél is található. A levelek három címzetthez is szólnak és 13 évet fognak át, de témájuk azonos: a házitanítóként szolgáló egykori sárospataki professzor panaszkodik tanítványára, a méltatlan körülményekre és fizetése elmaradására. Először a tanítványa apjának, Kazinczy Istvánnak (Kazinczy Ferenc unokaöccsének), majd amikor eredménytelennek látja igyekezetét, akkor Kazinczy Ferencnek, végül pedig egy megnevezetlen tanácsosnénak, vélhetően Kazinczy egyik húgának.

A Beregszászi-levelezés idevágó, ismert darabjai időrendben (a jelen helyen közöltek dőlttel kiemelve):

1. *Beregszászi Pál – Kazinczy Istvánnak, 1814. jan. 10.* (MTAKK, K 635/I, 144a–145b.)
2. *Beregszászi Pál – Kazinczy Istvánnak, 1814. jan. 17.* (MTAKK, K 635/I, 140a–141b.)
3. *Beregszászi Pál – Kazinczy Istvánnak, 1814. jún. 7.* (MTAKK, K 635/I, 142a–143b.)
4. *Beregszászi Pál – Kazinczy Istvánnak, 1814. aug. 16.* (MTAKK, K 635/I, 178a–179b.)

¹⁸ Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. jún. 1. = KazLev. XVI, 3606. sz. (Kazinczy a már említett 1818-as *Antikritikáját* idézi barátjának.)

¹⁹ MTAKK, K 638/I, 110 (kiemelés: O. L.); lásd még pl. Szemere Pál – Kazinczynak, Lasztóc, 1815. dec. 29. = KazLev. XXII, 5546 (3084/a). sz. Az említett Ajtay-levél elveszett vagy lappang. A Cicero-idézet pontosan: „Ut hominem stultum etiam magis infatuetur, mercede publica.” (Cic. *Phil.* 3, 9, 22.)

5. *Beregszászi Pál – Kazinczynak, Pest, 1815. jún. 28.* (MTAKK, K 635/I, 148a–149a.)
6. *Beregszászi Pál – Kazinczynak, Pest, 1815. júl. 8.* (MTAKK, K 635/I, 150a–151b.)
7. *Kazinczy – Beregszászi Pálnak, Széphalom, 1815. júl. 15.* = *KazLev.* XIII, 2945. sz., 38–40.
8. *Beregszászi Pál – Kazinczynak, Pest, 1815. júl. 18.* (MTAKK, K 635/I, 146a–147b.)
9. *Beregszászi Pál – Kazinczynak, Pest, 1815. szept. 9.* = *KazLev.* XIII, 2991. sz., 154–155.
10. *Kazinczy – Beregszászi Pálnak, Széphalom, 1815. szept. 18.* = *KazLev.* XIII, 2997. sz., 163–165.
11. *Beregszászi Pál – Dercsényi Jánosné Kazinczy Juliannának (?), 1821. márc. 3.* (MTAKK, K 635/I, 208a–209b.)

Az akadémiai kézirat-katalógus szerint a levelek közül hat Kazinczy Istvánnak, kettő pedig ismeretlennek szól.²⁰ Néhány jel azonban egyértelművé teszi, hogy míg az 1814-ben kelt levelek – a szövegforrás sorrendjében az első három és a hetedik – valóban Kazinczy unokaöccséhez íródtak, addig az 1815-ösöknek Kazinczy Ferenc a címzettje. A levelek címzettjének azonosításához az alábbi támpontok állnak rendelkezésünkre:

1. A levelek megírása jól elkülöníthető időtartamokat jelöl ki: 1814. jan.–jún., 1815. jún.–júl., ill. 1821.
2. A levélpapír mérete és alakja: az 1814-es levelek egy fólió két oldalára, az 1815-ösök egy kettéhajtott fólió négy oldalára vannak írva.
3. A címzett megszólítása: 1814-ben: „Tekintetes Úr, Bizodalmas jó Uram!”, 1815-ben: „Tekintetes Úr, drága Jóakaró Uram!” Beregszászi Kazinczynak írt egyetlen eddig ismert levelében ugyanez a megszólítás: „Tekintetes Úr, Drága jóakaró Uram!” (*KazLev.* XIII, 2991. sz.)
4. A *KazLev.*-ben megjelent levelekben is utal e témára mind Beregszászi, mind Kazinczy.
5. Az 1814-es levelek mellett fennmaradt egy Kazinczy Istvánnak címzett boríték.
6. Az 1815-ös levelek E/3-ban említik Kazinczy Istvánt.
7. Az 1815. jún. 28-i levél elején ismeretlen kéz írásával: „K. Ferenczhez.”
8. Az ismeretlen tanácsosnénak címzett 1821-es levél bizonyosan Dercsényi Jánosné Kazinczy Juliannának szól (erről lásd alább).

A címzettekről:

Kazinczy István (1774–1827): Zemplén vármegyei táblabíró, egyházmegyei gondnok. Kazinczy nagybátyjának, Andrásnak (1738–1804) és Aisdorfer Máriának (?–1806) a fia. Második feleségétől, Józsa Máriától (?–1815) született első gyermeke András (1803–?), aki később Zemplén vármegye alispánja lett (1839-től másod, 1843–1849-ben első).

²⁰ GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*, Bp., 1993 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai), 90–91.

Kazinczy Julianna (1762–1844): Kazinczy legidősebb húga. 1785-ben férjhez ment Dercsényi (eredetileg: Weisz) Jánoshoz (1755–1837). Dercsényi „1782-ben [zempléni] főorvosnak választott; de nem sokára lemondott hivataláról és beregmegyei birtoka közelében Munkácsra vonult, hol egészen kedvencz tudományának, a mineralogiának élt. Itt azon fölfedezésre jutott, hogy a vidéken timsókó létezik; ennek kibányászására tiz évi szabadalmat nyert és timsógyártást alapított Munkács környékén, mely 1814-ig egy milliónyi hasznot hajtott a hazának. [...] 1814-ben királyi tanácsossá lett.” Első fiuk: Dercsényi Károly (1787–1848). A levélből kikövetkeztethető adatok mindegyike megfelleltethető ezen életrajzzal: 1821-ben él a házaspár mindkét tagja, fiuk neve Károly, Munkácson élnek, a férj királyi tanácsos és tudós ember; ezenkívül valamiféle kapcsolatban állnak a Kazinczy családdal, hiszen egyrészt közbenjárást kér Beregszászi a Kazinczy István-ügyben, másrészt Kazinczy birtokába került a levél. (Az idézet forrása: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV, Bp., 1891–1914; a családfát lásd *Pályám* 2009, 874; Dercsényi Jánosról: KISS László, *Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János*, Bp.–Dercen–Hódmezővásárhely, 2009.)

Beregszászi Pál – Kazinczy Istvánnak
Pest, 1814. jan. 10.

(Autográf kézírata: MTAKK, K 635/I, 144a–145b, a boríték: 143.)

Tekintetes Úr
Bizodalmas jó Uram!

Nyughatatlanul várom levelemre a választ, az kívánt választ; de mind ez ideig még csak üresset se kaptam. Tsudálkozom rajta; mert megirtam abbann, hogy nem jól van dolgom. Most pedig írom, hogy állapotom már csak nem tűrhetetlen s kiállhatatlan. Nem azért, hogy nékem, a ki csak Nevelőnek ajánlottam magamat, Prétzéptornakis; sőt, gyakran, Inasnakis kell lennem – noha ez is eggy baj –; hanem kiváltképpenn a pénz nemléte miatt.

Száz forintot hagyott a Tekintetes Úr csak, a mint tudja, a kezemnél. Azonbann, némelly mindennapi aprólékos, de el kerülhetetlen költségeken kívül, mellyeket fel se jegyeztem, Novemberbenn 130 forintot és 34 krajtzárt; Decemberben pedig 104st és 35 krajtzárt kellett nékem kiadnom a konyha, az ház és a Tekintetes Úr szükségére, még pedig a leg nagyobb megkémelles mellett. Mert, bor nevezetesenn, a Tekintetes Úr elmenetelétől óta, csak hatszor se vólt az asztalunkonn; mivel nem tölt rá pénz; az újj pedig nem arra való még. Hol vettem azt? Nem kaphatvánn költsönn, a magam arany- és ezüst-pénzetskéjéhez kéntelen vóltam nyúlni – mellyet, szerentsére! azért hoztam el magammal, hogy valami jó Cursusra várjak vele –, és azt kárommalis Bankóért tserélni. Kárommal, mondom, mert akkor, csak 163 forint vólt a Cursus; azután pedig csak hamar 190 forint lett, és nem sokára, a mint van, több leszsz tán kétszáznális. Eddig ezzel vóltam; de már ezis a fogytánn van, s fő a fejem belé, mit tsináljak ha a Tekintetes Urto! eggy, vagy leg feljebb két hét alatt pénz nem érkezik, mellyet már régtől fogva minden

órán várok. Mert a Ház Uránakis e hónap végivel két Ángáriát kell le tenni a 320 forintból. Azonn kívül magunknakis sok²¹ a szükségünk, a konyhára multhatatlanul meg kívántató költség mellett, a mint azt már az első levelembenn jelentettem; nem tsak, hanem egyszersmind megis kértem a Tekintetes Urat hogy, ha egyéb módonn nem lehetne, Kassáról a Postaszekéreenn – Diligence – pénzt küldjön. De abból fájdalom! mind ez ideigis semmi sints. A pénz nemléte tehát, ez a szembetűnő és épenn nem reménylett fogyatkozás, igen igen nehezíti, s szinte tűrhetlenné teszi az én külömbennis *terhes* állapotomat s hivatalomat, a mint már feljebb mondám. De ezt, most abba hagyván, már más dolgokrol s környűállásokrol tudósítom a Tekintetes Urat.

Andrisnak egéssége, hál' Istennek – mint nekem, Marisnakis – jól van. Vajha erkölcséről s maga-viseletéről is azt irhatnám! Nagy bajom van vele, és nem győzők rajta tsudálokzni, hogy, mindenféle rendeletlenség hogy verhetett olly mély gyökeret eggy illy gyenge gyerekbe.

Igaz, hogy ha a gyenge veteményből a gaz idejében ki nem gyomláztatik, erőt vesz rajta és elnyomja azt. Az első neveléstől igen sok függ. A mellyre azért igen szükséges vigyázni. Kiváltképen a szófogadásra, igazmondóságra és figyelmetességre, kell szoktatni a gyermekeket; és elébb s jobban kell azoknak sziveket, mint értelmeket formálni. Andrisra nézve épenn itt van a dolog elhibázva, a mint látom. Mert ő a Tudományoknak első kezdeteit,²² ugymint a Declinatio, Comparatio, Conjugatio meg lehetősenn tudja; az²³ engedelmességnek, figyelmetességnek és igazmondóságnak pedig, még tsak az *ábécéjét* sem; s azért van vele nagy baj, nagy, és annyi baj, hogy azt, szomorúann tsak tapasztolni s érezni, kimondani pedig nem lehet. Mert a rosszszúl szokott gyermeket a rosszrol leszoktatni, és mintegy ujjonnan teremteni – valamint az elhatalmazott s erőt vett nyavalyát meg orvasolni – felette igen nehéz dolog; engedelmisség mellettis, engedelmisség²⁴ nélkül pedig lehetetlen. Illy fontos, illy derék dolog az engedelmisség! Vajha ezt minden első Tanító s Formáló voltaképen meg gondolnák, és a gyermekeket mindeneknek előtte és felette engedelmisségre szó-fogadásra tanítanák!

Tudom ugyan én azt, hogy a Deákok közönségesenn a jó nevelés módját nem tudják – sőt, többnyire, még a Szülékse – következőképen jól nevelni sem tudnak – mert a ki maga nem tud, mást hogy taníthatna –; mindazáltal tsak ugyan többet tehetnének a nevelésbenn, mint tesznek. Mert leg alább a szó-fogadásra rá kaphatnák a gyermekeket; azonn kívül a figyelmetességre és igazmondóságra is, ha tsak valamennyireis. De, hogy azt nem tselekeszik, szomorúann tapasztolom, különösönn Kazintzi a kis Kazintzi Andrásbann. Másként az is igaz, hogy nem a Tanító, hanem a Szülék az első Nevelők. A jó nevelést hát ezeknek kell el kezdeni; amazoknak pedig okosann folytatni; és ha hibás, igazítani; ha hijjános pótolni. Így leszsz osztán idővel a gyermekből jó ember.

²¹ szok [Emendálva.]

²² kezdetei./ [Átírás.]

²³ Az [Átírás.]

²⁴ dolog; engedelmisség [Beszúrás a sor felett; a vessző emendálva.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Engemet a mi illet, én, már e folyó oskolai esztendőbenn tsak viszem ezen terhes Hivatalt így is, a hogy most viszem; de²⁵ tovább nem. Mert ez, illy móddal, nékem nem való, s erre magamat illy móddal nemis ajánlottam, nemis fogom ajánlani. Sőt a leg jobb móddal is tsak úgy, ha azt nékem más környülállásim meg engedik. – És, ha az esztendő végeig Andrist az *engedelmességre, figyelmetességre és igazmondóságra* rá birhatom,²⁶ igen igen fogok rajta örülni. Mert ugy osztán nem mondhatom el: *annum perdidit*,²⁷ hijábann töltöttem az időt, haszontalan fáradtam. De, rajtais leszek minden módonn, hogy ha tsak ennyi örömetis szerezhessenek magamnak Pestenn. Semmi ujj hirrel nem szolgálhatok. Mert még tsak ujságot sem olvashatok – a szegénység miatt. A Tekintetes Ifj³ Aszszonyt alázatosann tiszteltem. Többire magamat tapasztolt jó indulatiba ajánlván, alázatos tisztelettel vagyok

a Tekintetes Úrnak

Bizodalmas jó Uramnak

Pestenn Jan. 10. 1814.

P. S. Andris most az oskolában van.

alázatos szolgája
Beregszászi N. Pál

[A borítékon belül (143a):]

P. S. Tekintetes Jósa Gábor Úr adott
kezembe – a Tekintetes Ur részéről –
száz N° 100 forintot egy
Váltó-tzédulábann.

[A borítékon kívül (143b):]

Tekintetes Nemzetes es Vitézlő
Kazintzy István Úrnak Tekintetes
N. Zemplény Vármegye érdeemes Táb-
labirájának nékem draga Jó-
akaró Uramnak alázatos tisztelet-
tel –

Pójra.

[A borítékon piros, tört pecsét.]

²⁵ De [Átírás.]

²⁶ *igazmondóságra* birhatom, [Beszúrás a sor felett.]

²⁷ *annum perdidit*[...], [Átírás.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 1. szám

Beregszászi Pál – Kazinczy Istvánnak

Pest, 1814. jan. 17.

(Autográf kézírata: MTAKK, K 635/I, 140a–141b.)

Tekintetes Ur

Bizodalmas jó Uram!

Kapék már valahára – tegnap előtt, de tsak tegnap előtt – Zsiday Sándor Ur által négyszáz forintot Bankóban; és addig az ideig, nem hogy pénzt, de még tsak levelet sem soha. Noha kerestem azt nem tsak egyszer a Postánn. Hova lett, nem tudom; mert azt mondá Zsiday Úr hogy kettőt irt nekem a Tekintetes Ur meghagyásából; mást pedig egy más barátjához, hogy nekem pénzt adjon. De én, a mint mondám soha se levelet, se pénzt nem vettem. Melly miatt már, a leg nagyobb szorongattatások közt szinte az utolsó szükségre jutottam volt; el fogyván a Bankóra tserélt arany és ezüst pénzetském, mellyről a legközelébbi levelemben is emlékeztem; az elsőbenn is.

Tennap, osztán, a pénz után, vevém a Tekintetes Úr December 26^{dikánn} hozzám útasított levelét is. Mellyben olvasom, hogy a Tekintetes Úr, szüretre menvén, nékem Zsiday Urto! kétszáz forintot küldött; az után ismét két százat. De én azt, a mint már említém, tsak tennapelőtt vevém, és nem elébb.

A gazdaszszonyt, hogy s mint készítette ki a Tekintetes Aszszony én nem tudom. De azt láttom, hogy neki pokróttza nem volt, s következésképpenn, mivel takaróznia,²⁸ és azért véttem osztán neki a Frizérnével. Mert neki takarodzóra igen nagy szüksége volt s van. Vettem neki – Andrisnakis – télhez való posztó-szél bakkantsotis, hogy a konyhánn meg ne fázzék a lába a hideg téglánn. Egyik pár tsizmája már régen széljel ment, annyira, hogy meg kell fejeltetni; mert másként nem lehet már rajta segíteni. – A Frizérné, vagy Maris kitódta é a derekallyat, vagy nem; én abba semmit sem tudok; sőt, hogy rá lett volna bízva, még azt sem. Mert én vele nem tudok beszélni; sem ő én velem. A melly nagy baj. Én ötet sehova sem küldhetem. Mindenüvé²⁹ magamnak kell mennem, a hová vagy inast, vagy ötet kellene küldeni még tsak gyertyát is magamnak kell vennem; vagy mást kell keresnem s küldenem, ha magam nem akarok menni /:Épen hogy tehen hust már tud venni; de, egyéb konyhára valót a Frizérné vásárol neki minden hétenn kétszer:/ De, magam megyek inkább mindenüvé,³⁰ a hova szükség; mert én más után járnai, ilyen esetekben, átallomis, restellemis; átallom, mondom; és nem annyira magamra, mint a Tekintetes Úrra nézve. Mert azért,³¹ inkább a Tekintetes Urat itélik meg, mint engemet, hogy nints kit küldenem ide vagy amoda. Nekem Deak koromban mendikásom volt; Akademiakonn pedig szolgálóm; a kinek, mint a Házi gazdám, szint-ugy parantsoltam, s küldöztem azt imide³² amoda. Most pedig magamnak kell mennem. Tsak ez is – mert van többis – nem méltó panasz é, méltóztassék megítélni a Tekintetes

²⁸ mivel <mivel> takaróznia,

²⁹ Minden/..Jé [Átírás.]

³⁰ minden/..Jé, [Átírás.]

³¹ /..Jért, [Átírás.]

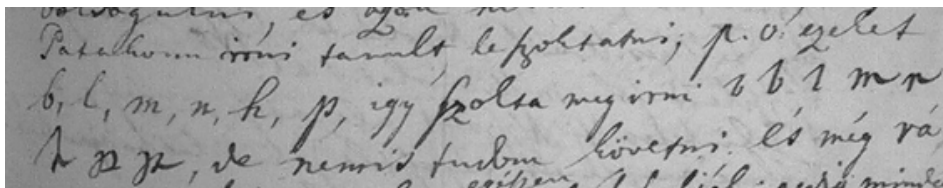
³² küldöztem imide [Beszúrás a sor felett.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 1. szám

Úr. De – már jelentem, hogy mind a hármann frissenn vagyunk. Andris, már valamennyire, megyen elő az írásbann, a mint az ide zárt írásaiból meg tetszik.³³ Felette nehéz vele ittis, mint mindenben, boldogulni, és azon hibás betűkről, mellyeket Patakonn írni tanult, leszoktatni, p. o. ezeket b, l, m, n, h, p, így szokta meg írni b B l m n h p p, de nemis tudom követni.

És még rá nem mehettem, hogy arról egészen leszokjék;³⁴ pedig mindég mondom, és mutogatom neki, hogy kell, s hogy jobb. Ugy szintén – hogy mulólag említsem – az asztalnál való rossz szokását, disztelen evése módját, melly valóbann igen szembetűnő, még eddig el nem tudtam vele hagyatni tsak felére is; és az illendő evés módjára, s asztalnál való szép magaviseletre meg tanítani, és jó, ha esztendő alatt rá mehetek. Oka pedig mind ezeknek, a figyelmetlenség és az engedetlenség. Mert hiszen, mitsoda könnyű ott a sok és nagy hibákatis meg igazítani, a hol engedelmesség van, és figyelem! Eggy szóval, azonn kellett nékem eddig, s azonn kell még mostis inkább iparkodnom, hogy Andris *letanuljon* inkább mint tanuljon – ut ediscat magis, quam discat³⁵ –. Elébb a rossz házat el kell hányni, s úgy építhet osztán az ember jót annak a helyére. Vajha sikeres lenne iparkodásom!

Párisban nagyon szorúl a kaptza. Más hangonn beszéll már Napoleon, a Senatusis, mint eddig. Itt az a hír, hogy már Toulonis kezünkre került 200 ágyukkal; hogy Blüchert a Burkus Király Nevschateli Hertzegnek tette; hogy Wellington Spanyol Király lenne; hogy Felséges Urunk Napoleontól vissza kívánnya a töle kitsikart sok milliomokat. s a t.

A Tekintetes Ifj' Aszszonyt alazatosan tisztelem. Többire magamat tapasztolt jó indulatiba ajánlván alazatos tisztelettel vagyok

a Tekintetes Úrnak

Bizodalmas jó Uramnak

Pesten. Jan. 17. 1814. esztendőben

alázatos szolgája
Beregszászi N. Pál.

³³ tetsz[...]. [Átírás.]

³⁴ arról leszokjék; [Beszúrás a sor felett.]

³⁵ [Bizonytalan szöveghely, Balogh Piroska olvasata.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

Beregszászi Pál – Kazinczy Istvánnak
Pest, 1814. jún. 7.

(Autográf kézírata: MTAKK, K 635/I, 142a–143b.)

Tekintetes Ur
Bizodalmas jó Uram!

Még mind ez ideig sem adta tudtára ezen Tekintetes Nemes Vármegyének a Palatinus Ö Hertzegsége, hogy mikor leszsz Bétsbenn Felséges Urunk, s következésképpenn mikor kelljen el indulniok az oda kinevezett s rendelt Tekintetes Uraknak. Én ezt mind eddig tsak vártam, s azért nem írtam a Tekintetes Úrnak. Külömbenn pedig el nem mulattam volna az arról való tudósítást a Tekintetes Úr meghagyása szerént. De gondom leszsz rá: ez utánis, és mihelyt kiadódik az indulás iránt a rendelés, azonnal megirom azt a Tekintetes Úrnak.

Andrisnak, hálá Istennek, egészsége jó van. De egyéb aránt³⁶ tsak az, a ki vólt, sőt még, mondhatom, engedtlenebb, miólta itt valának a Tekintetes Urak, és a Tekintetes Aszszony azt mondotta, hogy az öreg Marisnak és nekem nints annyi eszünk kettónknek, mint Andrisnak magának, mellyet én az Andris szájából hallottam tsak hamar a Tekintetes Urak elmenetelek után. Ha úgy vólnais a dolog, kár ollyat mondani a gyerekeknek vagy a gyerek előtt, a melly annak szarvat emel, és romlására van.

Addigis igen keves respectussal volt erántam a gyerek; azólta pedig szinte semmivel sints, és szavamat tellyességgel nem akarja fogadni semmibenn. Én azt a mondását a Tekintetes Aszszonynak sokkal jobbann sajnálom – betsületemre mondom – a gyerekre nézve, mint pedig magamra nézve.

Mostis mihelyt fel kelénk az ebedtől, elfut hir nélkül valahová, s még mostis odavan pedig ötödfél az óra, s azért nemis irathatok vele vagy két sort. Én nem tudom, mit tsináljak vele! A Tekintetes Aszszonyt alázatosann tisztelem. Többire magamat tapasztolt jó indulatiba ajánlvánn igaz tisztelettel vagyok –

a Tekintetes Urnak
drága Jóakaró Uramnak
Pestenn Jun. 7. 1814.

alázatos szolgája
Beregszászi N. Pál.

³⁶ [./ránt [Átírás.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
20. évfolyam 1. szám

Beregszászi Pál – Kazinczy Istvánnak

Pest, 1814. aug. 16.

(Autográf kézírata: MTAKK, K 635/I, 178a–179b.)

Tekintetes Úr

Bizodalmas jó Uram!

Az utánn, hogy innen Májusbann Pójra ment a Tekintetes Úr, ha jól jut eszembe négyszer irtam oda a Tekintetes Úrnak. A leg utólsót Julius 7^{dikén} küldöttem, mellyhez vólt téve valami Citatoriai, mellyet ide Marisnak adott be egy Juratus; de miről van, nem tudom, mert én belé se néztem. Ezt én, nagyobb bátorságnak okáért, Recepisse mellett adtam a Postára; azólt minden hétenn egyszer, néha kétszer is, meg fordultam a Postánál, de még eddig semmi tudósítást felőle nem kaphattam, s nem tudom mire vélni a dolgot – illy hoszszas hallgatás utánn.

Már most hát el hitetvénn magammal, hogy a Tekintetes Ur Pójon nints, hanem ott-hon van, Beretőbe útasitom ezen levelemet. Mellybenn ujra jelentem, a mit a Pójra küldöttekbennis jelentettem, hogy a tudvalévó ruhát készítő mester-emberek nyughatatlanul várják ki fizettetéseket, kiváltképen a Szűts.

Jelentem, továbbá, mostis ujra, a mit már még a télbenn egy levelebenn megirtam, hogy én az Urfi mellett tovább tellyességgel nem maradok; mert látom, hogy vele – az ő engedetlensége s nyakassága miatt – semmire se mehetnék. Az eddig való minden igyekezetem s törekedésemis sikeretlen. De hogyis lehetne az olyan gyermeket építeni és a jóbann elébb vinni, a ki tellyességgel szót nem fogad, hanem mindent a maga gyermeki rossz kénye szerint tselekeszik? Az olyan gyermekkel élni, nem élet, hanem gyötrelem; mellyet szomorúan tapasztolok. Kivált vagy 3 hónaptól óta szembetűnő az Urfi rossz magaviselete, és szó-fogadatlansága; ámbár jutalom és adakozás általis bővebben igyekeztem ötet a jóra serkengetni, mint az előtt. Mert a mit neki tseresnyére s egyébre adagattam, többre megy 20 forintnál; ide értvén azt a tiz forintot, melyet a mult Vásárkor Tekintetes Jósa Gábor Úr az ő számára Curatióra nekem általadott. Azon kívül mostis minden nap rend szerént két két garast adok neki. Mégis mind az által már az 5 forintos poszto sapkáját, a bakkantsát, egyik kalapját, sőt még a Magyar ország rámás mappájátis eladta titkonn – kinek, és hogy? nem tudhatom meg, mert tagadja, s szokása szerént hazud – és az árrát el vesztegette. Illyen gyerek Andris! Utoljára jelentem még aztis, hogy a ház gazdája, az öreg Lázár Úr, még a mult hónap vége felé le jövén hozzám, megmondotta, hogy Sz. Mihálynapnál tovább nem engedheti a szobákat. Az okát világosan meg nem mondta ugyan, de könnyü ki találni. Hogy még eddig neki épenn semmi házbért nem adtunk – mellyet a szokás szerént előre kellene fizetni – hiba; de még sem az az oka, hogy tovább szállást nem ad, hanem a mint kítetszett a beszédjéből, tsupán tsak az Urfi helytelen maga viseleti. És én épen nem tsudálok rajta, hogy meg unt bennünket. Igy lévén a dolog, méltóztassék a Tekintetes Úr e hónap véginn le jöni, és a dolgot az Urfira nézve úgy el intézni, a hogy jónak látja.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
20 ÉVFOLYAM 14 SZÁM

A Tekintetes Ifj' Aszszonyt alázatosan tisztellem. Többire magamat³⁷ tapasztolt jó indulatiba továbbrais ajánlvann alázatos tisztelettel vagyok –

a Tekintetes Urnak
Bizodalmas jó Uramnak
Pestenn Aug. 16. 1814.

P. S. Andrisnak kéntelen valék ismét egy sapkát 9. forintonn venni; mivel a kalapját széllyel szaggatta.

alázatos szolgaja
Beregszászi N. Pál

Beregszászi Pál – Kazinczynak
Pest, 1815. jún. 28.

(Autográf kézírata: MTAKK, K 635/I, 148a–149a [149b üres].)

Tekintetes Úr,
drága Jóakaró Uram!³⁸

[A lap tetején ismeretlen kéztől:] K. Ferenczhez.

Már a 4 elküldött árkusokhoz tett tzedulámban említettem, hogy én Tekintetes Kazintzi István Ur miatt nagyon megromlottam. Hogy? most rövidenn leirom.

A nevezett Úr Pestre hozván engem fiával s egy öreg Tót aszszonnyal October véginn 1813^{ban}, száz forinttal hagyott itt *magunk asztalára* bennünket; de megigéri, hogy haza menvén mindjárt küld többet. Azonban soha Januarius 14^{dik} napjáig tsak egy Krajtzárt sem kaphattam tőle. A száz forint tsak hamar elfogyott; mert abból nem tsak élni, hanem két öl fát, s holmi konyhai eszközöketis kellett venni. Költsönn – noha szeméremmel esett – kértem, de nem kaptam; még Doktor Szombati Urto! sem. És így kéntelen voltam a magaméhoz nyúlni, és azt – nagy megromlásomra – mind el költeni s úgy szólván vesztegetni, melly állott 72 Rforint ezüst és 9. species aranyból. Én ezen régen sugorgatott pénzemet olly véggel hoztam el magammal, hogy jó nagy *Cursusra* várván vele, papíros pénzért eladjam, és a téli, s tavaszi Debretzeni Vásárokkal haza – Muzsajba – küldjem szegény beteges és 5. nevetlen gyermekével nyomorgó testvéremnek segítségére, s szőlőmnek miveltetésére. És mi lett belőle, hogy ezt nem tehettem? Az, hogy szegény testvérem akkor tavasszal³⁹ négy jó ökrömet, mellyet kezénél hagytam, a szükség miatt páronként el adni, vagy inkább elvesztegetni és az árát kenyérnek valóért el költögetni kéntelenített; és a szőlőm azonban miveletlen veszett. Hát nem tetemes megromlás-é ez? El keseredik szívem, mikor rola gondolkodom!

Az említett arany és ezüst pénzemből nekem Tekintetes Kazintzi István Úr még tsak 20. forintot fordított vissza; aztis pedig tsak a mult esztendőben Septemberben, mikor innen a fiát el vitte; és a többi mind e mái napig oda van, és meg nem adta. Nem tsak

³⁷ magat [Emendálva.]

³⁸ [A levél elején ismeretlen kéztől ceruzával: „3”.]

³⁹ testvérem tavasszal [Beszúrás a sor felett.]

meg nem adta pedig, hanem azon kívül, a mult szüret után a Dorgóból olyan motskoló levelet irt s küldött nekem Tekintetes Zsiday Sándor Ur által a Tekintetes Úr, a melly hitel felett való. De most abba kell hagynom, mert megyen a Postára az Ujság. Az Aszszony Ö Nagyságát alázatosan tiszteltem. Többire magamat tapasztalt jó indulatiba ajánlván alázatos tisztelettel vagyok

a Tekintetes Úrnak
drága Joakaró Uramnak
Pesten Jun. 28. 1815.
El sem olvashattam a mit irtam.

alázatos szolgálja
Beregszászi Pál

Beregszászi Pál – Kazinczynak
Pest, 1815. júl. 8.
(Autográf kézírata: MTAKK, K 635/I, 150a–151b.)

Pestenn Jul. 8. 1815.

Tekintetes Úr,
drága Jóakaró Uram!⁴⁰

Ugy jut eszembe, hogy a múlt héten a siettség miatt ott hagyám félbe a panaszomat, hogy Tek. Kazintzi István Úr a mult szüret utánn nékem a' Dorgóból, a helyett hogy pénzemet meg küldötte volna, egy különös kissebbítő levelet irt; olyyat, a millyet én senkitől az ég alatt nem várhattam; egygy olyan Úrtól pedig, kinek roszszúl nevelt fiával esztendeig leirhatatlanul vesződtem, épen nem érdemlettem.

Vólt ugyan zárva a levelbe két Váltótzédula, száz száz forintos, az igaz. De, hogy azt magais az Úr nem az én pénzembe küldötte légyen, megtettszik levelét be rekesztő ezen szavaiból: *ezzelis, ugy tartom, felül haladom kötelességemet*. Ezt hát nékem, a ki tsak nevelőnekis 400 forintért ajánlottam vólt magamat, az én egygy esztendei terhes *nevelői, præceptor, inasi s a t*, hivatalomért küldötte Tekintetes Kazintzi István Úr; és aztis ugyan a torkomra veré ám. Itt tsak egygy kotsisnakis két ló mellett – mint p. o. a D. Szombathi Úrénak – ételén kívül esztendei fizetése két száz forint. Az én hivatalom pedig mennyivel nemesebb, és – mennyivel terhesebb vólt egygy pár igen *szelíd ló* mellett lévő kotsisnak a hivatalánál!

Azzal vádol méltatlan – levelében – az Úr, hogy én vígan kedvemre éltem, és a fiát elmellőztem. Ha az igaz vólna, magam vádolnám és itélném meg magamat. Képzelní talán valamennyire – mert egészen nem – lehet, mitsodás⁴¹ élet az, midőn egygy – a maga gondviselése alá vett gyermekét egész tehetségével építeni s böldegítani kívánó ember, azzal, minden igyekezete, törekedése és iparkodása melletis semmi ki gondolható mó-

⁴⁰ [A levél elején ismeretlen kéztől ceruzával: „4”.]

⁴¹ mitsdás [Javítás a sor felett.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

donn tellyességgel semmire sem mehet, mivel az a sok oktatás, kérés és intés utánnais mindenkor és mindenben a maga megszokott gyermeki roszsz kényét követi. Az ilyen élet nem sokat különbözik attól a millyennel a Sisiphusét festik a Poéták. Én leg alább illyet az ellenségemnek se kívánok; és el mondhatom minden nagyítás nélkül, hogy az én sok bajjal és nyomorúsággal töltött esztendeim között leg első helyet érdemel az, a mellyet Kazintzi Andris mellett el nyögtem s kinlódtam, nem pedig el éltem.

Azon első levelemre, mellyben tudtára adtam vólt a Tek. Úrnak, hogy a gyermek tellyességgel nem akar engedelmeskedni, e vólt a válasz: *Patakrol is azért vittem el*. Az azután valók közzül arra, a többek között, a mellyben kértem a Tek. Urat, hogy gondoskodjék másrol, mert én tovább nem leszek gyermeke mellett, azt ígérte, hogy majd tavaszszal le jövőn elintézi a dolgat. Én azonban egész erővel iparkodtam mindég – de hijában – a gyermek formálásában.

Igéreti szerént el jött a Tek. Úr, az igaz, Majus eleinn egész háznépével egygyütt, és es egy hétig itt mulatott; de, Andrist még tsak meg sem szállította, annyival⁴² inkább meg nem fenýtette engedetlenségeért – mellyenn én nem győztem, sőt még most sem győzők eléggé tsudálkozni – azonban semmi jobb rendelést sem tett semmi tekintetben. Atya az illyen? Így, a gyermek ezen nagy engedetlenségének tsak elnézése⁴³ s hallgatása miatt osztán, még sikeretlenebbé lett az én iparkodásom az egész oskolai esztendő végeig; úgy hogy én még tsak arra se mehettem rá, hogy examenre az specimeneknek írásokra rá birhattam vólna a kis urfit. Augustus utólsó hetiben ismét eljövén a Tekintetes Úr, akkor osztán megfenýtette Andrist, az igaz; de már akkor késő vólt; ha azt Majusban el nem mulatta vólna, okosabb is, hasznosabbis lett vólna a fenýtésse.

Én példám s magam viselete általis igyekeztem formálni a gyereket. Soha még tsak egy bálba se mentem; a Kávéházakba nem jártam; éjjel nappal otthon vóltam; üres óráimat írással vagy olvasással⁴⁴ töltöttem; soha semmit ebédig sem nem ittam, sem nem ettem; dél után sem estig, még tsak gyümölsöt sem; mindíg tsak vízzel – néha serrel – éltem egész Médárd vásáraig, mert az akkori hitván Pétzeli uj bort tsak akkor kezdettem ki, mellyet T. Szemere Ábrahám Ur vert tsaprais akkori itt létében. Mégis engem Andris, mikor leg először (:Martiusban:) fenýtés által próbáltam ötet engedelmességre vinni, szemtől szememben *részeges disznónak, gaz embernek, huntzfutnak* etc. mondott. Innen lehet sajdítani, mitsodás vólt az én életem Andris mellett. Még is az említett levelben ez is ott van: *a fiammal semmit nem gondolt* etc. *vígan élte világát* etc.

A többi másszorra marad. Egész tisztelettel vagyok –
a Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Beregszászi Pál.

⁴² szállította <mege>, annyival

⁴³ elné[.]é[.] [Átírás.]

⁴⁴ olvas[.]ssal [Átírás.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

Beregszászi Pál – Kazinczynak

Pest, 1815. júl. 18.

(Autográf kézírata: MTAKK, K 635/I, 146a–147b.)

Tekintetes Úr,
drága Jóakaró Uram!⁴⁵

A közelébbi levelemben folytatott dologra még egyet említek, ezt: néhai T. Bárczay Sámuel Úr, a kinél nyaraltam 1813^{bannis} szokásom szerint, és a ki engem már az előtt sok ízben kért arra, hogy állandóul maradjék nála, meg tudván hogy mit akar velem T. Kazintzi István Úr (mert, minthogy az akkori Examenkor Patakonn által mentembenn rá nem vehetett, még tsak arra sem, hogy vele mennek Beretöbe, ámbár meg ígérte, hogy onnan, a mikor tetszik, el küld Bártzára; oda hozzám a kotsissa által ismét unszó levelet küldött) azt meg tudván, mondom, hogy mire kér T. Kazintzi István Úr, nékem, tsak maradjak nála, esztendőnként holtomig két száz forintot ajánlott, még pedig kötelező Levelnél fogva, és T. Dobay, Kalos Filep és⁴⁶ Tiszt. Kováts István urak előtt. De én, azt vévén főképp gondolóra – betsületemre mondom – hogy a kis Kazintzi Andrisból talán majd egy Lónyay Gábort formálhatok a Haza javára, meg vettem ezen kegyes, és rám nézve olly igen szükséges ajánlást, s Pestre jöttem a kis Kazintzival, és egész igyekezettel azonn voltam, hogy ötet minden tekintetben formáljam, oktassam s tanítsam. Azértis minden kisebbítettéseim között leg nehezebben esik, midönn azzal vádol T. Kazintzi István Úr az említett motskoló levelémben, hogy a *fiát fel sem vettem, el mellőztem, tsak passiómat követtem* etc. mert én minden módokat elkövettem, de hijábann. Még a vesző sem tett semmit, mellyhez fél esztendő mulva is tsak kéntelenségből nyúltam /:mivel ollyan eszközzel Deák korombann sem szerettem élni:/; ha nem azt nyertem vele, hogy öszsze gaz emberezzet s huntzfutozott a gyerek, azt mondván: *nem azért küldött engem ide az atyám, hogy verj, te gaz ember*. Ennye gaz huntzfut ember, mondám, hát azt mered te nekem mondani, a ki neked itt atyád helyett vagyok s a te javadat munkálom? Erre: *gaz huntzfut ember vagy te, úgy, tudd meg, ha nekem mondog, ez volt a felelet, és több e félék, mellyek hitel felett valók*.

Melly keves sikere s foganatja lehetett az én oktatásomnak, gyanithatni tsak ezen egy esetből, mellyet környülállásosann meg említek. A geographiából Országunké volt kiszabva, Deákúl; ezt a Professor naponként diktálta tanítványinak, de úgy, hogy a mit ma diktált, hólnaputánra meg kellett tanulni, s az utánn diktált többet. Én, látván hogy Andris igen hibásann írja azt az oskolában, magam fogtam hozzá, és minden nap, a mit ő a diktálás utánn irt, én itthon neki tisztánn leirtam, de irását, mellém ültetvén, magával diktáltattam. Ámbár többnyire teljes voltis hibával, azt kívánta, hogy úgy irjam le, a mint neki van, mert, ugymond, a Professor úgy diktálta. Néha meggyőztem nagy nehezen, hogy az nem lehet; hogy az jól diktálta de ő nem jól értette etc. Mikor arra rá nem véhettem, azt mondtam: már fiam ha tudnám is bizonyosann, hogy így diktálta, még sem

⁴⁵ [A levél elején ismeretlen kéztől ceruzával: „5”.]

⁴⁶ Kalos és [Beszúrás a sor felett.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

irnam én így, mert hogy kívánod azt, hogy én tudva hibásann irjam? hiszen abból te rád nézve kár, én rám nézve pedig gyalázat következne etc. Illyenkor sokszor sirásra fakadt, és ordított mérgébenn.

Mikor Máramorosra került a sor, s nevezetesen a Rónaszéki Só-aknára, diktálja hogy ez minő gazdag só-bánya, *benne minden nap 300 ember dolgozik*, és belőle esztendőnként 160 mázsa só kerül ki. Itt megszünvén az irástól mondom neki: ezt nem jól értetted; többnek kell lenni. *Nem több; így diktálták*, erőssen állítja. Nem lehet az fiam, mondám: mert a hol 300 ember vágja a sót, ott egy napis többnek kell ki kerülni 160 mázsánál, hát egy esztendő alatt? Hijában; nem enged. Világos hiba biz e, fiam, mondám; és hogy te is el hidd, hozd el a Ferentzi Geographiáját /:ezt már akkor meg vettem vólt neki:/ hagyd mutassam meg. El hozza és meg keresvén, mutatom neki, hogy 160000; még sem hiszi; sőt nagy tsatározással azt mondja, hogy úgy ne irjam mert ő úgy meg nem tanulja etc. Épen mikor ezen nyakasságaért dorgálnám, a nagy-attya, T. Jósa Gábor Úr, tsak be toppan /:Médárd Vásárákor:/, és kérdezvén, mi baj? el beszéllém a dolgot. Aki azon úgy látszott, el tsudalkozott; de a felől meg nem dorgálta. Ezen pedig osztán én tsudalkoztam.

Igy vólt az én állapotom Kazintzi Úrfival, s így megromlottam én T. Kazintzi István Ur miatt, a mint ebben és az elébbi két levelemben, a nagyjából, leírom.

Birja rá azért a Tekintetes Ur, kérem, ezen többször nevezett Urat, hogy nékem az én rá költött arany és ezüst pénzemet illendően fordítsa vissza. Mert ha perre megy a dolog, az nem fog betsületire szolgálni; azonban tsak ugyan meg kell azt adni. A tavaszis itt vólt T. Kazintzi István Úr; de nekem még tsak hirül sem adatta. – A Grófné Ö Nagyságát alázatosan tisztetem. Többire magamat jó indulatiba ajánlván egész tisztelettel vagyok

a Tekintetes Úrnak
Pesten Jul. 18. 1815.

alázatos szolgája
Beregszászi Pál

Beregszászi Pál – Dercsényi Jánosné Kazinczy Juliannának (?)
Beregvégardó, 1821. márc. 3.
(Autográf kézirata: MTAKK, K 635/I, 208a–209b.)

Méltóságos K. Tanácsosné,
Kegyes jó Aszszonyom!

Előttem minden tekintetben betses Levelét Nagyságodnak vettem én annak idejében; de hogy rá eddig nem válaszoltam, azt sok féle elvonattatásom okozta.

Alázatosan köszönöm Nagyságodnak mind rész vételét meg romlásomban; mind pénzem meg adásának ígért eszközlését⁴⁷ Tek. Kazintzi István Urnál. Vajha foganatos lenne

⁴⁷ adásának eszközlését [Beszúrás a sor felett.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

az! De én kételkedem benne. Hijába rázza az ember az olyan fát, melyről a gyümölcs hullani nem szokott!

Már én el tökéltetem magamban, hogy, ha Zemplénben veszteksz – mely könnyen meg eshetik –, feljebb viszem ügyemet, ha élek; mellé tévén azon – Kazintzi Úrfi mellett Pestenn *kedvemre töltött* – /:a mint Tekintetes Kazintzi István Úr állítja:/ esztendőnek leírását; és az indított Per okait, melyet csak azért nem küldöttem el Munkácsra, hogy annak meg olvasásával ne terheljem Nagyságodat. Fel van abban hozva az is, a többek között, hogy néhai Tekintetes Bártzai Sámuel Úr, ki engem már az előttis igen sokszor kért hogy állandóul maradjak vele s nálla, Bártzánn, mikor már 1813^{ban} Kassára érttem küldöttis Tekintetes Kazintzi István Ur, ott Kassánn a maga házában; Gróf Teleki József, Dobai Dániel, Polgár Mester Fülep és Kalos Dániel Urak előtt azt ígérte, hogy csak ne menjek Pestre, hanem maradjak nála, nekem esztendőnként, míg élek 200. forint Pensiót rendel, s arról mindjárt, a nevezett Urak előtt, Levelet is ad /:sajnálom is míg élek, hogy azon, már akkor halálához közelgető Úrnak olly szíves kéréseit nem teljesítettem:/. De szavam, melyet már akkor Tekintetes Kazintzi István Úrnak – sok kérésére s kérésére adtam volt – szokásom szerént meg tartani akarván, rá nem állottam ezen szép ajánlásra, noha arra a jelen volt Urak is nagyon sürgettek; kik között, most jutta szembe, ott volt Tiszt. Kovács István Uram is. Az utánn csak egynéhány hónapig élt néhai Bártzai Sámuel Úr; s azért fáj nekem leg inkább hogy kérésére rá nem álltam; oda értvén azt is, mely jó volna nékem most esztendőnként⁴⁸ szedni azt a Bártzai két száz forint ára epert; sőt, csak maradtam volna meg nála, 3. száz forintot is kész lett volna rendelni nekem, a mint az olta sokszor mondták, a kik nála akkor jelenvoltak. Elis hiszem; mert nagyon ragaszkodott hozzám.

Örömmel értem a Nagyságod leveléből mind azt, hogy Bényén a Bénye jó Aszszonya olly emberi módon, mind azt, hogy Aszodon az a kis testben lakó nagy Lélek olly emberséggel fogadta s látta Nagyságtokat. De, pirúlnais a nemes érzésű Lélek azt el mulatni, a mit az *emberiség* és *emberség* régulája s törvénnyel kíván tőle embertársa eránt el követni – ha módja van benne –; kivált mikor nyomoruságban van Fele-barátja.⁴⁹

Hogy sok keserűvel van tele ez a leg jobb világ, mint Nagyságod írja, az igaz. De, ha soha keserűt nem kóstolna az ember, azt sem tudná, mi az édes. És így a keserű is tartozik a leg jobb világhoz. Azonban igaz az is, hogy ebben a leg jobb világban az édest magok teszik sokszor az emberek magoknak keserűvé. Elég dolgot ad ugyan e jelen való, tagadhatatlan; de a felől illő, sőt szükség, a jövő világbanis – a mennyire szemünk gyengesége, s rövid látásunk engedni – belé kandikálni; én azt tartom.

Örülök, valóban örülök rajta, hogy a Consil. Úr szemei jobban vannak; és hogy már ismét olvasgathatis, irogathatis. Mert nagy szerentsétlenség volna másnakis, de kivált a tanulni szerető s magát tökéletesebbíteni kívánó embernek, ha szemét, a végre, nem használhatná.

⁴⁸ nékem esztendőnként [Beszúrás a sor felett.]

⁴⁹ van. [A „Fele-barátja” más tintával pótolva.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 4. szám

Én mit tsinálok? kérdi Nagyságod. Nekem a heverés soha kenyerem nem volt. Már gyermek koromban annyira szerettem dolgozni, hogy az apámnak engem, mikor vácátiókban Patakról haza jöttem, tartóztatni kellett a dologtól, nem pedig hajtani arra, mint némelly gyermeket szoktak a Szülék. A honnat én még akkor minden féle hegyi és mezei munkát meg tanultam, az egy kaszálláson kívül, mivel azt tenni nem⁵⁰ bírtam. Azonban a Collegyiomban⁵¹ is úgy tanultam, s magamat úgy viseltem, hogy soha engem sem classista koromban meg nem vertek; sem Deák koromban meg nem pirongattak; de ditsérve ditsértek meg sokszor, kivált a Censurákon a Professoraim; a mit bár ne tselekedtek volna.

De, hogy már egyenesen feleljek a kérdésre, jelentem, hogy én még most is a Perényi Familia nagy Archivumának rendbe szedésével foglalatokodom; mert lassan haladok benne, szemeim gyengesége miatt; mellyek igen könyveznek, kivált reggelenként. A honnan, a mennyi napokat vagy heteket töltök a 3, 4, s ötszáz esztendő írásoknak olvasásával, ugyan annyi, vagy több napokat s heteket kelletik tölök megszűnnöm. És olyankor osztán jó Német, vagy Frantzia könyveket olvasok, ha már a Tudományos Gyűteményt, és az ujságot el olvastam; vagy pedig a mi tsak ritkán történik meg, nem lévén rá időm – Értekezést irok Trattnernek kérésére a Tudom. Gyűteménybe ki nyomtatni valót.

Én hát most sem lehetek foglalatosság nélkül; ugy hogy, ha valaki azt mondaná nekem: ezt a fényes palotát neked adom drága butoraival, s a mellette lévő szép kerttel együtt; benne éteked, italod, ruházatod Úri leszs, de olvasni, irni, s tanulni nem leszs szabad, hanem tsak enni, inni, sétálni, pipázni, alunni s a t. én megvetném, igazán mondom, ajándékát. Mert nekem szenvedhetetlen büntetés lenne az a nagy munkátlanság; következésképen egész életem gyászos unalom lenne, ha sem benn észszel, sem kinn kézzel nekem dolgozni szabad nem volna; a ki tsak úgy, és akkor únom el magamat, ha, és mikor semmit sem tsináthatok.

De mind e mellett szeretem én még most is, mint eddig, a társaságokat, és közönséges mulattságokat is. És hogy a Munkátsi Zahl-Bálokra, *iffulegény* lévén, mint Nagyságod is írja /:jó viz ez az én malmomra Prof. Rozgonyi pajkos Komám ellen, ki engem tréfás leveleiben mindig *öregnek* ír; s én is ötöt, de erről máskor:/ el nem járok, leg főbb oka, az, hogy nékem Músjba kelletik még börtben is – egy különös Zähl-Bálba, a hol a muzsika, nyögésből és sohajtásból áll, járnom; ott voltam én a mult hétennis, és 25. forint volt az *entrém*; mert annyit adtam, nem vendégségre, hanem a minden napi kenyérre és zsirzóra, szegény beteges testvéremnek s gyermekeinek, ki most fekvő beteg szegény, és nehezenn van. Ezt a kötelességet teljesíteni elébb valónak tartom, mint a Munkátsi – vagy Beregszászi – Bálokban magamat mulatni. A Bált is pénzzel járják, nem tsak a bútsút. Nekem pedig arra való nints. De azzal keveset gondolnék, tsak Múzsajba való volna elegendő.

⁵⁰ azt nem [Beszúrás a sor felett.]

⁵¹ Colgyiomban [Emendálva; a hiba oka talán a sorvégi elváltás: „Col-gyiomban”.]

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

A Consil. Úr Ő Nagyságát alázatosan tisztelem. Köszöntöm Károly Urfit is. Az Úr áldja és tartsa meg mindnyájan Nagyságtokat, szívből kívánom. Ki magamat tapasztolt Kegyességébe ajánlván mély tisztelettel vagyok
a Méltóságos K. Tanácsosnénak
Kegyes jó Aszszonyomnak
B. v. Ardóban Márt. 3. 1821.

alázatos szolgája
Beregszászi Pál. Sk.

KAZINCZY FERENC: PÁLYÁM EMLÉKEZETE

Kiad. Orbán László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei. Első Osztály: Eredeti Művek – kritikai kiadás), 1404 l.

KAZINCZY FERENC: FORDÍTÁSOK BESSENYEITŐL PYRKERIG. ÖNÁLLÓAN MEGJELENT FORDÍTÁSKÖTETEK

Kiad. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei. Második Osztály: Fordítások – kritikai kiadás), 888 l.

KAZINCZY FERENC: KÜLFÖLDI JÁTSZÓSZÍN

Kiad. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei. Második Osztály: Fordítások – kritikai kiadás), 411 l.

KAZINCZY FERENC: FOGSÁGOM NAPLÓJA

Kiad. Szilágyi Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011 (Kazinczy Ferenc Művei. Első Osztály: Eredeti Művek – kritikai kiadás), 527 l.

A 18. századi magyar irodalom kutatói viszonylag jól állnak a kritikai kiadások terén: megvan a Bessenyei György, a Batsányi János, a Csokonai Vitéz Mihály kritikai, megvannak a legfontosabb irodalmi folyóiratok, az RMKT 18. századi sorozatában pedig több költői életmű is megjelent. Nincs meg viszont az az életmű, mely az egész korszakhoz az alapozást adja, a Kazinczy Ferencé. S bár egy ideig még várunk kell a teljes Kazinczyra, az eddig megjelent kötetek és a textológiai munka intézményes megszervezése ígéretesnek mutatkozik. A Debreceni Attila által vezetett MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében működő Textológiai Műhely utódjának is tekinthető, amely immár a szöveggyűjtői munkát végző 18–19. százados kutatók nagy részét összefogja. A feladat ugyanis nem csupán Kazinczy hagyatékának sajtó alá rendezése és könyvalapú, illetve elektronikus megjelentetése, hanem a korszak irodalmi szereplőinek összekapcsolása, a hiányzó vagy csak részleteiben ismert életművek kiadása, a megjelenési közeget biztosító folyóiratok minél részletesebb feltárása, ezek által a klasszikus magyar irodalomnak és irodalmi közegnek nevezett szövegüniverzum megjelentetése és értelmezése.¹ Ezt az első látásra beláthatatlannak tűnő munkát az elektronikus kiadások technikai megoldásai jócskán megkönnyítik: a kutatók összehangolt munkával közös adatbázisokat, jegyzetapparátust és személyi regisztereket építhetnek, ám számolni kell azzal is, hogy az egyes papír alapú kiadásoknak önállóan is működniük kell, a kutatócsoport többi kötetétől függetlenül. A nyelvterület különböző helyein folyó textológiai munkálatok integrációjára nemcsak azért volt szükség, mert egyébként nehezen láttuk az

¹ A programot, a résztvevők névsorát, az eddig megjelent eredményeket lásd <http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/textologia> (2012.10.21).

egyes életművek kapcsolódási pontjait, hanem azért is, mert egy konzorciumban működő rendszer talán erősebb garanciát nyújthat arra, hogy a szövegek feldolgozása nem torpan meg, az életművek nem maradnak csonkák finansziális vagy kutatói erőforrások hiánya miatt. A kutatócsoport honlapja által felvillantott lehetőségek újraírhatják ugyan a felvilágosodás és a reformkor szövegvilágát, ám a középpontba állított Kazinczy-életmű azt is jelzi, hogy a kapcsolatrendszerek és értelmiségi hálózatok térképe valószínűleg nem fog módosulni. Mivel Kazinczy volt a legaggasztóbb hiány, érthető volt a korszak kutatóinak lelkesedése, amikor 2009-ben a kritikai kiadások első három kötete megjelent. Annál furcsább viszont, hogy a kutatócsoport belső műhelybeszélgetésein kívül nem indult meg a tágabb szakmai vita arról, hogy a kiadások struktúrája, a szövegek és jegyzetek várható hatása hogyan befolyásolja a többi kutatást, amelyek valamilyen módon mégiscsak ebből az életműből indulnak ki.

Pedig már az eddigiek alapján is látható, hogy ez a kritikai kiadás össze fog kapcsolódni mindennel, amit a korszak kapcsán le fognak írni, Kazinczy be fog türemkedni mindenhova, s ezt az amúgy is rajta keresztül konstituálódott korszakot még inkább az ő szemével látjuk majd. A helyzet ellentmondásosságára a fordításkötet sajtó alá rendezői is hivatkoznak: „Kazinczy kimagasló magyar irodalom- és művelődéstörténeti szerepe miatt a *Hatástörténet* fejezet az egyik legfontosabb részét képezi kiadásunknak, a kötet sajtó alá rendezése során kiemelt figyelmet fordítottunk a fordítások hatástörténeti tanulságai összegyűjtésére és kritikai bemutatására. Ezen a területen néhol nehéz feladattal szembesültünk. Ugyanis mivel a korszak összefüggéseire és eseményeire nézve mind a mai napig az irodalomtörténeti emlékezet egyik leggazdagabb és legfőbb forrása épp magának Kazinczynak az áradó és információgazdag levelezése, ezért Kazinczy munkái hatástörténetének vizsgálata terén is jobbra magának Kazinczynak a beszámolóit állnak rendelkezésünkre.”² Annál inkább nehéz ez a helyzet, mert ha valaki az elmúlt öt évben végigkövette a klasszikus magyar irodalomtudománnyal foglalkozók szakmai vitáit és kötetlen beszélgetéseit, könnyen érezhette úgy, hogy valamiféle pletykaklubbá alakult ez a közeg, s mindenkit erősen foglalkoztatott Kazinczy magánélete, megélhetése, írásszokásai stb. A teljes Kazinczy-kiadásnak szakmai körökben erőteljesen megnőtt a tétje, miközben egyre nagyobb ívű szakmai összefogásra lett szükség ahhoz, hogy a kiadás projektjét folytatni lehessen. A magyar textológia történetében egyedülálló példa lett tehát, ahogyan intézményi szinten három műhely (DE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, ELTE XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, SZTE Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék), kutatókra és sajtó alá rendezőkre lebontva viszont szinte a teljes, a korszakkal foglalkozó szakmai közeg összefogott, hogy a hiányzó életművet kiadhassa, a korszak többi szereplőjét és azok teljesítményét pedig köré építhesse.

A sajtó alá rendezőknek egyáltalán nem volt könnyű dolguk. Egyrészt az elvárások perszonalizáltak: a szűk értelemben vett Kazinczy-kutatókon kívül is sokan választ várnak a sajtó, korszakhoz kapcsolódó kérdéseikre, mintegy a végre megjelenő Kazinczy-

² *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, 763–764.

szövegektől várva a megoldást minden olyan problémára, amit a korszakból ismert egyéb szövegek nem oldanak meg. Arról nem is beszélve, hogy Kazinczy íráskényszere, a szövegek át- és újrastrukturálása, a kéziratok általa és a későbbi kutatók általi többszörös újrendezése, kéziratok és kiadott textusok közötti problematikus viszonyok olyan textológiai innovációkra kényszerítették a kutatókat, amelyekről korábbi példa hiányában nem mindig lehetett látni, hogy működőképeseek lesznek-e.

A textológiai újítás szükségessége talán a *Pályám emlékezete* cím alatt megjelenő ön-életrajzi jellegű szövegek esetében a legszembeötlőbb. A szövegtípusok műfaji besorolhatatlansága, az egyes szövegvariánsok egymáshoz való viszonya, az átírás, bővítés, felcserélés Kazinczy által oly nagy örömmel üzőtt gyakorlatai, nem utolsósorban a több ezer lapos kéziratanyag léte lehetetlenné teszi a minden szempontból tökéletes megoldást. A sajtó alá rendező Orbán Lászlónak több esetben is olyan döntéseket kellett hoznia, amelyek segítségével maga az értelmező szerkesztő építette fel a 2009-ben *Pályám emlékezete*-nek nevezett szöveggyűjtést, amely az autobiografikus szövegek többségét magába szeretné kebelezni.³ A szándék – a rögzítő és újraíró Kazinczy lehető legtöbb alkotói sajátosságát bemutatni – természetesen érthető, és az is világos, hogy amennyiben a feljegyzéseket nem integrálják ebbe a kötetbe, önmagukban nem nyerhetek volna jelentést, és értelmezésük is nehezebb lett volna.⁴ A csaknem másfél ezer lapos *Pályám emlékezete* viszont így különböző műfajú szövegek egymásra vonatkoztatásával konstruálja meg az alkotó Kazinczyt: feljegyzések (több ezer lapból szelektálva), naplók (az utólagos korrekciók miatt műfajilag az önéletírásokhoz közelíthetőségük miatt), önéletrajzok és a *Pályám emlékezete* szövegei (a hat variánsból három⁵). Az „igazi” Kazinczy képéről minden bizonnyal le kell mondani, hiszen ő maga életkortól függően konstruálja újra pályaképét, így a klasszikus kritikai elveket követő szöveggondozást magától értetődően vetette el a szerkesztő. Ha nincs főszöveg, ha a szövegcsoport kiadásának fő célja a szerzői munkamódszer és a konstruált Kazinczy különböző narratíváinak láttatása, akkor csakis a genetikus szövegkiadás módszerei jönnek számításba. A szerkesztő azonban gyakorlati okok miatt erről is lemondott (ekkor szöveghalmazt képtelenség lenne egyetlen kiadásban megjeleníteni és a horizontális kapcsolódási pontokat is nyomon követni), és létrehozott egy egészen egyedi, a klasszikus és a genetikus kritikai, valamint az elektronikus kiadások némely elemeit átvevő sajátos, talán csak Kazinczy esetében alkalmazható módszert. Orbán László arra törekedett, „hogy jól olvasható, de önálló státusú szövegeket” (784) adjon közre, a jegyzetapparátusban pedig az optimalizálás, információgazdagság és a különböző kapcsolódási pontok feltárása volt a cél az olvasói

³ Természetesen kivételt tesz a tematikailag rokon *Fogságom naplójával*, melyről a következőkben lesz szó, vagy az olyan, a számtalan szövegvariáns miatt önmagában is problematikus, ám az önéletíráshoz tartozó szöveggel, mint az *Erdélyi levelek*, mely a sorozat következő köteteként fog megjelenni.

⁴ A feljegyzések válogatása, a tematikai hasonlóság miatti szelekció némileg ellentmond Kazinczy gyakorlatának, aki szövegegységként kezelte jegyzeteit. A feljegyzések másfajta értelmezése és használata azonban már a kutatócsoporton belül is felmerült, hiszen GRANASZTÓI Olga feldolgozásában a *Pandekták* már elérhető a honlapon: <http://deba.unideb.hu/deba/pandektak/index.php> (2012.10.21).

⁵ A fennmaradó három variáns sem marad ki teljesen, amennyiben egy-egy szövegmező lényeges javításokat tartalmaz, közlésre kerül.

aktivitás segítségével. Nagyon sok (megkockáztatnánk: túl sok) múlik itt az olvasói aktivitáson: a szerkesztő szövegmezőkre osztotta ugyan a műfajilag is heterogén szövegkorpust, a szövegmezők összeolvasása, az alkotói folyamat feltárásának lehetősége az olvasóra van bízva (a margináliákban jelzett számokkal utasítva az olvasót a lehetséges linkek követésére). A szövegek tér-idő koordinátái előfejtben szerepelnek, a jegyzetmezőket kizárólag ezek segítségével tudjuk megtalálni. Kérdéses azonban, hogy lesz-e olyan olvasója a kötetnek, aki hajlandó/képes lesz egyrészt a szövegkapcsolódási pontokat nyomon követni, majd a hozzá kapcsolódó jegyzetmezőt megtalálni és az abban foglalt információk segítségével saját nézőpontot kialakítani Kazinczy alkotói folyamatáról, a szöveg módosulások jelentéséről, valamint a jegyzetapparátus információit adott időponthoz társítani. A szövegmező – jegyzetmező társítással ugyanis az lehet a probléma, hogy míg a szövegek akár huszonöt év eltéréssel is keletkezhetnek, a jegyzetapparátus csak egyetlen, időtlennek tűnő információhalmazt közvetíthet. Az olvasói aktivitást egy szövegen kívüli tényező is nehezíti: a korszakkal és Kazinczy egy-egy alkotói periódusával foglalkozó remek kötetek ellenére hiányzik egy olyan Kazinczy-monográfia, amelynek állításait az olvasó összevethetné a *Pályám emlékezete* olvasása közben felsejlő meglátásokkal. Nincs tehát olyan referenciapont, amelyhez képest újat fogalmazhatunk meg a szöveg alakulásra is reflektáló olvasás közben, ami persze kimondottan szerencsés helyzet is lehet, hiszen a lehetséges monográfia most már csak az önmagát konstruáló Kazinczy stratégiáinak figyelembevételével készülhet el. A sokszor emlegetett elektronikus kiadás nyilván megkönnyíti majd a szövegösszefüggések feltárását, ahhoz ugyanis, hogy releváns kijelentéseket fogalmazhassunk meg Kazinczy alkotói pályájával kapcsolatban, valahol le kell állítani a szövegváltozásokra figyelő végtelen kóborlásokat. A variánsok között magabiztosan mozgó olvasó/kutató akkor lehet képes a Kazinczy írásgyakorlatára vonatkozó, Orbán László által megfogalmazott eredmények árnyalására és továbbgondolására.⁶ Egyelőre a hatalmas munka és a korszak identitásmechanizmusainak megértésében Kazinczy önkonstruációs munkájának megkerülhetlensége látszik.

A *Fogságom naplója* – a korábbi példától eltérően – funkcionális és rutinos kiadás, sajtó alá rendezője Szilágyi Márton. Természetesen nehéz is lenne összemérni egymással egy két évtizede textológiai edződő kutató és egy pályakezdő textológus munkáját, az azonban az előbbihez képest mindenképpen szembetűnő, hogy a megállapított főszöveg, a hozzá kapcsolódó feljegyzések (melyek a 2011-es megjelenéstől kezdődően most már a *Fogságom naplója* részeinek vagy legalábbis holdudvarának tekinthetők), az érvelő jellegű bevezetés és a jegyzetek messzemenően figyelembe veszik a nyomtatott könyv-olvasás szokásrendszerét, ésszerűségét. És azzal sem árt számolni, amit a kiadói bevezetőben olvashatunk is,⁷ hogy itt mégiscsak lezárt szövegegről van szó, melynek prob-

⁶ Lásd ORBÁN László, *A tinta színe = Leleplezett mellszobor: Nyomozások Kazinczy birtokán*, szerk. CZIFRA Mariann, Bp., Gondolat, 2009, 199–249.

⁷ A *Fogságom naplója* jellegében mégiscsak eltér a *Pályám emlékezete*től: itt nem egy több variációban létező, bizonytalan szöveghatárú prózai műről van szó, hanem egy Kazinczytól határozottan lezárt egységről, amely többé-kevésbé pontosan meghatározható időpontban kikerült írója kezéből; ráadásul Kazinczy életében

lematikusságát főként a kortársi megjelenés hiánya adja. E kötetnél is a genetikus szövegkiadás elveinek alkalmazásáról érdemes beszélnünk, arról a filológiai modellről, mely Szilágyi Márton munkáját meghatározta. A szöveggenetika végigkövetése a kiadásban lehetetlen volt: a *Fogságom naplója* esetében nincs Kazinczy autográf, a kiadástörténet pedig 1848-ban, a részleges kiadással kezdődik, s hozzákapcsolódik egy eseménytörténetileg a politikátörténet területére kerülő jelenség, a Martinovics-per értelmezéséhez. A recenzensek számára ez az összekapcsolódás jelenti a kiadás értelmezési lehetőségét: a textológiai munka e kötet esetében eseménytörténeti jellegűvé vált, s ezt a kötetet ki is emeli némileg a sorozat többi kötete közül azáltal, hogy a New Philology⁸ területére teszi áthelyezhetővé. Erről a tudománytörténeti iskoláról a sajtó alá rendező nem beszél, viszont a kiadás jellege mindenképpen ebbe az irányba mutat, s azt a kérdést veti fel: kiindulhat-e azonos textológiai tradíciókból/tudományos irányzatokból a Kazinczy-életmű különböző köteteinek létrehozása. Szilágyi Márton a *Bevezetés A jelen kiadás alapelvei* című részében kísérletet tesz arra, hogy a genetikai kiadás koncepciójába illessze munkáját (mely modell a sorozat koncepcióját meghatározza), ennek az irányzatnak a területén azonban csak egy olyan huszárvágással kaphat helyet ez a kötet, mely a genetikus kritikát az egyes szövegkeletkezés-történetekhez alkalmazkodó elvként határozza meg Kelevéz Ágnes megítélése szerint.⁹ A kiadó koncepciója nem pusztán az lesz tehát, hogy megállapítsa a *Fogságom naplója* autorizált szövegét, hanem hogy figyelembe vegye azon szövegeknek a kontextusát is, amelyek „tartalmilag vagy genezisük tekintetében ugyanazt az élményanyagot igyekeztek megfogalmazni” (210). Vagyis a kiadás alapjánál nem a *Fogságom naplója* mint mű szövegének a története, hanem Kazinczy fogságának története áll, illetve az a történet, mely ezen élményanyag fikcióvá alakulásából rajzolódik ki. Ezzel pedig a kiadás visszakerül ahhoz a történeti kontextushoz, mely a Martinovics-perrel való egybeolvasás értelmezési stratégiáit hívja elő, vagyis a szöveg keletkezésével egyidejű olvasás- és írásgyakorlatokhoz kapcsolja a szöveget. Ezzel a *Fogságom naplója* olyan kiadást valósít meg, mely politikátörténésznek és irodalomtörténésznek egyaránt hasznos lehet, hiszen mindazokat a Kazinczy-szövegeket tartalmazza, melyek a fogság feldolgozásával kapcsolatosak a fogság idején elkezdett feljegyzésektől az eseményhez kapcsolódó levelek egy részéig. A szövegeket közlő egység – e szempontot figyelembe véve – három alegységre tagolódik: *Naplók, feljegyzések* (9–63), *A Fogságom naplója másolatgyűjtése* (63–140), illetve egy *Függelék* cím alatt futó részre, mely a következőket tartalmazza: *Rekonstruált levélegyűjtés, Levelek listája, Kazinczy Ferenc összegyűjtött, kommentált levelezése a fogság alatt megismert*

sem egészében, sem részleteiben nem jelent meg, így jó darabig csak a kéziratos hagyományozódással kell számolnunk... (209.)

⁸ Ebben az esetben a New Philology névvel nem a *Helikon: Irodalomtudományi Szemle* 1998/4. (erre egyébként a kiadás sajtó alá rendezője is hivatkozik – 210) vagy 2000/4. számaiban szereplő (új) filológia kimondottan szövegkiadási gyakorlatot érintő aspektusait illetjük, hanem e textológiai irányzatnak a gyarmatosítás eseménytörténetével összefüggésben álló gyakorlatát. Textológia és eseménytörténet összefüggéseinek végiggondolása a magyar reflexióból sajnálatos módon kimaradt. Reményeink szerint a *Fogságom naplója* megjelenése beindíthatja az ezzel a kérdéssel való foglalkozást (is).

⁹ Lásd a kötet 209–210. lapjain közölt megfontolásokat.

személyekkel (140–209). A levelek esetében a sajtó alá rendező a következő megoldást választotta: „bizonyos leveleket – ahogyan ezt alább megindokoljuk – egy szövegegység rekonstrukciójaként függelékben közöltünk, illetve a jegyzetekben utaltunk a párhuzamként vagy forrásként fontosnak bizonyuló levelekre.” (211.) Ezzel a szelekcióval a kiadás még egy fontos lépést tesz meg: a sorozat e kötetét hozzákapcsolja nemcsak Kazinczy egyéb önéletrajzi szövegeinek kiadásához, hanem ahhoz az egyelőre születőben levő anyaghoz, mely a sorozat mindenképpen legnagyobb várakozás-megelőzte alsorozata lesz: a Kazinczy-levelezéshez. Logisztikai szempontból ugyanis a folyamatban lévő munkálatok lehetővé tették, hogy a sajtó alá rendező együttműködjön a Kazinczy-hagyatékon dolgozó és azt dokumentáló Czifra Mariannal. A kiadás jegyzetei közül a legizgalmasabbak (a recenzensek számára legalábbis) az *Életrajzok* (418–463) cím alattiak, ahol a *Fogságom naplójában* megjelenő összes személyre vonatkozóan megtaláljuk a fellelhető adatokat olyan merítésben, melyen egyértelműen a társadalomtörténetész kérdés módja ismerhető fel.¹⁰ Hasonló anyagot a *Pályám emlékezete* is megbírt volna, tisztában vagyunk azonban azzal a munkatöbblettel, melyet egy ilyen jellegű önálló jegyzetanyag összeállítása jelentett volna.

Annak ellenére, hogy Kazinczy szerette magát szépírónak láttatni, az eddigi kutatások nem a konkrét alkotót, hanem az irodalomszervezőt, nyelvújítót, a kapcsolathálók egyik legfontosabb központját, a közéleti embert vagy akár a műélvezőt vizsgálták. Magyarázható mindez a teljes szépírói életmű feldolgozásának hiányával. Ezért fontos teljesítmény, hogy most láthatóvá válik valami a szépírói teljesítményből is, még akkor is, ha egyelőre csupán fordításai jelentek meg, és itt a *csupán* kizárólag a mennyiségre vonatkozik, hiszen az eredeti és a fordított művek szinte hasonló státust tölthettek be a szerző életművében.

Czibula Katalin és Demeter Júlia rendezte sajtó alá a *Külföldi játszószínt*, azt a nyolc drámafordítást tartalmazó kötetet, amely Kazinczy koncepcióját követi, eltér tehát a Bajza által módosított és kiadott szövegektől. A szerkesztők egy hagyományosnak nevezhető kritikai kiadás struktúráját követik: egyetlen szöveget közölnek, a szövegvariánsok megjelölésétől teljes mértékben elzárkóznak. Ebben az esetben is súlyos döntéseket kellett hozniuk a szerkesztőknek: a legutolsónak ítélt autográfot tekintik főszövegnek azokban az esetekben is, amikor létezik Kazinczy életében kiadott változata az adott fordításnak. Ezzel kétségtelenül egyszerűbbé tették a kötet használatát, a jegyzetek segítségével világos képet kapunk a fellelhető variánsokról, a szöveg megjelenéséről, eredeti és fordított mű viszonyáról és a társadalmi kontextusról, valamint a keletkezés- és hatástörténetéről. A variánsok leginkább akkor hiányoznak, amikor a jegyzetek is jelzik, hogy Kazinczy megítélése szerint fontos változások estek a szövegeken: jó lenne azonnal összehasonlítani a Bajza által kiadott *Emília Galottit* a kötetben közölt változattal, de a többi, a *Külföldi játszószínb*en megjelent drámaszöveg esetében is (két Lessing- és két Molière-fordítás) érdemes lett volna ezeket az összevetéseket már a kötetben elvégezni.

¹⁰ Szemléltetésül egy egyszómondatos idézet: „Ürményi József (1741–1825). Régi, de szegény Nyitra vármezei köznemesi család sarja.” (460.)

A nyolc drámafordítás közül három kiadatlan szöveggel van dolgunk (*A' Titus Kegyelme ssége, Themistoclesz, Makbeth*), de a szerkesztők minden dráma esetében számba vették az összes fellelhető kéziratot és kiadást, ezekről tehát átfogó képet kaphatunk. A megszokott szövegszervező szempontok (például kronológia) ez esetben sem érvényesíthetők, Kazinczy folyamatos újraírásai lehetetlenné teszik annak eldöntését, hogy melyik szöveggel foglalkozott legkorábban. Hasznosnak és használhatónak tartjuk azt a kötetszervező kompozíciót, mely szerint az egyes sorozatokba kerülő darabok egymás mellett maradtak, és valóban elfogadható az a javaslat, hogy a *Szép Literaturához* tartozó darabok majd ott jelennek meg. Kérdéses viszont, ha ebben a kötetben nem kapott helyet (valamennyire érthető módon persze) Kazinczy Setéth Imre feldolgozása, van-e még esély arra, hogy bármelyik más kötetben megjelenjen, hiszen műfajilag vagy szisztematikusan máshová sem lehet besorolni. A kötetnek máris vannak eredményei, a szerkesztők is jelzik, hogy Kazinczy „világnézeti tájékozódási pontként használja az európai irodalommal történő írói szembesülését.” (346.)

A fordításokat tartalmazó alsorozat másik egységét az önállóan megjelent fordításkötetek adják tizenkét szövegközléssel, melyet Bodrogi Ferenc Máté és Borbély Szilárd rendezett sajtó alá, s mely a szépirodalmi jellegű fordításokat tartalmazza az 1814–1815 között megjelent *Szép Literatura* cím alatt közölt kilenc kötetet leszámítva. A kötet két olyan szöveget is tartalmaz, melyek talán még az iskolai kurrikulumokba is illeszthetők: a *Geszner' Idylliumit* (35–115) és a *Bácsmegyeynek össze-szedett Leveleit* (115–193). A *Hamlet*-fordítás kritikai közlése szintén lehetővé teheti Kazinczy beillesztését a világirodalmi tananyagba. A sajtó alá rendezők munkája ismét egy életrajzhoz is kötődő történetet vázol fel: „láthatjuk az esetlegesen választott első fordítását készítő, még botladozó stílusú diákot és az érett, határozott célok jegyében dolgozó széphalmi mestert.” (763.) S bár a sajtó alá rendezők egyértelműen fejlődéstörténetként definiálják a fordító Kazinczy pályájának alakulását, e kötet – reményeink szerint – módot fog adni majd arra is, hogy az elszigetelődő fordító hanyatlástörténetének perspektíváját is hermeneutikai igénytel teremtse meg. E kötetek közlésének koncepciója illeszkedik leginkább az irodalmi folyamatok dokumentálásának történetébe. A kiadás struktúrája – akárcsak az előző – a klasszikus kritikai kiadások struktúráját követi: a jegyzetek a kézirat változatok és a nyomtatásban megjelent szöveg adatait közlik, a forrásszöveg és a magyar fordítás viszonyát, az egyes szövegek alakulástörténetét, illetve az egyes szövegek hatástörténetét tekintik át. Fordításkötetről lévén szó az eredeti és a fordított szöveg viszonya igencsak fontos kérdésnek tekinthető. Kazinczy fordítói gyakorlatából azonban sommásan következik a sajtó alá rendezők következtetése, mely a kiadás alapelveként is funkcionál: „A forrásszöveg tendenciózus vagy szabad átalakítása sehol sem mutatható ki.” (763.) A kiadás funkcionális, könnyen forgatható. Jegyzetei összeállításában ismét ugyanaz az elv vet fel kérdéseket, mely a sorozat szinte mindenik kötete esetén: hol húzza meg a határt a nyomtatott kötet a szövegtörzshöz tartozó jegyzetanyag közlésében az elektronikus kiadáshoz viszonyítva? Ebben az esetben a sajtó alá rendezők a kéziratok és az imprintúra-példányok változásainak regisztrálásától tekintettek el.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 143. szám

A sorozat megszületésének legfontosabb hozadéka természetesen a Kazinczy-kép változásával mérhető. Persze mindezt akkor lehet majd igazán regisztrálni, ha megszületik az a Kazinczy-monográfia, melynek hiányát e recenzió szerzői és a kötetek sajtó alá rendezői is előszeretettel emlegetik. Végző soron alighanem egy én-hermeneutikai történethez fogunk eljutni, s lassacskán látható lesz, hogy valóban mennyire Kazinczy által konstruált és kézben tartott az a folyamat, mely a magyar irodalomtörténet 18–19. századi korszakának centrumába emelte őt. A kötetek alapján egyelőre a recenzensek ezt a minden folyamathoz kapcsolódni akaró személyt látják Kazinczyban. A sorozat kötetivel a szerkesztők, sajtó alá rendezők nemcsak életművét adják ki, de személyes arculatépítési stratégiáit is – s ezzel emberileg mintegy „kiadják”. Az izgalmas történetek egy következő lépésben ott születhetnek majd, amikor arra kezdünk el rákérdezni, melyek voltak azok a folyamatok, melyekre nem terjedt ki a széphalmi mester árgus figyelme. A sorozat és a vállalkozás nemcsak a klasszikus magyar irodalom történetét fogja módosítani, de alighanem a 21. század magyar filológiatörténetének is jelentős fejezetévé válhat.

Biró Annamária – Keszeg Anna

MONOK ISTVÁN: A MŰVELT ARISZTOKRATA. A MAGYARORSZÁGI FŐNEMESSÉG OLVASMÁNYAI A XVI–XVII. SZÁZADBAN

Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2012 (Kulturális Örökség), 470 l.

A kora újkori Magyarország irodalom- és művelődéstörténetének kutatói előtt jól ismert tény, hogy Monok István több évtizedes munkássága révén mára a magyar könyvtörténet kutatásának meghatározó egyénisége lett. Ma már a művelődéstörténet valamennyi diszciplínája alapműként használja az általa kiadott könyvsorozatok, kézikönyveket, szövegkiadásokat és monografikus feldolgozásokat. Korábbi kötetei közül is kiemelkedik a Dudith András könyvtáráról, a Rákócziak bibliotékájáról, valamint a Batthyány Boldizsár könyvkultúrájáról készült forráskiadvány. Tudományos eredményeinek francia nyelvű összegzése a Kárpát-medence könyvtárainról és olvasáskultúrájáról nemrég jelent meg (*Les bibliothèques et la lecture dans*

le Bassin des Carpates 1526–1750, Paris, Honoré Champion Éditeur, 2011). Ugyancsak nemzetközi elismerést váltott ki a belgiumi *Europa Humanistica* sorozatban kiadott kötete (*Humanistes du Bassin des Carpates, I, Traducteurs et éditeurs de la Bible*, Brepols, 2007). Most megjelent monográfiájának alapja akadémiai doktori értekezése, amely a kora újkori Magyar Királyság főúri könyvműveltségének részletes elemzését tűzte ki célul, s ezt széleskörű forrásbázis alapján végezte el. Ehhez az *Adattár* közismert könyvlistái mellett számos egyéb nyomtatott és kéziratos forrás anyagát is bevonta a vizsgálatba. A téma természetéből (pontosabban: a Magyar Királyság 16–17. századi földrajzi és politikai határaiból) következően az értekezés-

nek figyelembe kellett vennie a horvát, a burgenlandi német és a szlovák nyelvű szakirodalmat, közülük valamennyinek tételszáma az utóbbi időben jelentősen megnövekedett. Példaszerű az az objektivitás, amellyel Monok István ezt a soknyelvűséget kezeli, s jegyzetanyagában a magyar szakirodalom mellett mindig gondosan szerepelteti a szomszéd országok kutatóinak eredményeit. Mintegy félszáz lapnyi bibliográfiája (394–445) a további kutatások számára irányadó lesz, főként azért, mert a külföldön megjelent, olykor nehezen hozzáférhető és a hazai szakma számára vagy egyáltalán nem, vagy legfeljebb csak nagyon szűk körben ismert tételeket is nagy számban sorolja fel.

A terjedelmes anyag bemutatásának módszerét a szerző világosan megfogalmazza: nem a szövegekről, nem azok esztétikai jelentőségéről, hanem a könyvek sorsáról, jelenlétükről, s az általuk kialakított (vagy kialakítható-rekonstruálható) művelődéstörténeti kontextusról, a possessorok ízléséről, nyelvtudásáról, vallási, szakmai, kulturális orientációjáról kíván értekezni. Azt is egyértelművé teszi, hogy a könyvkultúrának egyik szegmenséről van itt szó, az arisztokrata bibliofiliáról, s a Kárpát-medence vonatkozásában a kép úgy lesz teljes, ha emellé az egyházi, majd pedig a polgári könyvműveltségről szóló monográfia is társulni fog a jövőben.

A főúri könyves műveltség bemutatását az értekezés az interpretáció lehetőségeinek és a forrásadottságoknak az áttekintésével kezdi, s ezekből az indító fejtegetésekből látszik, hogy a szerző teljes mértékben számot vetett a téma kutatásának nehézségeivel, buktatóival. Tudatában van annak, hogy a könyv megléte és birtoklása még nem feltétlenül egyenlő tartalmának

ismeretével, már csak azért sem, mert a könyvállomány gyarapodásának ill. a beszerzésnek is számos különböző oka lehet (öröklés, adományozás, házasság révén történő vagyonegyesítés stb.), ezért indokolt annak a ténynek a jelzése, hogy az olvasmánytörténetnek a könyvlajstromok mellett a possessor marginálisok megléte vagy éppen a könyv állapota is figyelembe veendő forrása lehet. Egy-egy főúri bibliotékája számos olyan művet is tartalmazhatott, amelyet a tulajdonos egyáltalán nem vagy csak részben olvasott el s eszmevilágára nem hatott. Ehhez legfeljebb azt fűzhetjük hozzá, hogy a beszerzés elhatározása sem mindig a tulajdonostól származott, abban az udvari értelmiség valamely tagjának (udvari lelkész, iskolamester, könyvügynök, kereskedő stb.) is jelentős szerepe lehetett egyes esetekben. Más kérdés, hogy erre utaló forrásadatokkal viszonylag kevés esetben rendelkezünk.

A monográfia az arisztokrácia könyvkultúráját földrajzi szempontú sorrendben tárgyalja, kezdve a Horvát Királyság két megyéjével (Varasd és Zágráb), minthogy a Horvát Királyság „a magyar korona része volt” (7), s ezután halad végig a kora újkori Magyar Királyság félkörívű területeinek főúri könyvtörténetet illető forrásain. Erdély már nem tartozik a mostani vizsgálódása körébe, az egy jövődöbéli értekezés tárgya lehet.

Az értekezés összesen 23 főúri család könyvtárát vagy könyves kultúrájának és mecenatúrájának adatait veszi górcső alá, ami valójában még ennél többet is jelent, mivel egyes családok több helyen rendelkeztek bibliotékával, az egymást követő generációk pedig a hagyományozott könyvek mellé olykor szinte egy új gyűjteményt hoztak létre. Az is nyilvánvaló,

hogy a vizsgált területen még ennél is több tehető nemesi család élt, de a forrásadottságok megszabták a kutatási lehetőségeket, így elfogadható, hogy éppen az itt tárgyalt családi könyvtárak szerepelnek az értekezésben.

Értékes eredménye Monok vizsgálódásának, hogy olyan könyvtárakról is tud valamelyes képet adni, amelyekről csak mozaikszerű adataink maradtak fenn. Ilyen például az Istvánffy- és a Mikulich-bibliotéka, mindkettő több ezres tételt számolhatott, de mára csupán néhány tucatnyi kötet azonosítható belőlük. Az előbbiről azt olvassuk, hogy „nehéz lenne egy több ezres könyvtár arculatáról beszélni, illetve tulajdonosának olvasmányműveltségét karakteresen jellemezni. Ebből a szempontból szerencsés is, hogy csak közel félszáz könyv címét ismerjük ebből a gyűjteményből” (61). A könyvtörténet feladata így valóban könnyebb, mert áttekinthető anyagot kell szem előtt tartania, de azért mégis szerencsésebb lehetne, ha ismernék az egész könyvlistát, és annak révén állhatna előttünk a korszak legjelesebb historikusának olvasmányműveltsége. Monok persze a félszáz könyv ismeretében is meggyőző megállapításokat tesz: a tulajdonos közismerten széleskörű történeti műveltségét kialakító kötetek mellett a klasszika-filológia és a humanista erudíció elsődlegesen jellemző alpművei is megtalálhatók voltak Istvánffy könyvtárában.

Szerencsésebb a forrásadottság a Zrínyi család könyvműveltségének felmérése esetében. A Bibliotheca Zriniana példás szakszerűséggel közreadott anyaga (melynek összeállításában Monok maga is részt vállalt) szinte önként kínálta az elemzési szempontokat. Meggyőző az értekezés szerzőjének megállapítása, mely szerint az

eposzíró Zrínyi Miklós „könyvtárának létrehozása teljesen saját könyvszeretetének eredménye. A döntő impulzust e téren itáliai tanulmányútja adhatta” (73). Ebben az esetben a tulajdonos tájékozottsága volt a döntő, de a beszerzést ekkor is segítették szakemberek, akiknek nevei is ismertek. Az itáliai út szemhatártágító hatása, a költő európai látókörének kialakulása jól nyomon követhető a csáktornyai bibliotéka anyaga alapján, annál is inkább, mivel a tulajdonos kéziratos bejegyzésekkel kísérte olvasmányait. Nagy kár, hogy a későbbi könyvkötő kése gyakran megcsonkította a marginálisokat. Végeredményben ez a fejezet igen hasznos kiegészítése az eposzíróról szóló eddigi ismereteinknek, s egyben bizonyítéka annak, hogy a könyvtörténet nélkülözhetetlen alkotórésze az irodalom- és eszmetörténeti kutatásoknak is.

Ismét más szempontból emelhető ki a németújvári Batthyány-könyvtárról szóló fejezete az értekezésnek. Mivel a térség legnagyobb hatású szellemi központja alakult ki ebben a főúri udvarban, nyilvánvaló az iránta megnyilvánuló fokozott kutatói érdeklődés. Már eddig is gazdag szakirodalom foglalkozott vele, ezt tette még árnyaltabbá az értekezés szerzőjének könyvtörténeti vizsgálódása. Egyfelől az udvar francia szellemi orientációja jelent újat és sajátos színt a 16–17. század fordulójának magyarországi művelődéstörténeti térképén, ezt mind a mostani kötet, mind pedig a korábbi Monok-tanulmányok mutatták be kellő részletességgel. Továbbá az is különleges helyet biztosít a németújvári udvarnak és könyvtárának, hogy a német területről odamenekülő exulánsok nagy számban találtak ott menedéket, létrehozva így egy ottani nemzetközi értelmiségi közösséget, amely vallási, etnikai, nyelvi

tekintetben egyaránt sokszínű kulturális közeget eredményezett Boldizsár idejében, de a családi hagyományt Ferenc és Ádám is folytatta. Sajnálatos, hogy a 17. század folyamán források híján már nem lehet követni a Batthyány család könyveinek további útját és sorsát, viszont épp ezért nagyjelentőségű a kora újkori könyvtári állapot feltárása Monok István sokéves és sokrétű kutatómunkája révén.

Szinte valamennyi arisztokrata család könyves műveltsége rejt magában kuriózumokat, egyedi sajátosságokat, karakterisztikus vonásokat. Valamennyinek méltatására ezúttal nincs lehetőség, a tanulságokat számos tudományág fogja a jövőben hasznosítani, a részletek további pontosítása majd újabb levéltári leletek révén válik lehetővé. Monok maga is utal ilyenekre, pl. a Nádasdy-könyvtár esetében Viskolcz Noémi folyamatban lévő kutatásaitól várható az itteni összefoglalás kiegészítése, további levéltári adatok feltárása. Azt azonban már most megjegyezhetjük, hogy a Nádasdyak egymást követő generációinak könyvgyűjtési aktivitásáról szóló fejtegetés kiemelkedően tanulságos. Tamás alapozta meg a könyvtárat (meg köztudottan az egész sárvár-újszigeti szellemi központot), az ő fia, Ferenc (a „fekete bég”) tovább gyarapította azt, s közben nyomdája hitvitázó írásaival szolgálta a reformáció ügyét. Fia, Pál ugyancsak tovább vitte a lutheránus családi hagyományt, végül a dédunoka, Ferenc – aki 1643-ban katolizált – a bécsújhelyi vesztőhelyen végezte életét, s halála egyben a hallatlanul gazdag, mintegy 2500 kötetre becsülhető könyvtárnak a szétesését, széthordását jelentette. A Nádasdy Ferenc által Pottendorfba áthelyezett családi bibliotéka állományáról a bécsi udvar számára rekvirált

kötetek lajstroma nyújt tájékoztatást, Monok ennek (valamint a lorettomi szerviták válogatása) alapján mégis képet tud adni az elveszett értékről. Talán nem túlzás azt mondani, hogy heroikus filológiai aprómunka kellett ahhoz, hogy rekonstruálható legyen a mozaikkockákból az eredetinek valamelyest is autentikus képe. A legkülönbébb könyvtárak egyes kötetei, possessori bejegyzések, levéltári források, ex librisek, árjegyzékek, számlák elszórt adataiból dolgozhat a könyvtörténész, s Monok István munkája ennek a körütekintő kutatási módszernek is kiváló példája.

Kérdésként merül fel viszont, hogy az egyes esetekben ki volt a könyvtári szakrend összeállítója. Maga a tulajdonos vagy egy alkalmazottjára bízta azt? Az értekezés szerzője mintha inkább az előbbi állásponton lenne, mivel a szakrendből a tulajdonos nézeteire is következtetéseket von le. Ez egyes esetekben bizonyosan helytálló, de aligha általánosítható. Az egyik Nádasdy-jegyzék IX. szakcsoportjáról (123) olvassuk a megjegyzést: „Érdekes, hogy a politikaelméletet filozófiának tekinti...” Kérdés, hogy csak a jegyzék összeírója vont-e össze ezt a szakot (*Philosophi, Politici, Mathematici*), vagy az már eleve a könyvtárban is úgy volt. Egyáltalán: voltak-e könyvtárosok a nagyobb, több ezres kötetet számláló gyűjteményekben? Pl. az Esterházy-bibliotékákban, Lakompakon, Kismartonban, Fraknó várában? Pál nádor ötezres tételt számláló gyűjteményében? A kivételes gazdagságú Esterházy-kollekciókra vonatkozóan a szórványos adatokból Monok mégiscsak össze tud állítani a tulajdonos(ok) olvasmányműveltségéről egy autentikus képet, amely magától értetődően egy újabb nagy és értékes fejezetét adja a jelen monográfiának (127–158).

Az ilyesféle részletkérdések csupán azért merülhetnek fel, mert szeretnénk minél többet megtudni a történelem vihariban elsüllyedt értékeinkről, az iszlám hódítás partvonalára mentén, a háborús viszonyok ellenére is kiépülő kulturális központok működéséről, könyvekben megtestesülő műveltségéről. De be kell látnunk, hogy tudásunk csak arról lehet, amiről források maradtak fenn, s Monok István egész munkásságának és jelen kötetének is elvéghetetlen érdeme, hogy az elszórt adatokat, sporadikus információkat összegyűjti, közzétételüket megszervezi s belőlük most egy összefüggő képet tár elénk. Ami az adatokból kideríthető, az szerepel fejtegetéseiben, de a túlzásoktól, a tetszetős, ámde megalapozatlan következtetésektől távol tartja magát.

Noha a monográfia természetéből következően nagy tényanyagot (nevek, könyvcímek, évszámok stb.) mozgat, stílusa gördülékeny, világos, részletes jegyzetanyaga pedig megkerülhetetlen tájékozódási horizontja lesz a további kutatásoknak.

Monok István könyve összességében meggyőzően mutatja be, hogy a feltárt könyvkultúra és olvasmánytörténeti anyag valóban a Magyar Királyság területén kialakult szellemi élet erőterét jelentette a kora újkorban. Munkája nyomán jelentősen árnyalódott a Mohács utáni két évszázad műveltségéről kialakult kép: világossá vált, hogy a török hódítás árnyékában, a háborús viszonyok között is több szállal kötődött Európához a Kárpát-medence értelmisége, mint azt korábban (az általa kiadott források ismerete nélkül) hittük. Monok István fejtegetései széleskörű adatbázison nyugszanak, a filológiai mikro-történet sem idegen tőle, mégis az adathalmazt tágabb összefüggésrendbe, eszméletörténeti távlatba tudta rendezni, s ezen túl a magyarországi, a kelet-közép-európai jelenségeket összeurópai kontextusban szemléli és szemlélteti. Elemzéseiből logikusan kiviláglik az is, hogy a magyarországi arisztokrata udvarok láncolata művelődési intézményrendszert jelentett, többségükben a könyvtár mellett nyomda is működött, iskolakultúra alakult ki, egyházi és világi értelmiségi körök szerveződtek, humanista kapcsolatok szövődtek. Miként a szerző fogalmaz: „...a főúri családoknak folyamatos feladata maradt olyan művelődési program kidolgozása, amelynek keretében az általános kulturáltsági szintet emelniük kellett” (278). Fontos tanulsága ez általában is a könyvtörténeti kutatómunkának, s szem előtt tartandó szempont a nemzeti királyi központ nélkül is európai értékeket befogadó és felmutató magyarországi kultúra történetének bemutatása során.

Bitskey István

RÉGI MAGYARORSZÁGI NYOMTATVÁNYOK, IV, 1656–1670

Heltai János, Pavercsik Ilona, Perger Péter és P. Vásárhelyi Judit munkája
V. Ecsedy Judit és Käfer István közreműködésével, szerkesztette P. Vásárhelyi Judit,
Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 1361 l. + a címlapok és mintalapok képei.

Fontos hagyományt ápol az Országos Széchényi Könyvtár, amikor legjelentősebb kiadványainak sajtóbemutatóját tu-

dományos konferenciával kapcsolja egybe. A 2012. áprilisában megrendezett teltházás bemutató a könyvtár egyik legjelentősebb

könyvsorozatának újabb kötetét prezentálta, egyben a munkálatok során felmerült tapasztalatok és a további feladatok összegzését is nyújtó előadásokat osztott meg az érdeklődőkkel. (Sajnálatos, hogy a könyvtár áprilisi eseményeinek fotógalériájában a mai napig [2012. augusztus 14.] nincsen beszámoló a rendezvényről.)

A régi magyar nyomtatványok retrospektív bibliográfiai feltárása, az RMNy több évtizedes munka után elérkezett a negyedik kötetéhez, amely már önmagában is figyelemre méltó, egészen különleges azonban az a tény, hogy egy sorozat szerkesztői – társadalmi, anyagi és személyes jellegű – változások után is képesek azonos elvek alapján, azonosan magas színvonalon dolgozni és még munkájuk hagyományos (papír alapú) megjelentetésére is van mód. Az 1971-ben megindított sorozat támogatói szinten is jelentős változáson ment át, a jelenlegi kötetben egyre nagyobb szerepet játszik az Országos Széchényi Könyvtár, ezúttal nemcsak a kutatás személyi és anyagi feltételeinek megteremtésével szerepelve, hanem végre a szerzői jogok terén is osztozva az Akadémiai Kiadóval, a megjelenés anyagi támogatása pedig a Magyar Tudományos Akadémiának és az Országos Tudományos Kutatási Alapnak (PUB 85.330) köszönhető.

A kutatás személyi feltételei az elmúlt évtizedek folyamán értelemszerűen változtak, de – amint erről az előszó részletesen beszámol – a folyamatosság fennmaradt és ez a tudatos építkezés a jövőre nézve is biztatónak tűnik. A sorozat alapítója és máig meghatározó mentora Borsa Gedeon, aki az első kötetnek szerkesztője, a másodiknak egyik szerzője, a harmadik és negyedik kötetnek lektora volt. Ha csak ez a sorozat lenne köthető Borsa Gedeon nevé-

hez, akkor is megkerülhetetlen lenne a művelődéstörténeti kutatások számára, pedig négykötetes tanulmánygyűjteménye, számtalan egyéb publikációja, külföldi könyvtári katalógusok mind hihetetlen munkabírású és fegyelmezett, a nemzetközi könyvtörténeti kutatások élvonalához tartozó tudósi életművéről tanúskodnak. Nem véletlen, hogy jelen bibliográfia szerkesztői valamennyien Borsa-tanítványnak tartják magukat és a harmonikus együttműködés évtizedek alatt is azonosan magas színvonalú munkát eredményezett. Sokat köszönhetnek a szerzők a kötet másik lektorának, Bitskey Istvánnak is, aki immár másodízben vállalta egy-egy kötet szakmai revízióját.

Az RMNy negyedik kötetének szerkesztői – jóllehet idestova harminc éve dolgoznak a bibliográfiai csoportban – a középső generációhoz sorolják magukat. P. Vásárhelyi Judit, a legújabb kötet szerkesztője, Heltai János, a harmadik kötet gondozója és Pavercsik Ilona, aki folyamatos munkatársa és a szűkebben értelmezett nyomdatörténeti kutatások szakértője, már a második kötettől kezdve részt vesznek a munkában, és bizakodásra ad okot, hogy a szerkesztőkhöz már a legfiatalabb generáció képviselője, Perger Péter is csatlakozott. A bibliográfia szerkesztésében közreműködők is régóta részesei a munkának: Käfer István szakértelmére a biblikus cseh nyomtatványok területén már az első kötettől kezdve számíthattak a szerkesztők, V. Ecsedy Judit nyomdatörténeti kutatásai pedig a második kötettől kezdve hasznosulhattak, nemcsak a haszonnal forgatott *Hungarica typographia* két kötetének felhasználásával, hanem megszámlálhatatlan – aprólékos kutatáson alapuló – szóbeli információval is. Az újabb generáció kép-

viselői illetve a bibliográfiai csoport további munkatársai (Kovács Eszter, Szvórényi Róbert, Kovács Zsuzsanna, Nyáry Zsigmondné) a mutatók szerkesztése, a példánnyilvántartások kezelése területén kaptak jelentős szerepet.

Az RMNy negyedik kötete ismét terjedelmesebb, mint az előző. Számszerűsítve a különbséget, a mostani kötet 250 lappal vastagabb, noha a korábbi kötetben feldolgozott húsz évnyi időtartamhoz képest az évszámhatár öt évvel csökkent és csupán 15 év könyvtermésének regisztrálása fért el a hatalmas kötetben. Még egy számot idézve, ebből a korszakból 1070 nyomtatványról adnak hírt a források; itt most nem részletezzük a levonandó üres tételeket (8) és a hozzáadandó, a szerkesztés közben előkerült, betűvel jelölt tételszámokat (22). Ezek a számok – összehasonlítva az előző kötetek adataival – a magyarországi könyvkiadás nagymértékű növekedéséről adnak számot, amelynek részletekbe menő értékelése túlhaladja egy recenzió feladatait. Mindenesetre megállapítható, hogy a földrajzilag csaknem azonos területen – hiszen a hódoltsági területeket könyvkiadás hiányában nem lehet figyelembe venni – öt évvel rövidebb időtartam alatt is közel százal több kiadvány jelent meg, illetve feltehetően jobb a fennmaradási illetve könyvtörténeti információszerzési mutató is. A nyomdatörténetet illető változásokról, a nyomdák mozgásairól az idézett konferencián V. Ecsedy Judit adott áttekintést, a kötetben térkép és időrendi táblázat segíti az összehasonlítást. Ebből látható, hogy a jelzett időszakban csupán négy helyen, Eperjesen, Zsolnán, Pozsonyban és Lorettomban indult új nyomda, a legrégebbi és még mindig működő tipográfiai műhely pedig a kolozsvári. A legtöbb kiadványról

viszont az 1625-ben Lőcsén indult nyomdából van tudomásunk. Az egyes nyomdák történeti áttekintésének fontos segédlete a helységek és nyomdák mutatója, amely ugyancsak V. Ecsedy Judit munkája. A korszak kiadványainak tartalmi változásairól – mások mellett – Heltai János számolt be (*Lelki okulár*), aki feltárta a hitvitázó irodalom – gyakran csak rejtett hivatkozásokból ismert – szövevényét, a tematikai áttekintést pedig Perger Péter részletes tárgymutatója segíti. A tízféle mutató a kötet korábban is alkalmazott feltárási módszerét követi (bár még mindig hiányoljuk a könyvtárak mutatójában a tételekre való visszautalást: így sajnos nem kereshető vissza, hogy melyik kiadvány található meg a csurgói gimnázium vagy éppen az oxfordi Bodleiana gyűjteményében.) A kötet illusztrációs anyaga, a címlapmásolatok összeállítása most is mintaszerű és csak örülni lehet annak, hogy már nincsenek üres tételek, a javuló együttműködésnek köszönhetően az összes fellelhető példányról készülhetett címlapmásolat, legyen az bármely szegletében a világnak, leginkább persze idehaza vagy a történeti Magyarország területén. Külön kell szólni az *Appendix*ben leírt nyomtatványokról is, mert ezek bizonyítják, milyen gondosan ellenőrizték a szerkesztők a korábbi bibliográfiai információkat és zárták ki a gyűjtőkörből az oda nem tartozó tételeket (és milyen kevés helyen kellett a sokkal nehezebb körülmények között dolgozó Szabó Károly vagy Ján Čaplovič megállapításait korrigálni!). Ugyancsak feltűnő, hogy a legtöbbet idézett könyvészeti leírás, BORSA Gedeon úttörő feltárása a lőcsei evangélikus nyomtatványokról nemcsak rengeteg unikum ismeretével, hanem nyomdatörténeti azonosításaival is a mai napig

megállja a helyét (*Régi magyarországi nyomtatványok a szlovákiai gyűjteményekben*, MKsz, 1963, 116–120; *Régi magyarországi nyomtatványok a cseh- és morvaországi gyűjteményekben*, MKsz, 1963, 344–347). Az újabb nemzedékek kutatási affinitását bizonyítja, hogy pl. KISS Farkas Gábor Joannes Mischel foglalkozó tanulmánya 15 helyen segített a szerzői, közreadói azonosításban (*Johann Misch Astrophilus Nagyszombatban*, MKsz, 2005, 140–166). Természetesen hosszan lehetne idézni a nyomtatványleírásokban gyakran idézett kézikönyvek vagy tanulmányok sorát, itt most csupán az RMNy III. megjelenése után elkészült, a régi magyarországi szerzők azonosítását megkönnyítő hatalmas kötetre, WIX Györgyné munkájára utalunk (azért is, mert a szakirodalomjegyzék hibásan hivatkozik rá): *Régi magyarországi szerzők*, I, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., 2008. Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a kollegiális segítőkészséget, amelyet a nyomdatörténet kutatói egymás munkája iránt tanúsítanak. Pavercsik Ilona és V. Ecsedy Judit nem csak könyveivel, tanulmányaival szerepel nagy számban a nyomtatványok leírásában, hanem számtalan helyen mondanak köszönetet a szerkesztők a még nem publikált kutatások eredményeinek átengedéséért, a szóbeli információkkal segített munkáért. Ugyancsak nagyvonalú segítségéről tanúskodik az *Officia propria patronorum regni Poloniae* című unikális nagyszombati mű, mert miként a 3116A szám alatt olvassuk, „az eddig bibliográfiailag ismeretlen kiadvány Petneki Áron szóbeli közlése alapján vált ismertté”. Jóllehet az RMNy szerkesztői nem adnak meg kézirat-lezárási időpontot, mégis tetten érhető az a frissesség, amely a leírások, a feldol-

gozott szakirodalom datálásában megnyilvánul. A 2012 tavaszán megjelent terjedelmes kötetbe feltehetőleg még az utolsó korrektúra idején is kerültek fontos adatok, pl. a 3035A tétel a kolozsvári unitárius püspökség könyvtárában 2010-ben megtalált unikumtöredékről ad leírást, amelynek egy példányát az OSZK-nak is sikerült megszereznie (*Vitairat a bálványimádásról*, Kassa, 1662–1663). Még frissebb azonban az a „szakirodalomban eddig nem szereplő nyomtatvány”, amelynek kötetlából kiáztatott töredékét FEKETE Csaba publikálta, a betűtípus meghatározását V. Ecsedy Judit végezte el. A könyvészeti, tartalmi feltárás és a facsimile közlése 2011-es datálású (*Sárospataki ábécéskönyv töredéke az 1660-as évek második feléből*, MKsz, 2011, 313–340).

A hagyományok alapján teljes körű feldolgozást nyújtó RMNy természetesen az adott keretek között nem tud minden problémát megoldani, elveszett példányokat feltárni, bizonytalan hivatkozásokat beazonosítani. Mint már korábbi kritikájában KULCSÁR Péter is utalt rá (ItK, 1984, 733–736), meglehetősen nagy a csak feltételezett, példány szerint nem ismert nyomtatványok száma. Ez elsősorban a leginkább népszerű kiadványok, a kalendáriumok sorában érzékelhető, bár a bibliográfia szerkesztői csak ott adnak új tételszámot a feltételezett nyomtatványnak, ahol a nyomda működésének történetéből vagy más források alapján jó okkal feltételezhető az adott év naptárának megjelentetése. Továbbra is problematikus a szegedi könyvtörténeti műhely könyvjegyzékeinek felhasználása. A Szenci Kertész Ábrahám hagyatéki leltárát közreadó MONOK István megállapítása segítségével (*Szenci Kertész Ábrahám kereskedői könyvkészlete halála-*

kor = Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002, Marosvásárhely, 2002, 365–375) sikerült például egy eddig ismeretlen, orvosi tanácsokat közlő munka azonosítása (*De conservanda bona valetudine...*, Várad, ante 1660, RMNy 2886), de példány még nem került elő, és feltehetőleg több hasonló nyomtatványról van már ismeret a publikált – de még könyvszerűleg nem feltárt – korabeli könyvjegyzékek, hagyatéki leltárak tömegében. A kalendáriumok, orvosi tanácsok mellett a leggyakoribb példányvesztés a tankönyveket (Comenius!) és a vitairatokat érinti. Ezért olyan izgalmas Heltai János vitairat-rekonstruáló tevékenysége (lásd az RMNy sajtóbemutatóján tartott előadást illetve a Miskolci Egyetemen szervezett konferencia anyagát: „*Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradtott özöne...*”: *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, Miskolc, ME BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005).

Amilyen fájdalmas a sok elveszett mű, csak szakirodalomból vagy sejtésből ismert tétel, annál örömtelibb, hogy az RMNy munkatársainak koncentrált tevékenysége folytán rendkívül sok a kötetben az olyan nyomtatványleírás, amely unikális példányról, egyetlen kötetről ad hírt. Szinte hihetetlen, hogy a tudatosan – több irodalomtörténész által is kutatott – Szenci Molnár Albertnek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött zsolttároskönyvéről (Várad, 1652–1660, RMNy 2750) csupán 2002 óta, V. Ecsedy Judit publikációjának köszönhetően van pontos leírásunk (lásd a fent idézett *Emlékkönyvben*, 384). Ugyancsak kalandos és feltehetően folyamatosan íródik az RMNy 3282. tétel története is. Kis Imre *Cáfolata egy*

calvinista professornak... (feltételezett) című munkájáról van ugyan négy publikáció, az OSZK-ban őrzött töredékek még facsimile kiadása is, azonban a hajdan a berlini Humboldt Egyetem Finnugor Intézetének könyvtárában őrzött töredék 2000 körül „lappangott”. Miután a berlini anyag 2011-ben visszakerült eredeti őrzési helyére, a hallei egyetemi könyvtárba, jelenleg nem állapítható meg, hogy a keresett töredékek elvesztek-e, viszont mégis olvashatók az Országos Széchényi Könyvtárban korábban készített mikrofilmmásolat alapján. Hasonlóan bizonytalan Eszéki T. István *Rythmusokkal való szent beszélgetes* című művének sorsa (RMNy 3539A). A hajdanában a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban őrzött példányról Dézsi Lajos készített kéziratos másolatot, ennek alapján adta ki VARGA Imre a *Magyar nyelvű iskolai előadások* (Bp., 1967) című munkájában, majd az RMKT XVII/10. kötetében. Az azóta (mióta?) lappangó példányról van másolat az OSZK-ban és az MTA Könyvtárában, de a mostani lelőhelyről az RMNy sem tud beszámolni. Mindez azért is érdekes, mert a címlapfotók között találunk ugyan egy fényképet, de arról hiányzik a *Rythmusokkal való* címkezet.

Ha a még megoldatlan problémák, a bizonytalan előéletű vagy sorsú nyomtatványok között tallózunk, sok olyan érdekességre bukkanunk, amelynek feltárása jövendő kutatók, külföldi ösztöndíjasok feladata lehetne. Sok (22) példányból ismert az a jezsuita vitairat-fordítás (*Jesuita paterek titka*, Várad, 1657, RMNy 2746), amelynek eredetijét a nemzetközi szakirodalom, így a British Museum katalógusa is Caspar Schoppius műveként regisztrálta. Noha az RMNy is valószínűsíti ezt a feltételezést, a szövegek összevetésére nem

volt lehetőség, és az előszóban említett francia és angol kiadásnak sem sikerült a nyomára bukkanni. Ugyancsak hozzáférhetetlen Molnár Gergely *Elementa grammaticae latina* (Várad, 1657, RMNy 2747) című munkája, amelynek egyetlen ismert példányát BORSA Gedeon írta le a dubrovnikai domonkos kolostor (Dominikanski samostan) példánya alapján (*Régi magyarországi nyomtatványok a jugoszláviai gyűjteményekben*, MKsz, 1967, 280–282), ám részletes leírás azóta sem készülhetett róla. Minden Zrínyi-kutató számára izgalmas esemény lenne Abraham Zeleniczius Zrínyi-gyászbeszédének (RMNy 3234) megtalálása, amelyet feltehetően 1665 elején adtak ki Nagyszombatban, létezése azonban csak Kéry János Zrínyi temetését leíró műve alapján feltételezhető (*Turcici ferocia*, Pozsony, 1672). Természettudományi ritkaság lehetne Ladiver Illésnek az atomokról szóló vizsgatételeket tartalmazó műve (*De atomis contra Zabanium*, Zsolna, 1667, RMNy 3400), amelynek említése csak egy 19. századi iskolatörténet adata alapján feltételezhető. A számtalan Comenius-kiadás között tisztázandó lenne az 1669-ben Nürnbergben megjelent *Orbis sensualium pictus* magyar fordítójának személye is, aki az ajánlásban csak M. M. U. R. monogrammal jelöli magát (RMNy 3587). A hadtörténet kutatói számára jelenthet kutatási feladatot annak a Pozsonyban 1669-ben megjelent hadtudomá-

nyi értekezésnek a feldolgozása, amelynek mind a négy példánya ugyanannál az őrszónál szakad meg, sem szerzője, sem a kiadás keletkezéstörténete nem tisztázott (*Campus Martius sive institutiones castrensens*, Pozsony, 1669, RMNy 3597). Szintén ismeretlen a szerző(nő)je és a fordítás alapjául szolgáló mű eredetije is annak az *Istennel való maganos beszélgetes* című imádságoskönyvnek (Kolozsvár, 1670, RMNy 3646), amelynek egyetlen példánya Marosvásárhelyen található, és talán német katalógusok segítségével megoldható az a szerző is, aki Caladon der Deutsche álnéven adta közre lakodalmi köszöntőverseit (*Kräuterwein*, Zsolna, 1670, RMNy 3689; a címlapfotó tanúsága szerint a szövegben a címleírással ellentétben „eingerichtet” helyett „eingeschenket” olvasható).

A hagyományos bibliográfiai feltárás és megjelenítés fontosságát hangsúlyozó recenzió végén nem mulasztható el annak megemlézése sem, hogy az Akadémiai Kiadó a nyomtatott kiadás tulajdonosainak – regisztrációs szám használatával – lehetővé tette a teljes bibliográfia online letöltését és használatát is. Mind a bibliográfia szerkesztői, adatgyűjtői, mind a kiadó munkatársai munkájukért megérdemlik a könyvtörténész szakma legmagasabb szintű elismerését.

Németh S. Katalin

REGÉNYEK, MÉDIUMOK, KULTÚRÁK. TANULMÁNYOK.**A HARMADIK VESZPRÉMI REGÉNYKOLLOKVIUM**

Szerkesztette Kovács Árpád, Budapest, Argumentum Kiadó, 2010 (Diszkurzívák, 10), 482 l.

A Veszprémben – korábban *A regény nyelvei* és *A regény és a trópusok* címmel – rendezett regénykollokviumok a diszkurzív poétika értelmezői gyakorlatának erősítését, a módszer kortárs hazai diskurzus(ok)ba való hatékonyabb beemelését tűzték ki célul. A konferenciákról mindkét esetben a jelen sorozat keretein belül készült terjedelmes, az adott témákat gazdagon körbejáró tanulmánykötet. A címből ítélve úgy tűnik, hogy a konferencia előadásai ezúttal a regény anyagi vagy mediális meghatározottságára, kulturális beágyazottságára kívánnak reflektálni, párbeszédbe léptetve a veszprémi irodalmi műhely poszt-strukturalista irányultságát az utóbbi évtizedekben felerősödő kultúrantropológiai, médiaarcheológiai paradigmákkal. A konferencia résztvevői (ezúttal is) szabadon kezelték a kiírás témáját, amely pedig a kötet címlapjára másolt, mottóként is felfogható – a kultúrát az autokommunikációra berendezkedett struktúrák segítségével értelmező – Lotman-idézetet olvasva akár erős előfeltevések is implikálhatott volna. Igaz, napjainkban határozott érvennyel bír a megállapítás, miszerint az irodalommal együtt a kultúráról is beszélünk, és ennek a szólamnak kimondva-kimondatlanul részeivé válnak az esztétikai tapasztalat közvetlen „kinyerését” felfokozó vagy éppen gátló, az adó, az üzenet vagy a vevő oldalán megjelenő tényezők is. Míg azonban Bónus Tibor tanulmányából (valamint *A csúf másik* címmel 2006-ban megjelent *Pacsirta*-olvasatából) az látszik, hogy a kultúrantropoló-

giai rákérdezés új megvilágításba helyezhet akár már túlinterepretnak tűnő szövegeket is, addig a mediális olvasatokat – leszámítva a számtalan vonatkozó tanulmánykötet jelentékeny eredményeit – jobbára szkeptikusan kezeli a hazai irodalomértés. Érthetően, hiszen – látványos példát említve – a kittleri *grand récit*, az *Optikai médiumok* (illetve ennek egyes passzusai) minden inspiratív jegye ellenére sok esetben csak reflektálatlanul kerül szóba, illetve helyezkedik el a lábjegyzet kontextusában. (Nem beszélve a magyarul máig hozzáférhetetlen, negyedszázada megjelent *opus magnum*-ról, az *Aufschreibesysteme 1800/1900* című munkáról.) Egy mediális vagy médiaarcheológiai olvasat – már ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről – könnyen beleeshet a szimpla analógiagyártás csapdájába, amelyet követően az irodalmi szöveg, illetve az ezt körülvevő apparátusok (szélsőséges esetben) csupán egy fogalmi transzponáláson esnek át, így gyarapítva a „szövegfügetlen” médiatörténet virtuális enciklopédiáját. Úgy tűnik, hogy az archeológiai premisszákkal megerősített médiatudomány eddigi egyetlen markáns következményét a filológia újradefiniálására törő kísérletekben rajzolhatjuk meg.

A kötet címébe foglalt fogalmi hármas nagyjából egyenlő mértékben jelöli ki a huszonhét tanulmányt tartalmazó kötet fő értelmezési irányait, nincs olyan szöveg, amely a prózapoétikai irányultsággal szemben elutasítaná vagy degradálná a kulturális-mediális közeg(ek) létjogosult-

ságát. A tanulmányok elolvasásával az olvasó nem tud pontosabb meghatározást adni arra a kérdésre, hogy releváns-e egyáltalán a regények megalapozta kultúráról, a médiumként felfogott regény történetéről vagy akár a kultúra/kultúrák regényes narratívájáról beszélni, ráadásul ezek a – konkrétan nem megfogalmazott – kérdések jobbára árnyalt, gyakorlatias formában, szövegelemzések keretei között merülnek föl. Az ezekre adott válaszok legfeljebb együttesen segíthetnek kijelölni a regény, a médium és a kultúra közti összetett kapcsolati hálót, noha a mellérendelő viszony pontos meghatározását a kötet nem is tűzheti ki célul. A tanulmányok három fejezetre oszlanak, amelyek címei kissé talán erőszakosan terelik önálló mederbe a címekben megjelenő fogalmakat (pl. kultúra, fikció, „hangzó, képi és szóbeli kontinuum”) néhány esetben rendkívül izgalmas módon variáló és applikáló szövegfolyamot. Mivel azonban ezek a mesterségesen kialakított „rekeszek” elkerülhetetlenek egy hasonló, terjedelmes szövegébázist felvonultató kötet esetében, illetve éppen ezek a kötetrendezői eljárások alakíthatják ki a szakszövegek olvasásakor megnyilvánuló dinamikát, az ecsetelt „probléma” nem vált ki komoly deficietet, nem gátolja az érdeklődőt abban, hogy engedve a csábításnak, elmélyülhessen a megidézett szövegek vagy szöveggalaxisok újraértelmezéseiben.

Az első fejezet a *Kultúra, történelem és fikció az elbeszélő prózában* címet viseli. Az itt olvasható tanulmányokból kettő a struktúra, illetve az életmű segítségével próbálja szoros keretek közé fogni a tárgyalta (vagy majdan tárgyalandó) elbeszélő szövegeket. Míg azonban Kabdebó Lóránt egy óhatatlanul vázlatos, de megannyi

értelmezési irányt kijelölő biográfiát tár elénk, addig Abádi-Nagy Zoltán „retorikai diszkurzivitásának” gyakorlati fogódzóit csak egy másik tanulmányból ismerhetjük (majd) meg – a szűk harminc lap lefekteti az elemzés alapjait, bemutatja a kulcsfogalmakat (diszkurzivitás, enthüméma, narrato-retoréma) és kitér a megközelítés sajátosságaira is, de a példák jelentősen megkönnyítették volna a szakszöveg értelmezését. Kabdebó „pályaképe” személyes impressziók és levlérészletek segítségével hozza közelebb az olvasóhoz Határ Győző kiterjedt életművét, illetve ennek kitüntetett darabjait, és a szöveg előnyére válik az esszébe hajló beszéd mód is, de a számtalan ötletet tartalmazó írás azonnali folytatásra vár, mintsem hogy a lezártág akár illuzórikus benyomását keltené. Érdekes lenne például Határ szövegeit éppen Abádi-Nagy megközelítése mentén interpretálni, azaz felmutatni a magyar kultúrát jól ismerő, azt gyakorta bíráló szerző szövegeibe beépített „meggyőzési igyekezetet” (15) is. Ez a jelenség válik kimondatlanul vezérlőelvvé Eisemann György tanulmányában, amely a meggyőzés nyelvének „ideális” kontextusa, a politikai nyelvhasználat mentén értelmezi Mikszáth és Jókai egy-egy szövegét. Miután felteszi a kérdést, „hogyan emel át az elbeszélés a közismert társadalmi-politikai narratívákból bizonyos elemeket a saját világába, valamint hogyan medializálja ezeket?” (52), az elemzések során arra mutat rá, hogy a politikai kommunikáció sajátos kompetenciával bír a szemantikáról leválasztott nyelvi „matéria” különböző transzponálási módjait illetően, de a szöveg – „végső” formájában – nem tudja lerombolni a „nyelv historikus kiindulású értelemadó funkciójának” (57) tekintett per-

formatívumot. Habár Orosz Magdolna nem a szoros értelemben vett politikai kommunikáció mintaszövegeit veszi alapul, Leo Perutz *Szent Péter hava* című regényének jelentékeny olvasata kapcsán az elbizonytalanító fantasztikum narratív aspektusa, valamint a metaforizáció összetett művelete összjátékának fókuszpontjából tárja fel az emlékező-visszaemlékező főhős individuális, a kollektív „történelem” szemléletétől (el)különböző(dő) narratíváját. Szorosan ide kapcsolódik Selmeczi János írása, amely a turgenyevi fantasztikum árnyalt bemutatására vállalkozik. Az orosz recepció hatására „titokprózaként” kezelt, az életmű kései szövegeit tartalmazó korpusz annyiban számíthat fokozottabb érdeklődésre, amennyiben az alapvetően sejtető-ködösítő hangvételnek köszönhetően maga nyújt támpontokat a fantasztikum berekesztésére, hiszen a transzcendens jelenéseket empirikusan hozzáférhetővé teszi. Selmeczi számtalan példával illusztrálja Turgenyev szintagmatikus sorait („fantasztikus szintagmáit” – 126–129), de kitér az álom, a titok és az (ön)megértés összefüggéseire is. Emellett tanulmánya hozadékának nevezhető az a próbálkozás is, ahogyan a Todorovétól különböző fantasztikum-elméleteket is megpróbálja játékba hozni, igaz, a Freud álomelméletében rejlő, a tanulmányban jobbra csak érintett lehetőségek részletesebb bevonása még több sajátossággal ruházhatná fel a turgenyevi fantasztikum mediális váltásokra „utaló” vagy ezeket „kényszerítő” jegyeit. Kovács Gábor és S. Horváth Géza tanulmányainak közös pontja az irodalomtörténeti felütés, illetve a periodizációs műveletekre visszavezethető végkövetkeztetés: előbbi szerző egy Gárdonyi-kisregényt elemez, korszakküszöb-

ként tekintve rá, utóbbi pedig Dosztojevszkij *A szelíd teremtés* című szövegét a „belső monológ pontos lejegyzésére” irányuló „első kísérletként” (141) értelmezi. Az *Az a hatalmas harmadik* című Gárdonyi-szöveg „egyfelől igyekszik mind világszemléleti, mind antropológiai szempontból elszámolni azzal a civilizatorikus, technikai-kulturális robbanással, amely a tizenkilencedik század második felének Magyarországon bekövetkezett. Másfelől felismeri, hogy a világ megváltozása átalakulásra kényszeríti az irodalmat és benne a regényköltészetet is.” (76–77.) Kovács Gábor izgalmas értelmezése új színekkel gazdagítja a vonat „médiamaról” szóló szakirodalmat (BEDNANICS Gábor könyvében – *Kerülőutak és zsákutcák*, Bp., Ráció, 2009 – külön fejezet tárgyalja a *vonatköltészetet*), ráadásul teszi ezt egy eddig a reflektorfényen kívül eső szöveg kapcsán. S. Horváth kanonikus szövegekkel (a már említett kisregénnyel, illetve Hugo *Egy halálraitélt utolsó napja* című szövegével) foglalkozik. A tanulmánykötet egyik legösszetettebb írása az igazság nyelvének keletkezésétől az írás/írodás metaforikus szerveződésén és a szerző ontológiai státusváltásán át az idő összesűrűsödésének poétikai eljárásáig olyan – a vizsgált szövegeken jóval túlmutató – jegyeket gyűjt össze, amelyek kiegészülve a dosztojevszkiji hangírás izgalmas „formulájának” bemutatásával meggyőzően tárják fel a belső monológ szerzteágazó mediális aspektusait. Molnár Gábor Tamás hasonlóan inspiratív tanulmánya a magyarul azóta már megjelent *Gravity’s Rainbow* (*Súlyszivárvány*, Bp., Magvető, 2009) és a *Tristram Shandy* olyan jellegű értelmezésére vállalkozik, amely egyszerre veszi figyelembe a szöveg-mint-technológia

elvét, illetve a közvetítés és a kommunikáció mediális variációit is. Az összefoglalhatóság szempontjából nem éppen recenzióbarát szöveg (de ezzel inkább az értelmezés gazdagságára, mintsem nehézségeire vagy problémáira gondolok) úgy olvasa össze a két monumentális regényt, hogy miközben követi Pynchon rejtett utasításait (a természettudományi ismeretek kötelező, mert az értelmezéshez nélkülözhetetlen mozgósítását), ez a művelet Sterne szövegének eddig – látszólag sajnálatos módon – alulexonált jegyeire világít rá.

A második, *Hangzó, képi és szóbeli kontinuum a regényben* című egység Szegedy-Maszák Mihály komparatistikai vizsgálatával indul. A kései 19. századtól a 20. század derekáig ívelő, illetve ezen átnyúló szövegekörpuszt a szerző a társművészetek rejtett vagy nyilvánvaló, a szövegek elsődleges kontextusát körülíró jelenléte szempontjából idézi fel, miközben arra koncentrálna, hogy felmutassa azt, hogyan rajzolhatják újra a művészeti ágak közötti kapcsolati hálót az irodalmi szövegek, illetve ezek intermedialis játéka. Ilyen értelemben Harsányi Kálmán *A kristálynézők* című regénye azért is bizonyul remek „nyersanyagnak” Arany Zsuzsanna számára, mert az utóbbi évtizedekben újra felfedezett szöveg szinte tárháza a különféle mediális tapasztalatoknak. A vizuális és auditív komponensek (és az ezt „legyártó” korabeli médiumok) bemutatása mellett azonban legalább ennyire nagy jelentősége van a regény műfaji meghatározásának, a biográfiai én és a narratív én közötti kölcsönhatás feltárásának is. A regényre poétikailag kidolgozatlan szöveggként tekintett az eddigi recepció – a tanulmány szerzője nagyban hozzájárul ahhoz, hogy ez a vélemény a kortárs irodalomkutatás számára

inkább jelentékeny előnyként, és ne zavaró momentumként szolgáljon. *A hangzás* szövegbeli „megjeleníthetőségének” lehetőségeiről vagy korlátairól három tanulmányt olvashatunk. Tegye Gabriella a szonátaforma reprezentánsaként elemzi Duras *Moderato cantabile* című szövegét. Szitár Katalin egy olyan regény vizsgálatára vállalkozik, amely kanonikus szöveggként eddig markánsan ellenállt az értelmezői jelentéstulajdonításnak (legalábbis az elsődleges kontextus és a fantasztikus narratíva által legkézenfekvőbbnek tűnő irányoknak), lévén *A gólyakalifa* legalább annyira ellehetetleníti a freudi alapokon történő értelmezéseket (is), mint amennyire látványosan fel is kínálja azokat. Jelen megközelítésben Babits klasszikusa *költői regényként* (219) a látvány–hang vagy vizuális jel–nyelvi jel közötti átmenetek olyan mintaszövegének bizonyul, amely egyúttal az elbeszél álom segítségével tematizálja a „nyelv egyfajta működésmódját” (223), miközben a sajátos jelentéssel telítődő *csönd* szót (és ennek sajátos „történetét” vagy narratíváját) állítja a metaforizációs folyamatok középpontjába. Hasonlóan kanonikus mű, a *Holt lelkek* interpretációja a téma Kovács Árpád írásában: az életút „szemantizálódása” itt is egy új nyelv kialakítására tör, de a poémában – a „gogoli fantasztikum” (233) mechanizmusának engedelmességgel – a szó az utcáról a könyvbe kerülve válik az öneszmélés fordulópontjává. Az elemzés a Gogol-szöveg gazdag narratív rendszerét és bő szókészletét is megdolgozza, felmutatva azt, hogy az élet „folyamatosan elbeszél és elbeszélve értelmezett valóság, azaz személyes létmód, aminek az élet-rangját épp a nyelvi megnyilatkozás teljessíti ki.” (251.) Molnár Angelika és Bényei

Tamás a szövegbe kódolható képiség lehetőségeiről értekezve Gogol és Goncsarov, illetve Oscar Wilde szövegeit vizsgálják. Előbbi szerző megközelítése szorosabban illeszkedik a diszkurzív poétika interpretációs bázisához: a feltárt szójelentések a „szavak szemantikai emlékezetén” (268) alapulnak, megerősítve az észlelés pillanatszerűsége és a folyamatos írásaktus verbális „kódja” közötti dinamikát. Bényei véleménye szerint a *Dorian Gray arcképe*ben a kép „műtárgyiassága” és a „lélektani allegória kulcsmozzanatának” (282) tekinthető gótikus hasonmás-jelleg feszülnek egymásnak, de a metaforikus megfeleltethetőség helyett a határvonalak inkább (metonimikusan) összecsúsznak, így a portré sem ábrázol (ez lenne a metafora ismérve), hanem a tárgy nyomát rögzíti, azaz „előhív” (292). A „képiség viszontagságai” ebből az elcsúszásból erednek, de mindezt bonyolítja a Dorian körüli alakok alkotásról és esztéticizmusról alkotott eltérő véleménye, valamint narcisztikus hajlamuk is. Az időbeliségből kimaradó, *unheimlich* alakzatról írottak a kötet fantasztikus irodalomról szóló eszme-futtatásaihoz csatlakoznak. Hasonlóan érdekes megállapításokat tartalmaz a kötet Kosztolányi-blokkja, amelyet Dobos István és Bónus Tibor szövegei alkotnak. Előbbi a hatás és olvasás közötti viszonyra, az irodalmi közegre, valamint a közvetítettség fogalmára kérdez rá Kosztolányi irodalomszemléletének tükrében. A szoros szövegolvasatok kiegészülve a kortárs medialitás-kutatás eredményeivel olyan feltevések izgalmas magyarázatára sarkallják a szerzőt, mint például az „esztétikai tapasztalatot létesítő közegnek” (309) tekintett irodalmi olvasás, a kimondott megformálásában elengedhetetlen szerepet vállaló írószer-

szám (311), vagy az új médiumok közvetlen jelenlétből eredő népszerűsége (315). Ide kapcsolódik az érzékelés, a nyelv és a megértés közötti törés (316) is, amely a mindenkori transzpozíció – nyelvileg viszakódolható – jelentéstöbbletét eredményez(het)i. Bónus Tibor *close reader*ként az *Édes Anna* egyszerre nézői és szereplői pozícióba vont alakjainál vizsgálja meg azt, hogy olvashat és olvasódhat a másik, illetve hogyan torkollnak bele a megfigyelő észleletei a morál és a hatalom diskurzusába. „Kosztolányi regénye a látható és a láthatatlan, az érzéki és az érzék feletti, a képi és a nyelvi, a látványi és a képzeleti különbségeinek finom [...] színreviteleit produkálja, melyek gazdag szemiotikai hálót alkotva határozzák meg, s teszik lényegében lezárhatatlanná a szöveg olvasását.” (321.) Ezt követően nyelviség, kép és hang, tudás és titok összefüggéseiben mutatja be a tekintet szövegbeli működését vagy játékát, feltárva a szövegbeli szemek működésének antropológiai horizontját. A fejezetet záró tanulmány a színrevitel aktusában kapcsolódik a Kosztolányi-olvasathoz: Komáromi Sándor konkrét példaként (az általa vezetett társulat Dosztojevskij- és Bulgakov-adaptációi alapján) mutatja be a regények színpadra állításának lehetőségeit és buktatóit. A többszintű dialogicitás, amely az én „öndestrukciós törekvéseitől” (350), a belső párbeszédétől az alapszöveg és a rendező, illetve az elkészült darab és a közönség közötti viszonyokig húzódik, mű és interpretáció „alapviszonyát” árnyalhatja, hiszen az interakciók általi „egyértelműsítések” a mindenkori interakcióba-lépés pillanatában új és új jelentésréteggel gazdagítják az eredeti szöveget, igaz, minduntalan rákérdezve erre az eredetiségre.

A komparatív dimenzió címet viselő utolsó egység legtöbb szövegértelmezése a köziség/közöttiség témájából kiindulva szűr le jelentékeny következtetéseket. Csupán egyetlen szöveggel (a kötet sorrendjét követve) Hoványi Márton *A Karamazov testvérekről*, Szilágyi Zsófia *Az Isten háta mögöttől*, illetve Fried István a *Két Szicília királya* című Kuśniewicz-regényről szóló tanulmányai foglalkoznak, Kalavszky Zsófia pedig *A kapitány lánya* különböző szövegváltozatainak szenteli írását. Utóbbi szöveget is beleértve (amelyben a legújabb magyar kiadást készítő szakembereket is foglalkoztató, Tomasevszkij és Okszman között zajló vita állomásai mellett a kortárs orosz filológia álláspontja is megjelenik) a felsorolt írások a különböző kulturális kódok működésébe engednek bepillantást. Hoványi a Biblia erős pretextus-jellegét kiemelve találja meg Zozsima sztarec és Aljosa párhuzamait Illés és Elizeus történetében, amelyek így az ősi prófétai hagyományt „intertextualizálják” Dosztojevszkij regényében, ráadásul a tanulmány a két szereplő közé „ékelődő” Nap-szimbólum feloldását is megcélozza. Szilágyi Zsófia a vizsgált szöveg kissé elcsépeletnek tűnő kategóriáján („a magyar *Bovaryné*”) finomít a regényt „Veres Laci regényeként” olvasva: megállapítása szerint *Az Isten háta mögött* a kor kisváros-tematikájában már Kosztolányi regényei előtt képes poétikai újdonságokat felmutatni. Fried egy a magyar olvasók előtt – talán megkockáztatható – ismeretlen regényt mutat be, amely viszont kulturális vagy kultúraközi toposzokat vonultat fel a Monarchia „kavalkádjának” horizontján, illetve számtalan ponton kapcsolódik a katonaiskolák életét bemutató ismert szövegekhez, amelyekben a katonaiskola a

határhelyzet allegorikus helyévé válik (453). A klasszikusabb komparatistikai elemzések közül Mezősi Miklósé a *János vitéz* és az *Isteni színjáték* közös allúzióit tárja fel, de rámutat arra is, hogyan olvassa, illetve formálja saját képére Petőfi a Dante-szöveg antik pretextusait. Horváth Kornélia a kortárs recepció által agyonhallgatott, de népes olvasótáborral bíró Baricco két – az elemzés szerint „erős” intertextuális kapcsolatokkal rendelkező – regényét mutatja be: míg a *Novecento* esetében az *Odüsszeia*, a *Selyemnél* Marco Polo úti beszámolóit adnak kulcsot az értelmezéshez, ráadásul utóbbi esetében a cím a „regényszöveg és az írásfolyamat autopoétikus trópusának figurációjaként” (381) is értelmezhető. A heideggeri fogalmi háló és a ricoeuri narratív azonosság jelöli ki Szávai Dorottya elemzésének kereteit. Camus és Esterházy bizonyos szövegeit a Jób-történet olyan jellegű változataiként olvassa a szerző, amelyekben a fiúi önmegértés „kalandja” a regényműfaj témáján át az otthontalanság-ézésig és a név visszavonásának aktusáig számtalan alapproblémát érint, ráadásul a barthes-i „szerzőhalál” működésével szembeni inverzióként is felfogható. Irónia és nevelődés kapcsolata a fő vizsgálati irány Horváth Csaba szövegében, amely a regény korábbi, 19. századi (ön)definíciójának kiindulópontjából jut el a valóság összeállíthatóságának poétikai variánsaiig Kertész Imre és Závada prózája alapján. *Azonosságkérdések és kultúraköziség* – olvasható Ladányi István tanulmányának címében, amely akár összefoglalhatná a kötet „komparatív dimenziójának” kijelölt egység fő kutatási irányait is. Krleža és Slamnig regényeinek elemzése során – a korábbiakhoz hasonlóan – számos termékeny gondo-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 143. szám

lat fogalmazódik meg az emlékezés dinamikájának a jelenben való aktualizációjától kezdve a törlésjel alá helyezhető *hazatérés* motívumáig, amely utóbbi aktus éppen a közöttség létmódjának köszönhetően válhat markáns olvasási horizonttá a kötet számos írása és az elemzett szövegek kapcsán.

A *Regények, médiumok, kultúrák* a látványosan nehezebb utat választva a régebbi paradigmák egyes észrevételeit próbálja aktualizálni abban az új kontextusban, amely a szoros szövegolvasás során gyakran fordul segítségért az irodalmi termelést meghatározó „külső” tényezők és episztémék felé. Számos interpretáció – amellet, hogy szűkebb célkitűzését is teljesíti, azaz új szempontból szólaltatja meg választott szövegeit – már-már általános érvényű kijelentéseket tartalmaz, jobban mondva ráirányítja a figyelmet (többek között) a szó önálló „narratívájára”, szemantikájára, a megnyilatkozások performatív horizontjaira, hang és képiség aspektusaira, amely jellegzetességeket tehát több esetben a formalista-strukturalista kérdezőhorizontból szólaltatják meg az egyes értelmezők. A kötet szövegbázisa rendkívül széles, a legjellemzőbb magyar és orosz irányultság mellett angol, amerikai, olasz, francia szövegek is terítékre kerülnek. A legtöbb értelmező elsősorban a regényre, és ami még

fontosabb, a regény műfajára kérdez rá, csak néhány tanulmányban válik explicitté a médiumokkal, illetve a kultúrával való „foglalatzkodás”, még ha a cím hármassága erőteljesen jelzi is az összefonódást. A tanulmánykötet így felfogható a regény műfajszemantikáját körülíró szövegcsokorként is, amely aspektus a legvártnabb pontokon tör felszínre, és meglepő erővel irányítja az egyes olvasatokat. További érdekesség az írás aktusának gyakori megjelenése, amely gyűjtőpontja lehet a múlt század első felében jellemző értelmezési irányzatok és az ezredforduló során trenddé váló archeológiai-antropológiai irány gyakorlati hozadékainak. A tavalyi év során rendezett *Regényművészet és íráskultúra* című konferencia, illetve az előadások szövegét tartalmazó kötet vélhetően újabb érvekkel támasztja majd alá az elsősorban a szövegre koncentráló, de a legújabb-kori interpretációs elvek által favorizált „kulcsszavak” ökonómiájába beékelődő szemantikai olvasatok markáns létjogosultságát. Ennek ismeretében jelen kötet egyszerre szolgálhat gazdag prezentációként és felvezetesként is: írásai a dinamikus előfeltételeknek köszönhetően képesek egy másik, izgalmas aspektusból szemlélni a médiumként felfogott irodalmi szöveget.

Wirágh András